

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

27. évfolyam, 2018. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző
Szerkesztő: Cholnoky Olga

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kocsis Károly, Miskolczi Ambrus,
Péntek János, Szarka László,
Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.
1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1192 Budapest, Gomb u. 7.
Tel./fax: (36-1) 282-2250
Internet: www.lucidus.hu,
<http://epa.oszk.hu/00400/00462>

A lap megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-vel)
Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.
Előfizethető a kiadónál
a Pátria Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.
Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.
Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

TARTALOM

ANYAORSZÁG ÉS IDENTITÁS

M. Balázs Ágnes: Kötődés és identitás – A nemzetiségek országgyűlési képviselője,
az identitás fogalma az anyaországhoz való viszony tükrében 7

MAGYAR VEGYES HÁZASSÁGOK SZLOVÁKIÁBAN, ERDÉLYBEN ÉS A VAJDASÁGBAN ÉS SZLOVÉNIÁBAN

Ladancsik Tibor: Vizsgálati szempontok a vegyes házasságok kutatásában 27

MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Vass Erika: Egy Németországba kitelepített soroksári család levelezése
(1946-1949) 52

GIBRALTÁRI DILEMMA A BREXIT UTÁN

Szabó Máté Csaba: Gibraltár mint Brit Tengerentúli Terület jelentősége
és lehetséges jövője a brit-spanyol államközi viszonyokban 86

150 ÉVE SZÜLETETT CHOLNOKY VIKTOR

Krúdy Gyula: Cholnoky Viktorról 116
Kárpáti Aurél: Cholnoky Viktor 123
Kosztolányi Dezső: Cholnoky Viktor 129

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Horst, Cindy: Kényszerű migráció: az erkölcsi felelősség és a politika
(Pethő-Szirmai Judit) 138
Mag Vince: A határok térbeliségének megközelítése (Cholnoky Győző) 142
L.Ritók Nóra: Látletet a Berettyóújfalui járás cigányságáról
(Hajnáczy Tamás) 145
Brey, Thomas: A háborús múlt nehéz terhe Horvátország és Szerbia jövője
szempontjából (Kovács Beáta) 150
Quek, Kai - Johnston, Alastair Iain: Mójában áll-e Kínának meghátrálni – avagy
válsághenyhítés a népi ellenállás árnyékában (Pethő-Szirmai Judit) 155
Zisel, J. – Chruslinska, I.: Zsidók Ukrajnában (Hamburg Judit) 159

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Halász Péter: Mikecs László emlékezete (Cholnoky Olga)	163
Perutka, Lukáš Dél-Amerika és gazdasága a 20. század elején Zdeněk Fafl szemszögéből.(Császári Éva)	168

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Csernicskó István: Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja? (Ukrajnai példa) (Cholnoky Olga)	172
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Takács Péter (szerk): A történeti Szatmár megye mint a trianoni Magyarország modellje (Cholnoky Győző)	177
Kaljundi, Linda – Kreem, Tiina-Mall: Ötven kép a baltikumi német identitás történelméből (Kovács Beáta)	182
Beran, Zdeněk: Háború és erőszak mint szociális kód a késő középkori cseh nemesség köreiből.(Császári Éva)	188

RESUME	191
---------------------	-----

CONTENTS**KIN-STATE AND IDENTITY**

M. Balázs, Ágnes: Attachment and Identity – The Parliamentary Representation of Ethnic Minorities From the Perspective of the Concept of Identity and their Relation to the Kin-State	7
---	---

**HUNGARIAN MIXED MARRIAGES IN SLOVAKIA, TRANSYLVANIA,
VOIVODINA AND SLOVENIA**

Ladancsik, Tibor: Assessment Criteria in Mixed Marriage Research	27
--	----

**EXPULSION OF ETHNIC GERMANS FROM HUNGARY
AFTER WORLD WAR II**

Vass, Erika: The Correspondence of a Soroksár Family Repatriated to Germany (1946–1949)	52
--	----

GIBRALTAR'S DILEMMA AFTER BREXIT

Szabó, Máté Csaba: The Importance and Future of Gibraltar as a British Overseas Territory in British –Spanish Inter-State Relations.....	86
---	----

VIKTOR CHOLNOKY BORN 150 YEARS AGO

Gyula Krúdy: About Viktor Cholnoky	116
Aurél Kárpáti: Cholnoky Viktor	123
Dezső Kosztolányi: Viktor Cholnoky	129

REVIEWS**NATIONAL CONSCIENCE, NATIONAL AND ETHNIC TRENDS**

Horst, Cindy: Forced Migration: Morality and Politics (Judit Pethő-Szirmai)	138
Mag, Vince: Approaching the Spatiality of Borders (Győző Cholnoky)	142
L.Ritók, Nóra: Report on the Roma Population of Berettyóújfalú District (Tamás Hajnáczy)	149
Brey, Thomas: The Heavy Burden of the Past Wars Regarding the Future of Croatia and Serbia (Beáta Kovács)	150
Quek, Kai – Johnston, Alastair Iain: Can China Back Down? Crisis De-escalation in the Shadow of Popular Opposition (Judit Pethő-Szirmai).....	155
Zisel, Josyf. – Chruslinska, Iza.: Jews in Ukraine (Judith Hamburg)	159

MINORITY CULTURES

- Halász, Péter: The Memory of László Mikecs (Olga Cholnoky) 163
- Perutka, Lukáš: South America and its Economy at the Beginning
of the 20th Century From the Perspective of Zdeněk Fafl (Éva Császári) 168

NATIONAL AND ETHNIC POLITICS

- Csernicskó, István: Does He Who Rules the Past Rule the Future?
(A Ukrainian Example) (Olga Cholnoky) 172

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Takács, Péter (ed.): The Historical Szatmár County as the Model of Post-Trianon
Hungary (Győző Cholnoky) 177
- Kaljundi, Linda – Kreem, Tiina-Mall: Fifty Images From the History
of Baltic German Identity (Beáta Kovács) 182
- Beran, Zdeněk: War and Violence as Social Code Among Late-Medieval
Bohemian Nobility (Éva Császári) 188

- RESUME 191

ANYAORSZÁG ÉS IDENTITÁS

M. Balázs Ágnes

Kötődés és identitás – A nemzetiségek országgyűlési képvisellete, az identitás fogalma az anyaországhoz való viszony tükrében¹

Bevezetés

Habár a nemzetiségek képviselétének igénye Magyarországon a rendszerváltás óta rendszerint felmerült,² az csupán a 2011. évi választójogi törvény által került biztosításra, ami végül ahhoz vezetett, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeket 2014 óta nemzetiségi szöszölók képviselik az Országgyűlésben. A nemzetiségi szöszölók szűkebb jog-sítványokkal rendelkeznek, mint az országgyűlési képviselők, ám a nemzetiségeket érintő kérdésekben felszólalhatnak, és kérdést tehetnek fel, bizottságuk pedig törvényjavaslatot is nyújthat be. Jelen tanulmány célja a nemzetiségek Országgyűlési képviselétének identitás és anyaországhoz való kapcsolat fényében való értékelése. Mindezek vizsgálata során szükséges felvázolni a kisebbségek identitásához és az államhoz való lojalitásához, továbbá az anyaországukkal való kapcsolatához kötődő

¹ AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-17-3-I-NKE-24 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988-2006)*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2011., 168-170., Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselétig*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 233-245.,

szakirodalmat. Ezt követően röviden bemutatjuk a magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviselőinek rendszerét, továbbá a hozzá kapcsolódó, identitás kérdéséhez köthető dilemmákat. Ezt követően a nemzetiségi szószerzők plenáris üléseken folytatott tevékenységének elemzését végezzük el, főként tartalomelemzést folytatva. Ennek során fényt derítünk arra, hogy az egyes anyaországgal rendelkező nemzetiségek szószerzői felszólalásainak mekkora részét teszik ki a külpolitikához, különösképpen anyaországukhoz kapcsolódóak, és ezen felszólalások milyen tartalommal rendelkeznek. Elsőként tehát a kisebbségekhez és identitásukhoz kapcsolódó szakirodalmat vizsgáljuk meg.

Az identitáshoz és a kisebbségek lojalitásához kapcsolódó elméletek

Az egyes kisebbségekhez tartozó személyek identitásának és lojalitásának kérdése gyakran a tudományos érdeklődés középpontjába kerül.³ Thomas Hylland Eriksen állítása szerint a több állam felé tanúsított lojalitás problémákat okozhat az egyes kisebbségekhez tartozó személyek számára, hiszen egyidejűleg több etnikai csoport tagjai, amelyek mindegyikéhez lojálisak.⁴ Kymlicka állítása szerint a Kelet-Közép-Európai államok a területükön élő nemzetiségek irányába gyanakvóan fordulnak, és a kisebbségi kérdést elsősorban nemzetbiztonsági szem-

³ Kymlicka, Will: The internationalization of minority rights. In: *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or accommodation?* Ed. Choudhry, Sujit. Oxford University Press, Oxford – New York, 2008. 133.

⁴ Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives, Second Edition*: Pluto Press, London – Stetling, Virginia, 2008. 169.,
Lásd még Tóth Ágnes – Vékás János: Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztközödések erősödése? In: *Etnikai identitás, politikai lojalítás. Nemzeti és állampolgári kötések. Tér és Terep 4*. Szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka. László, Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 123–149.,
A kettős identitásról egyes magyarországi nemzetiségek körében lásd Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007.

pontok, továbbá az államhoz való hűség szemszögéből közelítik meg. Mindezek következtében pedig – állítása szerint – ezen államok azt feltételezik, hogy az egyes kisebbségekhez tartozó egyének kevésbé lojálisak az államhoz, emellett ahhoz, hogy az állam stabilan működhessen, gyenge, kevés joggal rendelkező kisebbségek szükségeltetnek. Macedónia példáján keresztül próbál minket meggyőzni, amely ország azonban nem Kelet-Közép-Európához tartozik.⁵ Összességében azt mondhatjuk el, hogy a megállapításai a Balkán egyes országaira talán igazak, de Kelet-Közép-Európára nem. Az identitás, különösképpen a többes identitás kérdésének vizsgálata megfelelő elméleti alapot nyújthat jelenlegi témánk vizsgálata szempontjából.

Pataki Ferenc szerint az identitás az egyén társadalomban elfoglalt helyének meghatározója, és egy embernek többféle típusú és számú identitása lehet, valamint az, hogy egy személy hányféle identitással rendelkezik, attól függ, hogy hány közösséghez tartozik.⁶ Koller Boglárka hangsúlyozza, hogy nem csupán Pataki Ferenc, hanem Anthony D. Smith is megkülönbözteti egymástól az egyéni, továbbá a kollektív identitás fogalmát.⁷ Smith álláspontja szerint a nemzeti identitás a kollektív identitás alcsoportjának tekinthető.⁸ Az identitást kutató egyes szerzők között nem alakult ki egyetértés arra vonatkozóan, hogy az identitás egyes építőelemei miképpen viszonyulnak egymáshoz.⁹ Míg Pataki szerint az egyes identitáselemek között világos hierarchia figyelhető meg,¹⁰

⁵ Kymlicka, Will: Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism. In: *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*, May, Ed. Stephen – Modood, Tariq – Squires, Judith, Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 156.

⁶ Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 9. Hivatkozta: Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006. 45-46.

⁷ Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006. 46.,
Smith, Anthony D.: *National identity*, Penguin Books, London, 1991. 14.
Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 30-36.

⁸ Smith: *National identity*, i.m. 14.

⁹ Koller: *Nemzet, identitás és politika Európában*, i.m. 47.

¹⁰ Pataki: *Identitás, személyiség, társadalom*, 1987 i.m. 42-43.

José Miguel Salazar azt állítja, hogy az identitás különböző szintjei (nemzeti, regionális és nemzetek feletti) koncentrikus körökként írhatók le a legszemléletesebben.¹¹ Koller Boglárka viszont úgy gondolja, hogy az identitás napjainkban az ún. „identitásháló-modell” segítségével írható le, miszerint az egyes egyének egyidejűleg többféle identitással rendelkeznek, s az adott szituációtól függ, hogy mely identitás kerül előtérbe.¹² Mivel a nemzetiségi szószerzők anyaországukhoz való viszonyát szeretnék elemezni, érdemes bepillantást nyerni az egyes szomszédos országok anyaországgént gyakorolt politikájába, továbbá a „kin-state” (anyaország) politika szakirodalmi hátterébe általában.

Egyes szomszédos államok „kin-state” politikájára vonatkozó szakirodalom

Egyes magyarországi nemzetiségek anyaországának „kin-state” politikájának alakulására vonatkozóan széleskörű bepillantást nyújt a *Minority Studies* című folyóirat 2013. évi különszáma. Herner-Kovács Eszter és Kántor Zoltán által írt bevezetője átfogó betekintést nyújt ezen szakpolitikai terület fogalmába, és Európában való alakulásába.¹³ Irina Culic tanulmánya Románia 1989-et követő állampolgársági politikájának alakulásába nyújtott betekintést, kiemelve a kettős állampolgárság kérdését,¹⁴ míg Felicita Medved Szlovénia külföldön élő szlovének irá-

¹¹ Salazar, José Miguel: Social identity and national identity. In: Worchel, Stephen – Morales, J. Francisco – Páez, Dario – Deschamps, Jean-Claude: *Social Identity: International Perspectives*, SAGE, London – Thousand Oaks, 1998. 121.

¹² Koller, Boglárka: *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje az Európai Unió állampolgárok azonosságtudatának vizsgálata alapján. PhD értekezés.* Budapesti Corvinus Egyetem, 2003. 69-74., Koller: *Nemzet, identitás és politika Európában*, i.m. 47-48.

¹³ Herner-Kovács, Eszter – Kántor, Zoltán: Kin-state policies in Europe. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 7-9.

¹⁴ Culic, Irina: From Restitution to Privileged Re-naturalisation: The Expansive Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 125-152.

nyába gyakorolt állampolgársági politikáját vázolta fel.¹⁵ A szerb nemzeti közösségekről, állampolgárságról és diaszpóráról pedig Duško Radosavljević írása szól.¹⁶ A különszámban olvashatunk Horvátország külföldön élő horvátok irányába tanúsított politikájáról is, kiemelve az állampolgársági politika kérdését.¹⁷ Sulyok Márton pedig az egyes országok külföldön élő nemzetársaik irányába mutatott politikájának alkotmányos szintű szabályozásához kapcsolódó fejtegetéseit osztotta meg.¹⁸ A Magyarországgal szomszédos országok határaikon túli kisebbségeikkel való politikai és tudományos kapcsolatairól pedig Fedinec Csilla szerkesztésében jelent meg egy tanulmánykötet.¹⁹ E kötetben Szlovákiairól, Ukrajnáról, Romániáról, Szerbiáról, Horvátországról és Szlovéniáról is olvashatunk, tehát mindegyik szomszédos országról, amely valamely Magyarországon elismert nemzetiség kapcsán anyaországgént szóba jöhet. Ha pedig az ukrán diaszpóráról szeretnénk olvasni, akkor Vic Satzewich könyvéhez érdemes fordulnunk, amely a Routledge kiadó Robin Cohen által szerkesztett, diaszpórákról szóló sorozatának

¹⁵ Medved, Felicita: 'Unified Slovenian Nation': Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 153-187.

¹⁶ Radosavljević, Duško: State Policy of Serbia – National Communities, Citizenship and Diaspora. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 188-213.

¹⁷ Koska, Viktor: The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 214-230.

¹⁸ Sulyok, Márton: Priorities for Kin-State Policies within Constitutions, *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe.* 2013/16., 231-238.

Az anyaországok kisebbségvédelmi tevékenységéhez és a magyar státustörvényhez kapcsolódóan pedig lásd Halász, Iván – Majtényi, Balázs – Vizi, Balázs: A New Regime of Minority Protection? Preferential Treatment of Kin-minorities under National and International Law. In: Kántor, Zoltán- Majtényi, Balázs – Osamu, Ieda. – Vizi, Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection.* Hokkaido University, Sapporo, 2004. 328-349.

¹⁹ Fedinec, Csilla (ed): *Hungary's Neighbors as Kin-States. Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities.* Hungarian Academy of Sciences Hungarian Science Abroad. Presidential Committee Budapest, 2016.

egyik része.²⁰ Kovács Eszter arra keresett választ tanulmányában, hogy a közép-európai országok rendelkeznek-e egy egységesnek mondható diaszpórapolitika-moddal.²¹ A diaszpóra-politika vizsgálatához elméleti kereteket nyújtani kívánó tanulmányában pedig kiemeli, hogy a diaszpóra és a „nemzeti kisebbségek” fogalma között feltétlenül szükséges különbséget tenni, s előbbi fogalom mindig magában hordoz egyfajta migrációs elemet, tehát a diaszpóra alatt az adott nemzeti közösséghez tartozó, külföldre vándoroltakat értjük. Kiemeli azonban azt is, hogy a legtöbb diaszpóra-politikával rendelkező ország nem rendelkezik a két csoportra nézve élesen elkülönülő szabályozással.²² A vonatkozó szakirodalomban az anyaország és a diaszpórák vagy a nemzeti kisebbségek kapcsolata gyakran az anyaország szemszögéből kerülnek vizsgálatra. Jelen tanulmányban azonban a Magyarországon élő nemzetiségek országgyűlési képviseletére hivatott nemzetiségi szószólók szemszögéből elemezzük a kérdést. Mindezek előtt azonban szükséges felvázolni a magyarországi nemzetiségek parlamenti képviseletének rendszerét.

A Magyarországon élő nemzetiségek parlamenti képviselete

Bár korábban is megfigyelhetők voltak bizonyos törekvések a nemzetiségek (nemzeti és etnikai kisebbségek) parlamenti képviseletének megteremtésére, erre a gyakorlatban csupán 2014-ben került sor. A valamely nemzetiséghez tartozó választópolgárok dönthetnek úgy, hogy a választási rendszer listás ágán pártlista helyett az országos nemzetiségi önkormányzatok által felállított nemzetiségi listára szavaznak. Ehhez azonban regisztrálniuk kell. Nem elég a nemzetiségi névjegyzékbe vételt kérelmezni, hanem szükséges kérni annak országgyűlési választásokra való kiterjesztését is. Amennyiben

²⁰ Satzewich, Vic: *The Ukrainian Diaspora*. Global Diasporas. Routledge, London and New York, 2014.

²¹ Kovács, Eszter: Post-Socialist Diaspora Policies: Is there a Central-European Diaspora Policy Path? *Hungarian Journal of Minority Studies*. 2017/1., 89-109.

²² Herner-Kovács Eszter: Elméleti keretek a diaszpóra-politikák vizsgálatához. *Kisebbségkutatás*. 2015/2., 35-36.

valamely nemzetiségi listára leadott szavazatok száma elér egy kedvezményes kvótát, akkor azon a listán kiosztásra kerül egy kedvezményes mandátum. Azonban további mandátumok csupán akkor nyerhetők el, ha a listára leadott szavazatok száma eléri az 5%-os bejutási küszöböt. Amennyiben azonban valamely nemzetiségi listán egyetlen képviselői mandátum sem kerül kiosztásra, az első helyen szereplő jelölt nemzetiségi szószólóként képviseli az adott nemzetiséget az Országgyűlésben.²³

Az Országgyűlésről szóló törvény szabályozza a képviselőknél szűkebb jogosítványokkal rendelkező nemzetiségi szószólók és a nemzetiségi bizottság tevékenységét.²⁴ A Magyarországi nemzetiségek bizottsága egyébként három albizottsággal rendelkezik, melyek az Ellenőrző albizottság, az Önkormányzati, külügyi és költségvetési albizottság, továbbá a Köznevelési és kulturális albizottság. Láthatjuk tehát, hogy a külügyek a bizottsági összetétel kapcsán is kiemelt szerephez jutnak.

Többen már a 2014. évi választásokat megelőzően arra az álláspontra helyezkedtek, hogy aligha lesz olyan nemzetiség, amelyet teljes jogú nemzetiségi képviselő képvisel majd a törvényhozásban, s hogy a legtöbb nemzetiségnek erre még csak elvi esélye sincs.²⁵ A 2014. évi választások eredménye pedig bebizonyította, hogy e szerzők felvetései nem voltak

²³ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról 7-10.§, 16.§, 18.§, A kérdéshez kapcsolódóan lásd még:

Kurunczi, Gábor: On the issue of the representation of nationalities in the Parliament. In: *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014*, Ed. Lános, Petra Lea – Varga, Réka – Molnár, Tamás – Szabó, Marcel, Eleven International Publishing, The Hague, 2015. 507-523.;

Erdős, Csaba: Multiculturalism in the Hungarian Parliamentary Law: Questions Concerning the Parliamentary Representation of Nationalities. In: *Multiculturalism and Contemporary Society*. Ed. Zivkovic Milan, Conference Place and date: Novi Sad, Serbia, 2013.03.01. University of Novi Sad, Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad, 2013. 332-346.;

Pap, András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviseletének szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011, 1. kötet*. Szerk. Jakab András – Drinóczi Tímea, Pázmány Press, Budapest – Pécs, 2013. 419-438.

²⁴ 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről 22. §, 29-29/A. §

²⁵ Balázs: *Plurális választójog és nemzetiségek Európában, i.m.*

Erdős: *A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law... i.m., 5.*

alaptalanok, a nemzetiségeket valóban csupán szószólók képviselik a parlamentben. Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni az egyes nemzetiséghez tartozók 2014. évi választásokhoz kapcsolódó regisztrációs adataira, továbbá megvizsgálni, hogy a regisztrációs adatok miképpen kötődhetnek az identitás, illetve a többes identitás kérdéséhez.

A nemzetiségi választópolgárok regisztrációs adatai és a 2014. évi országgyűlési választásokon való részvétel – identitáskérdés?

Érdemes megvizsgálni a magyarországi nemzetiségek tagjainak 2014. évi országgyűlési választásokra vonatkozó regisztrációs adatait is. Az adatok vizsgálata révén arra juthatunk, hogy azok közül, akik kérték a nemzetiségi névjegyzékbe vételüket, sokan nem kérték annak országgyűlési választásokra való kiterjesztését. 2014. március 24-ig például 25498 roma kérte nemzetiségi névjegyzékbe vételét, ám annak országgyűlési választásokra való kiterjesztését csupán 18510-en kérték. A németek esetében ugyanezek a számok 23543 és 13749. E két nemzetiség tagjai körében volt a legmagasabb a regisztráltak száma, a többi nemzetiségre vonatkozó adatok ugyanis mindezeketől jelentős mértékben elmaradnak. A regisztrált horvátok, románok és szlovákok száma 1800 és 3800 között mozgott, és a névjegyzékbe vételt kérő szlovákoknak például csupán a fele kérte a regisztráció kiterjesztését. A többi nemzetiség esetében ráadásul még ennél is alacsonyabb volt a regisztráltak száma, ugyanis nem érte el az 1000 főt, sőt, egyes nemzetiségek esetében az 500 főt sem.²⁶ A 2014. március 8-i adatok már csupán a névjegyzékbe vételt parlamenti választásokra való kiterjesztését kérők vonatkozásában kerültek közzé-

Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*. 2013/14. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (2016.04.30.)

Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutatás*. 2014/1., 13.

²⁶ Nemzeti Választási Iroda – 2014. évi országgyűlési választások – A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/766/766_5_3.html (2014.03.21.)

tételre. A regisztrált romák száma 18048-ra csökkent, a németek száma pedig 15414 fő volt. A regisztrált románok, szlovákok és horvátok száma is csökkent, 653, 1321, továbbá 1631 főre, s a többi nemzetiség esetében is ugyanilyen tendenciát figyelhetünk meg.²⁷ A választást megelőző tizenhatodik naptól kezdődően már nem volt lehetőség a névjegyzékbe vétel kérelmezésére, ám továbbra is le lehetett iratkozni a nemzetiségi névjegyzékről, még hozzá a választás napját megelőző második napig.²⁸

Az egyes országos nemzetiségi önkormányzatok listájára leadott szavazatok száma ehhez képest még inkább elmaradt. Az Országos Roma Önkormányzat listájára például csupán 4048 szavazat érkezett, a németek listájára pedig 11415. Rajtuk kívül csupán a horvátok listája haladta meg némileg az 1000 szavazatot, a legkevesebbet pedig a bolgárok listája kapta, amelyre csupán 74 szavazat érkezett.²⁹ Láthatjuk tehát, hogy az egyes nemzetiségi listákra leadott szavazatok száma meglehetősen elmarad a regisztrációs adatoktól. Még inkább igaz ez a népszámlálási adatokkal összehasonlítva.

A 2011. évi népszámlálás adataihoz képest jelentősebb mértékben elmaradnak mindezek az adatok még akkor is, ha figyelembe vesszük azt, hogy azok, akik még nem töltötték be a 18. életévüket, nem szavazhattak, illetve a népszámláláskor lehetőség volt többes identitás vállalására. 2011-ben ugyanis például 308957 fő vallotta magát romának, 131951 fő pedig németnek. E két nemzetiség tekinthető a legnagyobb létszámúnak, míg a legalacsonyabb lélekszámú szlovén nemzetiséghez tartozónak 2385 fő vallotta magát.³⁰

Mindezen adatok közötti különbségnek több oka is lehet. Lehetséges, hogy a nemzetiséghez tartozók úgy érzik, hogy az országgyűlési kép-

²⁷ Nemzeti Választási Iroda – 2014. évi országgyűlési választások – A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/766/766_5_3.html (2014.03.30.)

²⁸ 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról 248-249. §

²⁹ Nemzeti Választási iroda – 2014. évi országgyűlési választások – Az országos listás választás eredménye http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/861/861_0_index.html (2015.02.05.)

³⁰ Központi Statisztikai Hivatal – Népszámlálás 2011 – A népesség és nemzetiség főbb korcsoport szerint http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/nemzetiseg/09_01_04.xls (2014.03.16.)

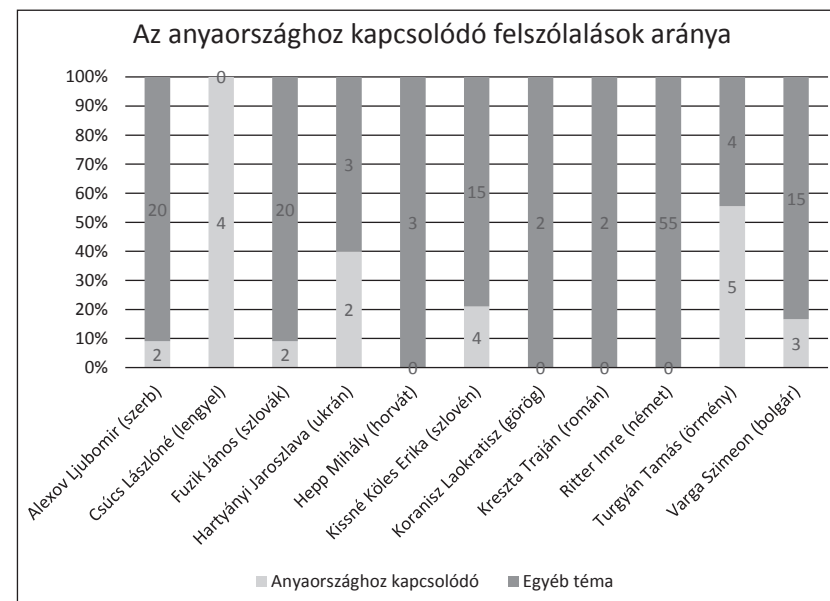
viselőik, vagy éppen a nemzetiségi önkormányzatok tagjai kellőképp képviselik érdekeiket. Felmerülhet bennünk a stratégiai szavazás lehetősége is, az, hogy tartottak tőle, hogy egyetlen mandátumot sem sikerülne elnyerni a nemzetiségi listán, de az is, hogy a nemzetiségek tagjainak nem fűződik olyan szoros preferenciája a nemzetiségi ügyekhez, hogy nemzetiségi szószóló révén kívánják érvényesíteni érdekeiket, egyidejűleg lemondva pártpreferenciájuk érvényesítésének lehetőségéről. Felmerülhet bennünk tehát többek között az a lehetőség is, hogy a nemzetiségiként való regisztráció, illetve a nemzetiségi listára szavazatot leadó választópolgárok száma közötti különbség abból is fakadhat, hogy nemzetiségi identitásuk, nemzetiséghez való tartozásuk érzése nem kellőképpen erős ahhoz, hogy a nemzetiségi választópolgárként való regisztráció, illetve szavazás választására ösztönözze őket. Mindezek után érdemes áttérni egy, az identitás kérdéséhez kapcsolódó másik kérdéshez, méghozzá az anyaországgal rendelkező nemzetiségek anyaországhoz való viszonyulásának aspektusához, az egyes nemzetiségi szószólók anyaországgal való kapcsolatához tartozó tevékenységéhez. Mindezek során elsőként azt szükséges megvizsgálni, hogy az egyes szószólók milyen gyakran és milyen vonatkozásban szólnak fel külpolitikai témában a parlamentben, s ezen felszólalások közül mely témák kapcsolatosak az anyaországgal.

A nemzetiségi szószólók tevékenysége – az anyaországhoz kötődő témák aránya

A továbbiakban a nemzetiségek parlamentben, méghozzá a plenáris üléseken kifejtett tevékenységét az Országgyűlés honlapján³¹ fellelhető adatok alapján vizsgáljuk meg, kiemelve a külpolitikához, különösképpen az anyaországhoz kapcsolódó felszólalásokat. Az 1. számú ábra a nemzetiségi szószólók anyaországhoz kapcsolódó felszólalásainak összes felszólalásuk számához viszonyított arányát hivatott szemléltetni, méghozzá az Országgyűlés honlapján 2014-2018-as ciklusra vonatkozóan elérhető adatok tükrében.

³¹ Szószólók - Országgyűlés
<http://www.parlament.hu/szoszolok-listaja> (2018.03.31.)

1. ábra. A nemzetiségi szószólók plenáris üléseken elhangzott, anyaországhoz köthető felszólalásainak aránya a 2014-2018-as ciklusban

Forrás: Saját szerkesztés az Országgyűlés honlapján (www.parlament.hu) elérhető adatok alapján.

A legtöbb felszólalás Ritter Imréhez, a német nemzetiségi szószólóhoz kapcsolódik, aki a vizsgált időszak alatt ötvenöt alkalommal emelkedett szólásra a plenáris üléseken. Felszólalásainak többsége a nemzetiségi bizottság képviselőjeként hangzott el, méghozzá legnagyobb részben a közpénzügyekhez, a központi költségvetéshez és a zárszámadáshoz, továbbá az Állami Számvevőszék beszámolójához kapcsolódóan. Felszólalt továbbá az anyakönyvi eljárásról és a közfoglalkoztatással összefüggő törvények módosítása, a szabálysértési törvény és a szabálysértési nyilvántartás, a Nemzeti Kulturális Alap és egyes kulturális intézmények, a magyarországi nemzetiségek helyzetéről szóló beszámoló, valamint a köznevelésről szóló törvény módosítása kapcsán. Feltett egy kérdést is, amely a „Magyarország sosem volt multikulturális társadalom?” címet viselte, továbbá egy napirend előtti felszólalásban emlékezett meg a Szovjetunióba hurcolt munkaszolgálatosokról. Láthatjuk tehát, hogy

bár a szószólók közül hozzá kapcsolódik a legtöbb felszólalás, egyik sem kapcsolódik Németországhoz.

A szlovák szószóló, Fuzik János mindeddig huszonkettőször szólalt fel, gyakran a nemzetiségi bizottság képviselőjeként. Hozzászólásai a választási eljárásról és az országgyűlésről szóló törvény módosításához, az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek beszámolójához, a központi költségvetéshez, muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításához, valamint a nemzetiségek jogairól szóló törvény módosításához kapcsolódtak. Felszólalt továbbá a Magyarországi nemzetiségek bizottsága elnökeként, és így benyújtóként a bizottság által benyújtott, a Minority Safe Pack európai polgári kezdeményezés támogatásáról szóló határozati javaslatához kapcsolódóan.³² A határozati javaslat elfogadásra került.³³ Három napirend utáni felszólalás is elhangzott tőle, melyek a Felvidékről kitelepítettek emléknepjéhez és a csehszlovák-magyar lakosságcserehez, a Szovjetunióba munkaszolgálatra hurcoltakhoz, továbbá a visegrádi országok haderőinek közös kiképzéséhez kapcsolódtak.

Alexov Ljubomir szerb nemzetiségi szószóló a vizsgált időszakban huszonnégy alkalommal szólalt fel az Országgyűlésben. Felszólalásai közül a legtöbb a bürokráciacsökkentéshez, illetve egyes eljárási törvényekhez kapcsolódott, de felszólalt a központi költségvetéshez, illetve az Állami Számvevőszék, továbbá alapvető jogok biztosának és helyetteseinek beszámolójához kapcsolódóan is. Felszólalt továbbá az előadó-művészet, a szerb nemzetiségi színházzal, valamint a nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott köznevelési intézmények finanszírozásához kapcsolódóan is. Kettő olyan felszólalása volt, amely a külpolitikához, azon belül Szerbiához kapcsolódott. Elsőként 2015 márciusában hangzott el tőle a következő kérdés: „*Elképzelhető-e a jövőben az, hogy a hazai nemzetiségek kultúrájához tartozó, műemléki védelem alatt álló épületek és egyéb tárgyi emlékek restaurálása az anyanemzet országaiból érkező szakemberek bevonásával*

³² H/18032 A Minority SafePack európai polgári kezdeményezés támogatásáról <http://www.parlament.hu/irom40/18032/18032.pdf> (2018.02.13.),

³³ 24/2017. (X. 31.) OGY határozat a Minority SafePack európai polgári kezdeményezés támogatásáról

történjen?” Ezt követően pedig 2016 októberében tett fel egy újabb kérdést arra vonatkozóan, hogy van-e kilátás arra, hogy a soron következő szerb-magyar kormányülésen sor kerüljön „*a 2015. július 1-én megtartott magyar-szerb közös Kormányülésen a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye és a magyarországi szerb nemzetiség vonatkozásában hozott egyes döntések végrehajtásáról*” szóló kormányhatározatban³⁴ foglaltak végrehajtására vonatkozó bilaterális szerződés megkötésére.

Kissné Köles Erika, a szlovén szószóló tizenkilencszer szólalt fel a vizsgált időszakban. Felszólalásai között túlnyomó többségben vannak az oktatási és kulturális témájúak, de találhatunk köztük a központi költségvetéshez kapcsolódó felszólalásokat is, két napirend utáni felszólalásában pedig a magyarországi szlovének múltjáról, jelenéről és jövőjéről, továbbá Pável Ágoston, a magyarországi szlovéneket kutató néprajztudós, nyelvész, író, költő és tanár kapcsán osztotta meg gondolatait. Négyszer szólalt meg kifejezetten külpolitikai témában. Elhangzott tőle egy – az eljéltől a végéig szlovén nyelvű – napirend előtti felszólalás a szlovén alkotmány elfogadásának 25. évfordulójára. Kétszer felszólalt a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvényjavaslat kapcsán, ám ezt az egész nemzetiségi bizottság nevében tette abból a célból, hogy ne legyen akadálya a Magyarországon működő nemzetiségi szervezetek anyaország általi támogatásának. Egyik napirend utáni felszólalásában pedig kifejezetten a magyar-szlovén kétoldalú megállapodások a magyarországi szlovén nemzetiség életére gyakorolt hatásáról beszélt. Egyszer pedig az a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. törvénycikkről emlékezett meg.

Varga Szimeon bolgár szószóló tizennyolcszor szólalt fel mindeddig, többek között a központi költségvetéshez, a nemzeti vagyon témájához és a közpénzügyekhez, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek helyzetéről szóló beszámolóhoz kapcsolódóan. Kettő napirend előtti felszólalása kapcsolódott kifejezetten a magyarországi bolgárokhoz, méghozzá a nemzetiség múltjához, jelenéhez, jövőjéhez, valamint népszokásaihoz. Egy napirend előtti felszólalása pedig a Magyarországi

³⁴ 1031/2016. (II. 9.) Korm. határozat a 2015. július 1-én megtartott magyar-szerb közös Kormányülésen a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye és a magyarországi szerb nemzetiség vonatkozásában hozott egyes döntések végrehajtásáról

Bolgár Ortodox egyházmegyéhez kötődik. Tartott továbbá egy nyitóbeszédet a bolgár-magyar barátság napjáról szóló határozati javaslat³⁵ kapcsán. A javaslat elfogadásra került.³⁶ Egyszer felszólalt a magyar-bolgár barátság napjáról Bulgáriában folytatott megemlékezésről is.

Az örményeket képviselő Turgyán Tamás mindeddig kilencszer szólalt fel, többek között az Országgyűlésről szóló törvény kapcsán. Az ő esetében többségben vannak a külpolitikához, különösképpen az anyaországhoz kapcsolódó felszólalások. Kétszer szólalt fel a konzuli védelemről szóló törvény módosítása kapcsán. Öt napirend utáni felszólalása közül egy az aradi vértanúk emléknapjához kapcsolódott, kettő az örmény népiértáshoz, egy a magyarországi örmények belső konfliktusaihoz és az etnobiznisz-jelenséghez, egy pedig Örményország függetlensége kikiáltásának huszonötödik évfordulójához. Kilenc felszólalása közül tehát öt tekinthető vizsgálódásunk körébe tartozónak.

Csúcs Lászlóné lengyel szószóló összesen négyszer szólalt fel, és mindegyik felszólalása kapcsolódott az anyaországhoz. Legelőször egy Kövér Lászlóval közösen benyújtott, Henryk Slavik halálának 70. és idősebb Antall József halálának 40. évfordulójáról, és a több, mint 120 ezer lengyel menekült Magyarország általi, 1939-ben történt befogadásáról megemlékezni hivatott határozati javaslat³⁷ kapcsán szólalt fel. A határozati javaslat elfogadásra került.³⁸ Kettő felszólalása pedig a 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évévé történő nyilvánításáról szóló határozati javaslathoz³⁹ kapcsolódott, amelynek benyújtói között szintén szerepelt. Felszólalt továbbá a

³⁵ H/9425 A Magyar-Bolgár Barátság Napjáról
<http://www.parlament.hu/irom40/09425/09425.pdf> (2018.02.13.)

³⁶ 18/2016. (X. 3.) OGY határozat a magyar-bolgár barátság napjáról

³⁷ H/1270 Henryk Slavik halálának 70. évfordulója, valamint idősebb Antall József halálának 40. évfordulója emlékére
<http://www.parlament.hu/irom40/01270/01270.pdf> (2018.02.13.)

³⁸ 38/2014. (IX. 29.) OGY határozat Henryk Slavik halálának 70. évfordulója, valamint idősebb Antall József halálának 40. évfordulója emlékére

³⁹ H/9366 A 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évének nyilvánításáról
<http://www.parlament.hu/irom40/09366/09366.pdf> (2018.02.13.)
2/2016. (III. 2.) OGY határozat a 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évének nyilvánításáról

lengyel-magyar szolidaritáshoz és az 1956-os forradalomhoz kapcsolódóan is. 2016 október 6-án azonban egyszer sem szólalt fel.

Hartyányi Jaroslava, az ukrán nemzetiségi szószóló ötször szólalt fel. Felszólalásai között megtalálható a nemzetiségi bizottság első évi tevékenységéről szóló beszámoló, továbbá felszólalt a bizottság nevében a hivatalos statisztikáról szóló törvényhez kapcsolódó törvénymódosításokhoz kötődően is. Két olyan felszólalása volt, amely az anyaországhoz kapcsolódik. 2016 szeptemberében napirend előtti felszólalásában az ukrán-magyar kapcsolatokról beszélt. 2017 áprilisában pedig Nepop Liubov, Ukrajna magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, valamint Jevhen Csoliljt, az Ukrán Világkongresszus elnöke jelenlétében szólalt fel az Ukrajnában 2006-ban népiértáshoz nyilvánított 1932 és 1933 közötti ukrán éhínség (holodomor) és Magyarország Ukrajnával szemben tanúsított szolidaritása kapcsán.

Hepp Mihály, horvát szószóló mindösszesen háromszor szólalt fel, méghozzá a mikrocenzushoz, valamint a nemzeti értékekhez és hungarikumokhoz kapcsolódóan. A görög Koranisz Laokratisz pedig csupán kétszer emelkedett szólásra, a nemzeti értékekhez és hungarikumokhoz, valamint az anyakönyvi eljárásról és a közfoglalkoztatásról szóló törvények módosítása kapcsán. Mindezekre 2015 közepén került sor. Kreszta Traján, a román szószóló szintén kétszer szólalt fel, méghozzá az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek beszámolója kapcsán.

Bár a ruszinok és a romák nem rendelkeznek anyaországgal, megemlíthetjük, hogy Giricz Vera, a ruszin szószóló öt felszólalást tartott, amelyből négy az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek beszámolóhoz kapcsolódott. Egyetlen napirend utáni felszólalása pedig II. Rákóczi Ferenc és a ruszinok kapcsolatáról szólt, míg Farkas Félix roma szószóló három felszólalása a központi költségvetéshez, a Jobbik bizonyos kijelentéseinek elítéléséhez, valamint a közoktatás helyzetéhez kapcsolódtak.

Ha a nemzetiségi szószólók anyaországhoz kapcsolódó tevékenységét szeretnénk vizsgálni, tehát az utóbb említett két szószólón kívüli tizenegy szószóló tevékenységét kell szem előtt tartanunk. A fenti adatok alapján láthatjuk, hogy a vizsgálat körébe eső, sőt, az összes szószóló több, mint fele, azaz hét szószóló szólalt fel az Országgyűlésben

anyaországához, illetve a nemzetiségek anyaországukhoz való kapcsolatahoz kötődően. Voltak, akik csupán az állam szuverenitását kevésbé érintő témákkal, a két ország és nemzet közötti szolidaritással, illetve bizonyos történelmi eseményekkel foglalkoztak, úgy mint például Csúcs Lászlóné, Varga Szimeon, Hartyányi Jaroslava, vagy Turgyán Tamás. Különlegesen tekinthető Alexov Ljubomir szerb szószóló egyik kérdése, ugyanis az nem a magyarországi szerbek anyaország általi támogatásához kapcsolódnak, hanem éppen ahhoz, hogy megteremthető volna-e annak lehetősége, hogy a szerbek magyarországi emlékeit Szerbiából érkező szakemberek újítsák fel. Fuzik János volt az egyetlen, aki a jelenre vonatkozóan az állam szuverenitását erősebben érintő témát is felvetett, méghozzá a visegrádi országok haderőinek közös kiképzését.

Összegzés

Láthattuk tehát, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek parlamenti képvisellete 2014 óta biztosított Magyarországon, ám a 2014. évi országgyűlési választásokkor a nemzetiségi névjegyzékbe vételt kérők száma jelentős mértékben elmarad a népszámlálási adatoktól. Még inkább igaz ez a névjegyzékbe vétel országgyűlési választásokra való kiterjesztését kérőkre. A nemzetiségi listákra leadott szavazatok száma pedig még ettől a számtól is jelentős mértékben elmarad. Ennek számos magyarázata lehetséges, többek között az is, hogy a nemzetiségekhez tartozók számára nemzetiségi identitásuk vagy a nemzetiségi ügyek súlya nem elég jelentős ahhoz, hogy pártpreferenciájuk országos listán való kifejezéséről lemondjanak, de szerepet játszhatott a stratégiai szavazás is. Ugyanakkor e kérdéshez kapcsolódóan csupán további kutatás végzését követően vonhatunk le messzemenő következtetéseket.

A nemzetiségek és anyaországuk viszonyát is megvizsgáltuk, ám nem az anyaország szemszögéből, hanem a nemzetiségi szószólók Országgyűlésben folytatott tevékenysége tükrében. Ezt – mivel a roma és ruszin nemzetiségek nem rendelkeznek anyaországgal – a tizenhárom nemzetiség közül tizenegy nemzetiség körében volt alkalmunk megfigyelni. Közülük heten foglalkoztak valamilyen módon anyaországukkal.

Egyesek csupán az állami szuverenitást kevésbé érintő témákat vetettek fel (pl. magyar-lengyel, illetve bolgár-magyar barátság kérdése). Felmerült még az ukrán-magyar kapcsolatok kérdése, különböző évfordulóról nemzeti tragédiákról, történelmi eseményekről és ünnepnapokról való megemlékezés. Továbbá egy, a szuverenitást jobban érintő téma is felbukkant, méghozzá a visegrádi országok haderőinek közös kiképzése. A bolgár és szerb szószólók részéről pedig az ortodox egyházhoz kapcsolódó kérdések is felmerültek. Láthattuk azt is, hogy a lengyel és a bolgár szószólók a felszólalások keretein túlléptek, és anyaországukhoz kapcsolódó határozati javaslatok benyújtásában is részt vettek, amelyek közül kettő benyújtásában ráadásul minden frakcióval rendelkező parlamenti párt tagjai közül részt vett valaki.

Irodalom

- Balázs Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek Európában*. OTDK dolgozat. Budapest, 2014.
- Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007.
- Culic, Irina: From Restitution to Privileged Re-naturalisation: The Expansive Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 125-152
- Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988-2006)*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2011.
- Erdős Csaba: A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law: The Parliamentary Representation of Nationalities. *De Iurisprudentia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*. 2013/1., 51-61.
- Erdős, Csaba: Multiculturalism in the Hungarian Parliamentary Law: Questions Concerning the Parliamentary Representation of Nationalities. In: *Multiculturalism and Contemporary Society*. Ed. Zivkovic Milan, Conference Place and date: Novi Sad, Serbia, 2013.03.01, University of Novi Sad, Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad, 2013., 332-346.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Second Edition. Pluto Press, London – Stetling, Virginia, 2008.
- Fedinec, Csilla (ed): *Hungary's Neighbors as Kin-States. Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities*. Hun-

- garian Academy of Sciences Hungarian Science Abroad Presidential Committee Budapest, 2016
- Halász, Iván – Majtényi, Balázs – Vizi, Balázs: A New Regime of Minority Protection? Preferential Treatment of Kin-minorities under National and International Law. In: Kántor, Zoltán- Majtényi, Balázs – Osamu, Ieda. – Vizi, Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Hokkaido University, Sapporo, 2004. 328-349.
- Herner-Kovács Eszter: Elméleti keretek a diaszpóra-politikák vizsgálatához. *Kisebbségkutatás*. 2015/2., 34-49.
- Herner-Kovács, Eszter – Kántor, Zoltán: Kin-state policies in Europe. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 7-9.
- Koller Boglárka: *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje az Európai Unió állampolgárok azonosságtudatának vizsgálata alapján*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, 2013.
- Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.
- Koska, Viktor: The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 214-230
- Kovács, Eszter: Post-Socialist Diaspora Policies: Is there a Central-European Diaspora Policy Path? *Hungarian Journal of Minority Studies*. 2017/1., 89-109.
- Kymlicka, Will: Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism. In: *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*. Ed. May, Stephen – Modood, Tariq – Squires, Judith. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 144-175.
- Kymlicka, Will: The internationalization of minority rights. In: *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or accommodation?* Ed. Choudhry, Sujit. Oxford University Press, Oxford – New York, 2008. 111-140.
- Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdéséről, *Pázmány Law Working Papers*. 2013/14. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (2016.04.30.)
- Kurunczi, Gábor: On the issue of the representation of nationalities in the Parliament. In: *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014*. Ed. Lános, Petra Lea – Varga, Réka – Molnár, Tamás – Szabó, Marcel. Eleven International Publishing, The Hague, 2015. 507-523.
- Medved, Felicita: 'Unified Slovenian Nation': Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 153-187
- Móré Sándor: A nemzetiségek országgyűlési képviseletének egyes kérdései Magyarországon. *Magyar Jog*. 2015/10., 584-592.
- Pap András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviseletének szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011, 1. kötet*, Szerk. Jakab András – Drinóczi Tímea (Pázmány Press, Budapest – Pécs, 2013., 419-438.

- Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Pataki Ferenc, *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. Hivatkozva: Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006. 45-46.
- Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Radosavljević, Duško: State Policy of Serbia – National Communities, Citizenship and Diaspora. *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 188-213.
- Salazar, José Miguel: Social identity and national identity. In: *Social Identity: International Perspective*, Ed. Worchel, Stephen – Morales, J. Francisco – Páez, Dario – Deschamps, Jean-Claude. SAGE, London – Thousand Oaks, 1998. 114-123.
- Satzewich, Vic: The Ukrainian Diaspora. *Global Diasporas*. Routledge, London and New York, 2014.
- Smith, Anthony D.: *National identity*. Penguin Books, London, 1991.
- Sulyok, Márton: Priorities for Kin-State Policies within Constitutions, *Minority Studies. Special Issue. Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe*. 2013/16., 231-238,
- Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutatás*, 2014/1., 7-14.
- Tóth Ágnes – Vékás János: *Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztkötődések erősödése?* In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Tér és Terep 4. Szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 123–149.

Jogforrások

2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról
2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről
2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról 1031/2016. (II. 9.) Korm. határozat a 2015. július 1-én megtartott magyar-szerb közös Kormányülésen a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye és a magyarországi szerb nemzetiség vonatkozásában hozott egyes döntések végrehajtásáról
- 24/2017. (X. 31.) OGY határozat a Minorit SafePack európai polgári kezdeményezés támogatásáról
- 1031/2016. (II. 9.) Korm. határozat a 2015. július 1-én megtartott magyar-szerb közös Kormányülésen a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye és a magyarországi szerb nemzetiség vonatkozásában hozott egyes döntések végrehajtásáról
- 18/2016. (X. 3.) OGY határozat a magyar-bolgár barátság napjáról
- 38/2014. (IX. 29.) OGY határozat Henryk Ślawik halálának 70. évfordulója, valamint idősebb Antall József halálának 40. évfordulója emlékére
- 2/2016. (III. 2.) OGY határozat a 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évének nyilváníításáról

Országgyűlési irományok

H/1270 Henryk Slawik halálának 70. évfordulója, valamint idősebb Antall József halálának 40. évfordulója emlékére

<http://www.parlament.hu/irom40/01270/01270.pdf> (2018.02.13.)

H/9366 A 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évének nyilvánításáról

<http://www.parlament.hu/irom40/09366/09366.pdf> (2018.02.13.)

H/9425 A Magyar-Bolgár Barátság Napjáról

<http://www.parlament.hu/irom40/09425/09425.pdf> (2018.02.13.)

H/18032 A Minority SafePack európai polgári kezdeményezés támogatásáról

<http://www.parlament.hu/irom40/18032/18032.pdf> (2018.02.13.)

Egyéb adatbázisok

Központi Statisztikai Hivatal – Népszámlálás 2011 – A népesség és nemzetiség főbb korcsoport szerint

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/nemzetiseg/09_01_04.xls

(2014.03.16.)

Nemzeti Választási Iroda – 2014. évi országgyűlési választások – A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma

http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/766/766_5_3.html (2014.03.21.)

Nemzeti Választási Iroda – 2014. évi országgyűlési választások – A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma

http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/766/766_5_3.html (2014.03.30.)

Nemzeti Választási iroda – 2014. évi országgyűlési választások – Az országos listás választás eredménye

http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/861/861_0_index.html (2015.02.05.)

Szószlók – Országgyűlés

<http://www.parlament.hu/szoszolok-listaja> (2018.03.31.)

MAGYAR VEGYES HÁZASSÁGOK SZLOVÁKIÁBAN, ERDÉLYBEN ÉS A VAJDASÁGBAN ÉS SZLOVÉNIÁBAN

Ladancsik Tibor

Vizsgálati szempontok a vegyes házasságok kutatásában

A vegyes házasságok a különböző nemzeti közösségek egymáshoz való viszonyát tükrözik. Abban szinte minden kutató egyetért, hogy a vegyes házasságok fontos részei a kisebbség és a többség kapcsolatának. Abban azonban már nagy eltérés mutatkozik a kutatók között, hogy a kisebbségi közösségekre pozitív, vagy inkább negatív hatással vannak-e ezek a kapcsolatok. A tanulmányomban a Kárpát-medencében és a Nyugat-Balkánon kötött vegyes házasságokkal foglalkozó kutatások módszertanát és eredményeit foglalom össze. Kiemelt figyelmet fordítok a magyar-szerb vegyes házasságokat vizsgáló kutatások megközelítési módjainak és eredményeinek a bemutatására.

A magyar-szerb vegyes házasságok mára általánosan elterjedtek a Vajdaságban. Gyakorlatilag az összes olyan településen előfordulnak, ahol mindkét nemzet tagjai jelen vannak. Bár napjainkban ez már teljesen elfogadott, az előző század folyamán egy-egy vegyes házasság még kirívó esetnek számított a monogám házasságok között. A Kárpát-medencében és a Balkán-félszigeten a nemzeti identitás egyik alapvető tényezője a vallás. A magyarok többsége római katolikus, vagy valamelyik protestáns egyház tagja, a szerbek döntő többsége pedig a pravoszláv vallást követi. Emiatt a legtöbb szerb-magyar vegyes házasság vallási szempontból is heterogén.

A különböző egyházi, és állami feljegyzésekből kiderül, hogy a huszadik század elején, illetve azt megelőzően ritkák voltak a vegyes házasságok. A felekezeti hovatartozás, az abból fakadó szokások és normák döntő mértékben befolyásolták, hogy ki kivel köthet házasságot. Nemzetek közti vegyes házasságok – amit a korai népszámlálási adatok is alátámasztanak – a múlt század elején elenyésző számban kötettek.

A világháborúk után azonban jelentősen növekedni kezdett a vegyes házasságkötések száma. A kisebbségi magyarság körében is minden utódállamban növekedni kezdett a vegyes házasságkötések száma (Hoóz 2002). Ez a jelenség több határon túli magyar kutató figyelmét is felkeltette. Alapvetően kétféle nézőpont alakult ki a témával kapcsolatban: az asszimilációs szemlélet és a társadalmi kohéziós elmélet. Az asszimilációs elmélet szerint a vegyes házasságok alapvetően a magyarság fogyását, a magyarság többségi nemzetbe történő beolvadását segítik elő. Az elmélet hívei szerint a vegyes családokban a magyar nemzeti identitás háttérbe kerül, és a vegyes házasságokból született gyerekek nem magyar nemzetiségűek lesznek. A kohéziós elmélet hívei ezzel szemben nem tartanak az asszimilációtól, szerintük a társadalmi kohéziót növelik a vegyes házasságok. Ez utóbbi elmélet hívei szerint a vegyes házasságok által kapcsolatok, kötések alakulnak ki a nemzetek tagjai között, ezek a kapcsolatok pedig elősegítik a nemzetek közti kommunikációt, és csökkentik a nemzetek közt kialakuló konfliktusok valószínűségét. A magyar kutatók körében az asszimilációs nézet vált általánosan elfogadottá.

A vegyes házasságok működésének megértéséhez mindkét fél szempontjából szükséges megvizsgálni a jelenséget. A szerb kutatók közül tudomásom szerint senki sem foglalkozott kizárólag a magyarok és szerbek közti vegyes házasságokkal, többen vizsgálták azonban a szerbek kisebbségekkel kötött vegyes házasságait. Ezek a kutatások több esetben érintették a magyar–szerb vegyes házasságokat is. Több munka született az egykori jugoszláviai vegyes házasságokról. Soknemzetiségű országnak a téma megkerülhetetlen volt.

Több nyugat-európai és amerikai kutató is foglalkozott a témával. Ők elsősorban a jugoszláviai vegyes házasságokkal foglalkoztak, és arra keresték a választ, hogy a vegyes házasságkötések mellett hogyan alakulhatott ki egy véres, és népiirtásoktól sem mentes konfliktus. Elsősorban a

délszláv háborúk okait keresték, és azt, hogy azok milyen hatást gyakoroltak a vegyes házasságokra. A régi Jugoszlávia a nemzetközi sajtóban és a tudóstársadalom szemében is a nemzetek közti együttélés mintapéldája volt, ezt a képet erősítette maga a kormány is. Ezt azonban megcáfolta a polgárháború, ahol százezrek veszítették életüket, és nagyon magas volt a polgári áldozatok száma is. A kutatók erre az ellentmondásra keresték a választ.

Vegyes házasságok a határon túli magyarság körében (Románia és Szlovákia)

A vegyes házasságokról szóló egyik legkorábbi tanulmányt Csűrös Miklós (1938) írta. A tanulmány a két világháború között született, és Csűrös elsősorban egy korabeli román kutatás demográfiai adatait elemezte. A kutatást Dr. Ramneantu Peter végzett az Astra nevű román közművelődési egyesület megbízásából. A vizsgált időszakban (1920-1937) a magyar nők kötöttek a legtöbben vegyes házasságot, 16 110-en. Ebben az időszakban ezzel szemben csak 6 692 román nő, 8 553 magyar férfi és 14 033 román férfi kötött vegyes házasságot. A vizsgált időszakban (1920 – 1937) azoknak a házasságkötéseknek, ahol a férj magyar nemzetiségű volt, 82,3%-a volt homogám magyar házasság. Azoknál a házasságkötéseknél, ahol a feleség volt magyar, 71,1% volt a homogám magyar házasságkötések aránya. A román férfiak preferálták a magyar nőekkel történő házasságkötést, 23,3%-uk kötött ilyen házasságot. A legtöbb homogám házasság a zsidók körében kötött, 92,6% a férfi és 92,8% a női homogám házasságok aránya. A Székelyföldön a román férfiak többsége magyar feleséget választott, aminek Csűrös szerint az az oka, hogy az itteni románok bevándorlók nem találnak saját nemzetiségű házastársat. Ezt a véleményt Gyurgyík (1998) is megerősíti, aki a bevándorló cseh népesség magas vegyes házassági arányáról írt Szlovákiában. Azokon a területeken, ahol van őshonos román kisebbség, már alacsonyabb a vegyes házasságok aránya a román férfiak körében, azonban még itt is elég magasnak számít. Ezt Csűrös a magyarok magasabb kulturális tőkéjének vonzóságával magyarázza. A magyar férfiak jóval kisebb arányban kötnek vegyes házasságot,

azonban az aránya több helyen is eléri a házasságkötések negyedét. Ennek az okát a felfelé történő mobilitásban és a munkásosztályra jellemző csökkent nemzeti öntudatban látja. A román többségű városokban viszont kevés magyar férfi köt vegyes házasságot. Csűrös szerint itt a magyar férfiak a magas kulturális és gazdasági tőkével rendelkező románok mellett háttérbe szorulnak.

Csűrös szerint a magyar nőket helytelenül vádolja a román közvélemény „férfibrablással”, miszerint a magyar nők a jobb anyagi boldogulásuk érdekében választanak román házastársat. Szerinte ennek a valódi oka a magyar férfiak elvándorlása. Ezt az állítását azzal támasztja alá, hogy 55 497 magyar női házasságkötésre mindössze 48 217 magyar férfi házasságkötés jut, amiből ráadásul 8 533 vegyes házasság. Emellett jelzi, hogy a magyar nők vegyes házasságkötés esetén a legtöbb esetben román kispárosokhoz mentek feleségül, akik abban az időszakban nem számítottak sem gazdag, sem magas státuszú társadalmi rétegnek. Csűrös 80 évvel ezelőtt írt tanulmánya megfelel a mai szakmai kritériumoknak is. Tudománytalannak nevezi a vérségi és faji alapokon nyugvó nemzeti megkülönböztetéseket, ami a tanulmány vitathatatlan érdeme, különösképpen, ha figyelembe vesszük, hogy egy olyan korban íródott, amikor a fajelméletek és a hátrányos nemzeti megkülönböztetések a virágkorukat élték.

A román–magyar vegyes házasságokról írt Varga E. Árpád (1996) is, aki elsősorban az 1977-es és 1992-es népszámlálás adataival dolgozik. Az adatai alapján 1992-ben az összes házasság 2,9%-a volt vegyes házasság, Erdélyben ez az arány 7,2%, a Kárpátokon túl mindössze 0,6%. Ő is megerősíti azt az eredményt, hogy a kisebbségben élő magyar nők gyakrabban kötnek vegyes házasságot, mint a férfiak. Véleménye szerint a vegyes házasságok nagymértékben elősegítik az asszimilációt. A román – magyar vegyes családoknál csak minden negyedik családban magyar a gyerek nemzetisége. Szintén megerősíti azt az álláspontot, hogy a nők ritkábban örökítik át nemzetiségüket, mint a férfiak. Azonban a nemzetiség hatása erősebb, mivel azokban az esetekben is román lesz a gyerekek többsége, ahol magyar az apa és román az anya. Az adatok alapján a vegyes házasságok háromnegyede a városokban kötődik.

A szlovákiai vegyes házasságokról írt tanulmányában Gyurgyík László (1998), aki a szlovákiai vegyes házasságokat vizsgálja 1949 és

1992 között, és kiemelt figyelmet fordít a szlovák–magyar vegyes házasságokra. Az elemzéséhez a népszámlálási adatokat használja. A népszámlálási adatoknál Gyurgyík jelzi, hogy a '40-es és '50-es évek adatai nem teljesen megbízhatóak, mivel a kommunista hatalom a kisebbségek jelentőségének csökkentésére törekedett, és ennek érdekében a népszámlálási adatokat is módosították. A népszámlálási adatok megbízhatóságáról bővebben ír Tóth Ágnes és Vékás János (lásd: Tóth-Vékás 2004, Tóth-Vékás 2008a). Az asszimilációs – kohéziós vitában Gyurgyík inkább az asszimilációs álláspontot képviseli. Érdemlegesen csak a magyar, szlovák, cseh és ukrán nemzetek adatait vizsgálja, mivel a többi közösség nagyon alacsony lélekszámú. A cigányság pedig 1991-ben szerepel először nemzetiségként a népszámláláson, ami miatt lehetetlen trendvizsgálatot készíteni.

Az '50-es években az összes Szlovákiában megkötött házasság 7,9%-a volt vegyes házasság, ez a '90-es évekre 11,4%-ra emelkedett. A szlovák házasságok 4,5%-a volt vegyes házasság az '50-es években. Ez az arány a '90-es években 6,3%-a volt. A magyar házasságoknál az '50-es években a vegyes házasságok aránya 20,6%, ami a '90-es évekre 27,7%-ra emelkedett. Az '50-es években a cseh házasságok 82,5%-a volt vegyes házasság, ami a '90-es évekre 69,4%-ra csökkent. A csehek magas vegyes házasságkötési aránya azzal magyarázható, hogy ők egy bevándorló népesség, akik a második világháború után érkeztek a mai Szlovákia területére. A későbbiekben tapasztalható csökkenés pedig a már itt született, másod- és harmadgenerációs csehek házassági szokásaiban bekövetkezett változásnak tulajdonítható. Az ukránok esetében az 50-es években alacsony volt a vegyes házasságok aránya, mivel az ország legelmaradottabb területein éltek. A későbbiekben viszont jelentős emelkedésnek indult ez az arány, mivel nyelviileg sokkal közelebb állnak a szlovákokhoz, mint a magyarok, emellett a saját oktatási rendszerük sem tudott kiépülni. A vegyes házasságok arányának növekedését eredményezte a romák etnikummá alakulása. A romák alacsony arányban kötnek etnikailag vegyes házasságokat, a döntő többségük szintén román választ partnerének. Ameddig szlovákoknak tekintették őket, egy nagy homogén házasságban élő tömböt alkottak a szlovákságban. Amikor azonban önálló etnikumként kezdték vezetni őket, akkor egy

nagy homogám házasságban élő csoport távozott a szlovák nemzetből. Amikor távoztak az adott nemzet tagjai közül az adott nemzet vegyes házassági aránya megnőtt, mivel a házasságok közül döntően homogám házasságok estek ki a nemzetből a távozásuk miatt. Emiatt a más népcsoportokból történő kiemelésük az adott népcsoport vegyes házassági arányának emelkedését eredményezte.

A népszámlálási adatok alapján a válással végződő házasságok átlagos időtartama 10-11 év. A válással végződő magyar vegyes házasságok aránya folyamatosan nő, míg a 60-as években 22,6% volt ez az arány a '90-es években már elérte a 27,7%-ot. Mindezek eredményeképpen több vegyes házasság bomlik fel, mint ahány kötődik. Figyelemre méltó, hogy a cseh–szlovák vegyes házasságok tartósabbak, mint a homogám cseh házasságok. A cseh házasságok bomlandóbbak, mint a szlovákok, így a szlovák partner mérsékeli a csehek magasabb válási arányát. Ezzel szemben a cseh–szlovák vegyes házasságok nagyobb arányban végződnek válással, mint a szlovák homogám házasságok. A magyar–szlovák vegyes házasságok nagyobb arányban végződnek válással, mint a homogám magyar házasságok. A szlovákok és a magyarok válási arányai között azonban nincs akkora különbség, mint a csehek és a szlovákok házasságai között. Gyurgyík szerint a magyar–szlovák vegyes házasságok azért végződnek nagyobb arányban válással, mert az értékrendben és szokásokban meglévő különbségeket (amik a válások gyakori okai) felerősítik a nemzeti különbségek. Ebből adódóan az eltérő nemzetiség közvetlenül növeli a válási arányt. A vegyes házasságokban kimutathatóan kevesebb gyermek születik, mint a homogám magyar házasságokban: a vegyes házasságok termékenysége 85%-a a magyar termékenységnek. Ha a vegyes házasságoknak az asszimilációra gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor egyértelműen a többségi nemzet könnyelhet el asszimilációs nyereséget, a magyarság száma viszont csökken. Gyurgyík a tanulmányában kiemelt figyelmet fordított a válások vizsgálatára, ami a vegyes házasságok egyik tagadhatatlanul fontos aspektusa. Ezt előtte egyik kutató sem tette meg, és később sem foglalkoztak ezzel a jeleséggel.

Veres Valér (2002) alapvetően a romániai magyarság létszámcsökkenésével foglalkozik, és ennek kapcsán tanulmányában a vegyes házasságokról is ír. A huszadik századi népszámlálások adatait (1910-1992)

elemzi. Mivel témájának egyik központi kérdése az asszimiláció, ezért a vegyes házasságokat is ebből a szempontból közelíti meg. Véleménye szerint a romániai magyarság létszámcsökkenésének egyik fő oka a vegyes házasságkötés. Mindezt demográfiai adatokkal támasztja alá. 45 444 magyar férfi élt vegyes házasságban román nővel, és 48 969 magyar nő élt román férfival. Az adatok alapján Erdélyben jellemzőbb a magyar nőkre a vegyes házasságkötés, mint a magyar férfiakra, amit Csűrös eredményei is alátámasztanak. Az asszimilációra azonban ebből még nem lehet következtetni, ahhoz az ezekben a családokban született gyerekek nemzetiségét kell vizsgálni. Veres arra jutott, hogy azokban a családokban, ahol a férj magyar nemzetiségű, a gyerekek 35%-a volt magyar nemzetiségű. Azokban a családokban pedig, ahol a feleség volt magyar, a gyerekek mindössze 17%-a lett magyar nemzetiségű. Átlagosan tehát a vegyes házasságok negyedében lesz csak a gyerek nemzetisége magyar.

Az erdélyi román–magyar vegyes házasságokat vizsgálja Horváth István (2004). A tanulmányában elsősorban népszámlálási adatokkal (1992-2002) dolgozik, és az asszimilációs nézőpontot képviseli. A szerző nem a nemzeti identitás szempontjából, inkább statisztikailag megragadhatóan vizsgálja az asszimilációt. A tanulmányában elsősorban az asszimiláció kutatásának módszertanát kívánja bővíteni, így nem magukra a vegyes házasságokra, hanem a magyar házassulandó felek párválasztására koncentrálnak. Őket két csoportra osztja: magyar – magyar házasság és magyar – nem-magyar házasság. Horváth szerint a vegyes házasság egy strukturális és szocio-kulturálisan meghatározott jelenség. A strukturális jellemvonást Peter Blau nyomán értelmezi, aki szerint vegyes házasság esetén annak a statisztikai valószínűségéről van szó, hogy valaki a párválasztási preferenciának megfelelően azonos nemzetiségű partnert találjon. A szocio-kulturális szempont alatt pedig azt érti, hogy a párválasztási ismérvek közt mennyire fontos a partner azonos nemzetisége.

Horváth szerint a vegyes házasságok kutatását nehezíti a házassági kedv csökkenése, és az élettársi kapcsolatok számának emelkedése. Az élettársi kapcsolatok nyomán követése és elemzése statisztikai módszerekkel jóval nehezebb, mint a házasságoké. Horváth az élettársi kapcsolatok növekedésére a házasságon kívül született gyerekek számának növekedéséből következtet.

Erdélyben 1992 és 2001 közt a magyarok körében 17,7% volt a vegyes házasságok aránya, ami alacsonyabb a felvidékinél (27,75%) és a vajdaságinál is (25% a 90-es években). Azonban ez az arány nagymértékben eltér a különböző megyékben. A többségében magyar lakta megyékben alacsony a vegyes házasságok aránya, ezzel szemben azokban a megyékben, ahol a magyarság szórványban él, átlag feletti, ugyanis itt kisebb az esélye a homogám párválasztásnak. Horváth azonban felhívja a figyelmet, hogy a megye hatása nem feltétlenül döntő, ugyanis a megye csak egy statisztikai egység, ettől sokkal lényegesebb az adott térségben élő egyének térfelfogása, a mentális térképezés során kialakult tájegységek. Ez természetesen összefügg a megyében élő magyarok arányával, ugyanis a szórványban élő magyarok aránya a megyén belül nagyban befolyásolja a vegyes házasságok gyakoriságát. A szórványban élő magyarok körében ugyanis jóval több vegyes házasságot kötnek, mint a tömbmagyarság körében. A vegyes házasságok 48,3%-a szórványban élők körében kötötték, holott a szórványban élők a romániai magyarságnak mindössze 19,8%-át alkotják. Horváth egy statisztikai újítást is használ az elemzésében. Az erdélyi magyar homogám házasságkötők számát elfelezi, és ezzel megkapja a létrejött homogám magyar családok számát. Ehhez hozzáadja a heterogám házasságot kötők számát felezés nélkül, ugyanis ők más nemzetiségű partnert választottak, tehát párjuk nem szerepelhet a magyarok között. Ezzel megkapja az összes adott időben létrejött magyar jellegű család számát. Ezek alapján megállapítja, hogy 29,65% a heterogám családok aránya az újonnan létrejött családok között. Ezzel Horvát új eredményeket nem hoz létre, viszont más nézőpontból mutatja be a vegyes házasságokat.

A magyar–szerb vegyes házasságok kutatása

Arday Lajos (1991) a huszadik század népszámlálási adatai (1910-1981) alapján elemzi a Vajdaság helyzetét. Elsősorban a magyarság lélekszámának csökkenésével foglalkozik, aminek egyik okaként a vegyes házasságokat említi meg. Mert, mint ahogy kimutatja a vegyes házasságokból született gyerekek nagy valószínűséggel jugoszlávnak vallják

majd magukat. A magyarság demográfiai trendjeit kisebbséggé válásától kezdve elemzi. Adatai alapján a magyarság az elmúlt majd egy évszázadban nemcsak arányában, hanem lélekszámában is csökkent. A huszadik század során a térség népeinek sorsa ritkán volt problémáktól mentes. A jugoszláv vezetés a két világháború között a két legnagyobb kisebbséget, a magyarokat és a németeket igyekezett egymás ellen fordítani. Arday szerint a jugoszláv politikai hatalom a magyarokban nagyobb fenyegetést látott, ezért a németek identitását próbálták erősíteni, amivel viszont a Harmadik Birodalom felé fordulásukat segítették elő. Amikor a térség újra magyar fennhatóság alá került sok német újból magyarnak vallotta magát. (Arday 1989) A háború után a németek a retorziók hatására nem merték magukat németnek vallani, így inkább magyarnak vallották magukat. Ezt az is jól mutatja, hogy ennek a generációnak a kihalásakor éppen az eredetileg németek lakta területeken csökkent számottevően a magyarok aránya. A zsidóságot az első világháború után leválasztották a magyarságról, az izraelita vallásúak nem vallhatták magukat magyarnak, vagy németnek. A holokauszt során a vajdasági zsidóság nagy vérvesztést szenvedett el. A háború után a túlélők pedig az Egyesült Államokba, vagy Izraelbe emigráltak, így a jugoszláviai zsidóság gyakorlatilag eltűnt.

Az első világháború után a magyar értelmiség és felső középosztály jelentős részét Magyarországra deportálták. Az 1944-1945-ös vérengzésekben pedig több tízezren veszték oda. A világháború után jelentős volt a magyarság természetes fogyása is. Az szocialista Jugoszláviában a magyarság volt az egyik leggyorsabban fogyó kisebbség. Arday szerint a vegyes házasságok ezt a folyamatot csak gyorsították, ugyanis a vegyes házasságból születettek közül sokan jugoszlávnak vallották magukat. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy a legtöbb jugoszláv a városi és városkörnyéki iparosodott területeken élt, ahol a legmagasabb volt a vegyes házasságok aránya. Arday a témával foglalkozók közül először rámutat a vegyes házasságok területi különbségeire is. Azaz a városokban jóval gyakoribbak a vegyes házasságok, mint a rurális területeken.

Biacs Antal (1994) a délvidéki demográfiai folyamatokat bemutató könyvében érinti a vegyes házasságokat is. Munkájában az 1991-es népszámlálás adatai alapján értelmezte a vegyes házasságokban kimutatható

trendeket. Az asszimilációs–kohéziós vitában az asszimilációs álláspont áll közelebb hozzá. Az adatai alapján az egykori Jugoszláviában a Vajdaság területén voltak a leggyakoribbak a vegyes házasságok. A szerbek a tartományban kötöttek a legnagyobb arányban vegyes házasságokat, a szűkebb értelemben vett Szerbiában (Koszovó és a Vajdaság nélkül) és Boszniában jóval kisebb arányban tették ezt. A magyarokra viszont ez fordítottan érvényes: a tartományon kívül élő magyarok gyakrabban kötöttek vegyes házasságokat. Ez azzal magyarázható, hogy a tartomány területén kívül kisszámú magyar él, és a szórványosodás jellemzi őket. Biacsi a vegyes házasságokkal kapcsolatban azon a véleményen van, hogy minél nagyobb egy nemzeti csoport, annál nagyobb a csoport tagjaival kötött házasságok száma. A vegyes házasságok százalékos aránya pedig fordítottan arányos a nemzeti csoport méretével: minél nagyobb a csoport, annál kisebb a vegyes házasságok aránya. A vegyes házasságok száma a második világháború után folyamatos növekedést mutatott. Míg 1956-ban 17,3% volt, addig 1988-ban már elérte a 30,7%-ot. Az eredményekhez hozzá kell tenni, hogy Biacsi a munkáját 1994-en írta, így nem vizsgálhatta a délszláv háborúk következményeit. A háborúk lezárásával a vegyes házasságok aránya 18% körüli értékre esett vissza, és azóta is ezen az értéken áll.

A legtöbb népcsoport esetében a fentebb említett elv érvényesül. A ruszinoknál a legnagyobb a vegyes házasságok aránya, több mint a házasságok fele vegyes házasság. A magyarok esetében a házasságok negyede vegyes házasság, a szerbeknél ez az arány már csak 18,9%. A cigányok adatai viszont ezektől eltérést mutatnak. Az alacsony létszámú közösség vegyes házasságkötési mutatói alacsonyak, ami a többi közösség általi alacsony elfogadottságukat jelzi. A vegyes házasságok eredményeként jelentkezik az alterofónia. Ez a jelenség akkor áll fenn, ha valakinek az anyanyelve és a nemzetisége nem egyezik meg. Az 1981-es népszámlálás szerint több mint 40 000 magyar nem a magyart jelölte meg anyanyelveként. Ugyanakkor 24 000 körül volt azoknak a száma, akik a magyart jelölték meg anyanyelvüként, annak ellenére, hogy a nemzetiségük nem volt magyar. Több mint a felük jugoszlávnak vallotta magát.

Biacsi a vegyes házasságokból származó gyerekekkel is foglalkozik. Az összes vegyes családot vizsgálva megállapítja, hogy az esetek vala-

mivel kevesebb mint háromnegyedénél a gyerek az apa nemzetiségét örökli. Tehát a vegyes házasságokban elsősorban az apa az, aki tovább örökíti a nemzetiségét. Azonban, ha az apa magyar, a felesége pedig szerb, akkor ez az arány 48,9%-os, tehát ezesetben az apa nemzetisége elveszíti dominanciáját. Magyar anya és más nemzetiségű apa esetében a gyerekeknek mindössze 7,4%-a volt magyar nemzetiségű. Az adatokból kiderül továbbá, hogy jóval több magyar nő köt vegyes házasságot, mint magyar férfi. Ennek következtében, ha az összes vegyes házasságot nézzük, akkor a gyerekek 29,2%-a volt magyar nemzetiségű. Biacsi adatai megerősítik Mirnics (1994) eredményeit, és szintén azt mutatják, hogy a vegyes házasságok a magyarság asszimilációját segítik elő.

A Vajdaságban élő magyarság helyzetével, jövőbeni kilátásaival sokat foglalkozott Mirnics Károly (1994). A kutató számos tanulmányában foglalkozott az asszimilációval, és a magyarság Vajdaságban történő megmaradásának esélyével (Mirnics 1970, Mirnics 1998). Az asszimilációs nézőpont híveként negatívan ítélte meg a kisebbségi magyarság helyzetét. Több írásában is bírálta a regnáló hatalmat, amit a diktatórikus rendszerben nem néztek jó szemmel, így idő előtt nyugdíjazták, és sokáig publikálni sem engedték.

A vegyes házasságokról szóló tanulmányában elsősorban az 1981-es népszámlálás adatait használja. Az eredményekből arra következtet, hogy még a homogám kisebbségi házasságok esetében is előfordul, hogy a gyerek nemzetisége nem magyar lesz, holott mindkét szülője magyar-nak vallotta magát. Megállapítja, hogy a magyar nők gyakrabban kötnek vegyes házasságot szerb férfikkal, mint a magyar férfiak szerb nőkkel. A magyar-szerb vegyes házasságok esetében függetlenül attól, hogy melyik fél vallja magát magyarnak, a gyerekek nemzetisége sokkal több esetben lesz szerb, mint magyar. Kimutatható azonban különbség a nemek között: ha az anya magyar nemzetiségű, az apa pedig szerb, akkor nagyobb arányban lesznek a gyerekek szerb nemzetiségűek, mint azoknál a vegyes házasságoknál, ahol az apa a magyar. Magyar anya és szerb apa esetében a gyerekek 75% volt szerb nemzetiségű, 11% jugoszláv, és mindössze 14% volt a magyar nemzetiségű gyerekek aránya. Mirnics ebből azt a következtetést vonja le, hogy a magyar nők jóval kisebb arányban örökítik tovább a nemzetiségüket, mint a magyar fér-

fiak, a vegyes házasságok pedig jelenlegi formájukban a magyarság asszimilációját segítik elő. Szerinte ennek a fő oka a kisebbségi oktatás rossz állapota. Mivel a kisebbségi oktatás nem képez valódi alternatívát a szerb nyelvű oktatással szemben, ezért a vegyes házasságokból származó gyerekek főként szerb nyelven fognak tovább tanulni. Emiatt szerb környezetben szocializálódnak és jóval több lesz körükben a nemzetiséget váltók aránya. A helyzet megoldását a kétnyelvűség megteremtésében látja, mert akkor a vegyes házasságokból származó gyerekek mindkét nyelvet elsajátíthatnák. S akkor a vegyes házasságok nem az asszimiláció eszközt jelentenék a magyarság számára. Ehhez azonban – hangsúlyozza Mirnics – feltétlenül szükséges a kisebbségi oktatási rendszer fejlesztése. Emellett a magyar nyelvet a közéletben, a hivatalokban és a munkahelyeken is valódi alternatívává kellene tenni.

Hoóz István (2002) a régió magyar kisebbségeinek vegyes házasságkötéseit vizsgálva foglalkozott a magyar-szerb vegyes házasságokkal is. Hoóz szintén az asszimilációs nézőpontot követi, és a kisebbségi magyarság fogyásának egyik okát a vegyes házasságokban látja. Megerősíti Mirnics eredményeit, miszerint a magyar nőkre jellemzőbb a vegyes házasságkötés, mint a magyar férfiakra, valamint hozzáteszi, hogy a kisebbségben élő magyarok gyakrabban kötnek vegyes házasságot, mint a többségi nemzet tagjai. Ezt a népszámlálási adatokkal támasztja alá, ugyanis mind a Vajdaságban, mind pedig a Felvidéken számottevően több magyar nő köt vegyes házasságot a többségi nemzet férfi tagjaival, mint ahány magyar férfi választ magának a többségi nemzetből partnert.

Hoóz az elemzéséhez elsősorban népszámlálási adatokra támaszkodik, a trendet az 1920-as évektől kezdve egészen az 1990-es évekig vizsgálja. A vegyes házasságok számának korábbi alakulásánál korabeli forrásokat is felhasznál. Érvelése szerint a tizenkilencedik századot megelőzően nem, vagy csak alig kötöttek vegyes házasságok. Ezt közvetlenül bebizonyítani lehetetlen, ugyanis a középkorban nem voltak a maihoz hasonló felmérések, ahol a vegyes házasságokat összeírták volna. De a korabeli feljegyzésekből következtethetünk a vegyes házasságok meglétére vagy hiányára. Hoóz szerint a Kárpát medence népeinek a középkor és az újkor folyamán is – mint ahogy azt a térség tarka etnikai térképe is bizonyítja – fontos volt az anyanyelvük és a nemzeti-

ségük. Ha nem számított volna a különböző csoportok számára nemzeti identitásuk, akkor a térség etnikailag homogénné vált volna. Mivel a legtöbb esetben az eltérő nemzetiség eltérő vallással is jár, ezért az etnikailag vegyes házasságok vallási szempontból is heterogám kapcsolatok. A vegyes vallási házasságok pedig nagyon ritkák voltak a tizenkilencedik századot megelőzően. A nemzeti endogámia megőrzése érdekében a nősülni kívánó fiatalok akár távoli településekre is elutaztak, hogy megfelelő partnert találjanak maguknak. Hoóz mindebből arra következtet, hogy az előző századokban nem voltak vegyes házasságok, vagy csak nagyon ritka esetekben fordultak elő. Scitovszky János 19. századi munkájára hivatkozik, aki szerint az eltérő nyelvű személyek között nincs házasságkötés. Ez a trend azonban az első világháborút követően gyökeresen megváltozott. A nemzeti identitás és a hagyományok egyre kisebb hatást gyakoroltak a párválasztásra. A hasonló státusz és kulturális tőke szerepe felértékelődött. A faluközösségekből a városokba vándorló fiatalok számára már nem a nemzetiség volt a döntő a párválasztásban. A kisebbségi magyarság körében évről évre nőtt a vegyes házasságok aránya. A többségi nemzetek esetében is megfigyelhető volt ez a változás, azonban a szerbek vagy a szlovákok körében messze nem volt olyan magas a vegyes házasságkötések aránya, mint a magyarok körében. Az egykori Jugoszláviában a magyar nőkre jellemzőbb volt a vegyes házasságkötés, mint a magyar férfiakra. A magyarok körében volt az egyik legmagasabb a vegyes házasságkötések aránya. Ezt a jugoszláv kutatók feltétlenül pozitív fejleménynek ítélték. A vegyes házasságok számára meg is alkottak egy saját népcsoportot, az ún. jugoszláv nemzetiséget. A vegyes házasságból származó gyerekeknél azt tartották természetesnek, ha jugoszlávnak vallják magukat.

Hoóz szerint a vegyes házasságnak egyik alapvető feltétele, hogy legalább az egyik fél – általában a kisebbségi – ismerje a partnere nyelvét. Maga a kapcsolatteremtés ugyanis nem jöhetne létre ennek hiányában. A kisebbségi fél a partnere nyelvén kommunikál a párjával, így az asszimiláció első lépése, a nyelvi asszimiláció, már a kapcsolat létrejöttével megtörténhet. A szerző elemzi továbbá a vegyes házasságok létrejöttének okait, motivációit is. A legkézenfekvőbb indok a szerelem. A partner vonzereje mellett azonban más okok is befolyásolhatják a párválasztást. Hoóz

szerint az egyik ilyen ok a felfelé történő mobilitás. Ebben az esetben a kisebbségi fél azért választ magának a többségi nemzetből való házastársat, hogy így jobb esélyei legyenek a társadalomban való boldogulásra. A felfelé történő mobilitás mellett beszél még lefelé történő mobilitásról is. A vegyes házasságok ezen formája súlyos társadalmi konfliktusok esetén jelentkezik. Ha a kisebbségi felet súlyosan elnyomják, esetleg az élete is veszélyben forog, akkor hajlandó olyan társat választani magának, akit egyébként nem választana. Összességében a párválasztást egyéni döntésnek kell tekinteni, azonban ha társadalmi jelenségként vizsgáljuk, akkor az adott csoport értékei és normái jelennek meg benne. Azzal, ha egy más nemzetiségű partnert választunk, a párunkkal együtt elfogadjuk annak családját és rokonait, elfogadjuk a másik nemzet szokásait, hagyományait is. Ezzel viszont – Hoóz véleménye szerint – a saját csoportunk hagyományai gyengülnek, nem ragaszkodunk olyan erősen a saját csoportunk szokásaihoz, és így a tolerancia a nemzetünkkel szembeni közömbösség alapjául szolgálhat, ami pedig az asszimiláció kezdete.

Ami az egyén számára előnyt jelent, az a közössége számára hátránnyá válhat. Hoóz számos statisztikai adattal támasztja alá a kisebbségi magyarság vegyes házasságkötéseinek asszimilációs voltát. A kisebbségi fél, legyen az férfi vagy nő, minden országban kisebb arányban örökíti tovább a nemzetiségét, mint a többségi fél. Van azonban különbség a nemek között: a magyar nők jóval ritkábban örökítik át a nemzetiségüket, mint a magyar férfiak. Ha a válásokat nézzük, akkor a vegyes házasságok valamivel bomlékonyabbak, mint a homogám házasságok. Hoóz szerint a vegyes házasságok egyértelműen erősítik az asszimilációt, a vegyes házasságot kötötteket azonban nem szabad egyből asszimiláltnak és a nemzet számára veszteségnek tekinteni. Véleménye szerint az anyaországnak rendelkeznie kell annyi kulturális és anyagi erővel, hogy a magyar nemzetiség választható alternatívaként jelenjen meg, és akkor a vegyes házasságokban is kialakulhat egy, a kisebbség számára is kedvező, kétnyelvű élethelyzet.

A vegyes házasságokat Göncz László (2003) a beolvadás „melegágyának” tekinti és erre a Muravidék példáját hozza fel. 2002-ben készített saját kutatást a muravidéki magyarság vegyes házasságairól, ami 25 családot ölelt fel. Az adatok alapján szinte minden második magyar

vegyes házasságban élt a Muravidéken. A hetvenes évektől kezdve divattá vált a magyarok és szlovének közti vegyes házasságkötés. A térség tarka etnikai összetételéből adódóan a horvátok és magyarok közt is kötöttek vegyes házasságok, és több esetben még az ilyen házasságokból született gyerekeket is szlovén nemzetiségűnek definiálják. Ugyan a Muravidéken nem készült még átfogó kutatás a vegyes házasságok gyakoriságának okairól, de Göncz szerint az elterjedésük egyik legfőbb oka a 70-es évektől erőteljesen hangsúlyozott „testvériség-egység” programja. Eszerint minden nyelv és nemzetiség egyenrangúnak számított. Azonban ennek az eredménye a magyar nyelv és nemzetiség visszaszorulása lett, mivel a magyarok közül sokan úgy vélték, hogyha úgymint mindegy, hogy ki milyen nyelven beszél, akkor az „egyszerűség kedvéért” inkább hanyagolják anyanyelvüket. Akik pedig a magyarság fogyására próbálták meg felhívni a figyelmet, azokat nacionalistának titulálták. Ha egy magyar nemzetiségű nő vagy férfi szlovén többségű környezetbe került, akkor a vegyes házasságból született gyereket automatikusan szlovén nyelven tanították, és az anyanyelve is a szlovén lett. Ha viszont egy szlovén került magyar többségű környezetbe, gyakran a család magyar tagjai is szlovénül kezdtek el kommunikálni a többségi nyelvet beszélő családtaggal. Mindebből Göncz azt a következtetést vonja le, hogy a vegyes házasságok a magyarság lélekszámának csökkenését, és nemzet tudatának gyengülését eredményezték a Muravidéken. Fontos megemlíteni, hogy a Muravidéken élő magyarság lélekszámában töredéke a vajdasági magyarságénak. Ebből a pedig az következik, hogy a vegyes házasságok aránya is nagyobb lesz a körükben.

Sebők László (2003) elsősorban szintén népszámlálási – főként a 2002-es – adatokat használ, amelyekből arra következtet, hogy a vegyes házasságok a magyarság asszimilációját gyorsítják. Tanulmányában a magyarok mellett más nemzetiségek vegyes házasságait is elemzi. Az adatai alapján Jugoszláviára vonatkozóan a következőket állapítja meg: A vegyes házasságok aránya a kilencvenes évekig nőtt, a Vajdaságban nagyobb mértékben, mint az ország déli részén. A szocialista Jugoszláviában a vegyes házasságokból születő gyerekeket sokszor jugoszlávnak definiálták. Ha az etnikumok közti távolság nagy volt, akkor a gyereket nagyobb valószínűséggel definiálták jugoszlávnak. A horvátok és szer-

bek közti etnikai távolság jóval csekélyebb, mint a szerbek és a magyarok közti, hiszen az előbbi esetben a felek gyakorlatilag ugyanazt a nyelvet beszélik. A magyarokra kiemelten jellemző a vegyes házasságkötés, mivel a házasságok negyede vegyes házasság. Az ország többi, nagyobb lélekszámú kisebbségénél, nevezetesen az albánoknál és a romáknál ez az arány jóval alacsonyabb, 1% körüli. Sebők, először a kutatók közül, számszerűsíti is a magyarság vegyes házasságokból származó asszimilációs veszteségét, amit 10 év alatt legalább 10 000 főre becsül.

Hódi Sándor (2004) könyvében elsősorban a vajdasági családokról ír, és a pszichológia felől közelíti meg a témát, azonban a szerb-magyar vegyes házasságokról is ír. Az asszimilációs nézőpontot követi, véleménye szerint a vegyes házasságok felgyorsítják a magyarság fogyását. Szerinte nem a vegyes házasságokban van a hiba, hiszen azok a nemzetek közeledést szolgálják. A bajt az okozza, hogy az alacsonyabb presztízzsel rendelkező fél feladja a nemzeti identitását és nyelvet, majd identitást cserél. Hódi saját kutatásából származó adatai szerint a magyar nők ötször gyakrabban választanak maguknak szerb partnert, mint a szerb nők magyar partnert. Szerinte azonban nem csak a magyar nőkre jellemző a vegyes házasságkötés, kisebb arányban, de a magyar férfiakra is.

Vékás János (2004) németül megjelent munkájában az összes vajdasági – így a magyar-szerb – vegyes házasságokról is írt. Az elemzéshez az 1991-es népszámlálás adatait használta, az asszimilációs-kohéziós vitában nem foglalt állást. Az eredményei alapján a Vajdaságban a gyerekes teljes családok aránya 57,3%. Ezek alapján tehát jelentős az egyszülő- és a gyermektelen családok aránya. A gyermektelen családok 83%-a homogám család, és csak 17%-uk tekinthető etnikailag vegyesnek. A gyerekes családok esetében 23% a vegyes házasságok aránya, a homogén családok aránya ez esetben 78%. Tehát a gyerekekkel is rendelkező családok körében nagyobb a vegyes házasságok aránya.

A magyarok felülreprezentáltak jelen a gyermektelen családok között. A teljes népességben a magyarok aránya 17%, a gyermektelen családok közt viszont 21%. Az összes őshonos kisebbség körében magasabb a gyermektelen családok aránya, mint a részarányuk a lakosságban, azonban a magyarok esetében a legnagyobb ez az eltérés. A gyermektelen családokban magyar férjek 89%-ának van azonos nem-

zetiségű felesége, a magyar feleségeknek esetében az az arány viszont csak 85%. A gyermekkel rendelkező, magyar jellegű családok (ahol legalább az egyik fél magyar) 80%-a homogám, tehát mind a szülők, mind pedig a gyerekek magyarok. Ez az arány valamivel a vajdasági átlag felett van. A magyar jellegű családok esetében emellett átlag feletti a gyerekek jugoszláv nemzetiségűnek deklarálása is.

Tóth Ágnes-Vékás János (2008b) a szerb-magyar vegyes házasságokat Magyarországon vizsgálták. A tanulmány a magyarországi kisebbségek házassági szokásait, jellemzőit elemzi, így a szerb – magyar vegyes házasságok is a kutatás részét képezik. A magyarországi helyzet jelentősen eltér a Szerbiában tapasztalhatóétól, ugyanis a magyarországi szerbség lélekszámában jóval kisebb, mint a szerbiai magyarság. Emellett területileg szétszórtan élnek, egy településen sem képeznek még relatív többséget sem. Ebből adódóan az asszimiláció egy előrehaladottabb állapotában vannak. A kutatásukra azonban jobb a lehetőségek, hiszen a 2001. évi magyarországi népszámlálás során 4 kérdés is az adott személy nemzetiségére vonatkozott: a nemzetiség, az anyanyelv, a kulturális kötődés, valamint a családi, baráti körben beszélt nyelv. Bár a 2011. évi népszámlálás kérdései némileg ettől eltérőek voltak, de alkalmasak a korábbival való összehasonlításra. Ezzel szemben a szerbiai népszámlálások során csak a nemzetiségre és az anyanyelvre szoktak rákérdezni.

A szerbség körében befolyásolhatja a házassági piacot a középkorú (24 és 48 év közti) férfiak túlsúlya, mivel Szerbiából a katonai szolgálat és a rossz gazdasági körülmények miatt ebből a rétegből sokan Magyarországra vándoroltak. Azonban a születési ország esetükben igencsak komoly identitásképző tényező. Markánsan elkülönülnek ugyanis a Magyarországon született és a nem Magyarországon született szerbek. A 331 homogám szerb házaspár 40%-a esetén mindkét fél külföldi születésű, 52% esetén pedig mindkét fél magyarországi. Az adatok alapján tehát a magyarországi és külföldi szerbek ritkán kötnek házasságot. Magyarországon a szerb kisebbségre jellemző a vegyes házasságkötés, azonban nem csak a magyarokkal, hanem más magyarországi kisebbségekkel is kötnek vegyes házasságokat. A szerb nők 13%-ának volt horvát nemzetiségű partnere. Ennek a két nemzet kulturális közelsége lehet az oka. A szerb és a horvát nyelv szinte azonos, emellett a több évszázados

együttélés és a hasonló kultúra is növeli a két nemzet közelségét. Ha a vegyes házasságokból született gyerekeket nézzük, akkor Magyarországon a szerbek és a cigányok örökítik át utódaikra a legnagyobb arányban nemzetiségüket, azonban ez az arány nem éri el az 50%-ot. Az intergenerációs disszimiláció – olyanok vallják magukat az adott nemzetiséghez tartozónak, akiknek egyik szülője sem vallja magát annak – aránya 8% körüli. Megállapítható még emellett, hogy a magyarországi szerbségre jellemzőbb a vegyes házasságkötés, mint a vajdasági magyarságra, azonban ez főképpen a nagymértékű lélekszámbeli különbség eredménye.

A szerb-magyar vegyes házasságok kutatói közt egyetértés mutatkozik abban, hogy a jelen formájukban ezek a kapcsolatok az asszimilációt segítik elő. Az asszimiláció súlyosságát legkevésbé Vékás János hangsúlyozza. A skálánk másik végén Göncz László áll, aki a vegyes házasságokat az asszimiláció melegágyának tekinti. Mirnics Károly és Hoóz István a nyelvi asszimilációra helyezik a hangsúlyt, a többi kutató viszont inkább a nemzeti identitást vizsgálja. A kutatók elsősorban népszámlálási adatokkal dolgoztak, és ezekből vonták le következtetéseiket.

A szerb vegyes házasságok

A tanulmány elsősorban a délvidéki magyarság vegyes házasságait és azok társadalmi hatásait mutatja be, azonban a szerb-magyar vegyes házasságok nem érthetőek meg teljes mértékben, ha nem vizsgáljuk meg a szerbek által kötött vegyes házasságokat. Kifejezetten a magyar-szerb vegyes házasságokat szerb részről eddig külön nem vizsgálták, de a szerbségnek általában a többi nemzetiségekkel kötött vegyes házasságaival több tanulmány is foglalkozott. Emellett a téma bizonyos mértékű nemzetközi érdeklődést is keltett a boszniai háború kapcsán.

A jugoszláviai vegyes házasságokról írt tanulmányában Nikolai Botev (1994). A világsajtóban Jugoszláviát multietnikus utópiaként ábrázolták, ahol nagyon gyakoriak a vegyes házasságok. Ezt a képet a jugoszláv kormány is támogatta. A '90-es években viszont az ország széteséséről és a polgárháború erőszakosságáról szóló hírek járták be a sajtót. Botev szerint, ha valóban rengeteg vegyes házasság kötöttet,

de mégis polgárháború tört ki, akkor megdőltnek tekinthető a kohéziós elmélet, miszerint a vegyes házasságok megakadályozzák a fegyveres konfliktusok kialakulását az érintett nemzetiségek közt. Az elemzésben Botev népszámlálási adatokra (1962-1989) támaszkodik, és loglineáris elemzéseket is végez. Véleménye szerint 3 nagy kultúra találkozik egy egykori ország területén: a katolikus, az ortodox és az iszlám. Emellett háromféle házassági mintát különít el. Az első az „európai” minta, ahol kitolódik a házassági kor, és magas az egyedülállók aránya. Ez a minta főként Szlovéniára jellemző. A második mintát „mediterránnak” nevezi, ahol a nők korán, a férfiak pedig viszonylag későn házasodnak, ami következtében nagy korkülönbségek alakulnak ki a párokon belül. A harmadik mintát „tradicionálisnak” nevezi, itt mind a férfiak, mind a nők házassági kora alacsony.

Botev az adatira támaszkodva cáfolja, hogy a vegyes házasságok széleskörben elterjedtek lettek volna a régi Jugoszláviában. Véleménye szerint a kohéziós elmélet továbbra is megállja a helyét, mivel az országban nem voltak elterjedtek a vegyes házasságok, és így nem volt rá lehetőség, hogy megakadályozzák a konfliktust. Nem végez azonban összehasonlítást Európa többi országával, hogy megállapíthassa tényleg ritkák-e a vegyes házasságok. Ha az előző fejezetekben ismertetett szlovákiai és romániai kutatók adatait vesszük alapul, akkor az egykori Jugoszláviában nem számítottak ritkának a vegyes házasságok. Emellett megállapítás ellentétes Hoózával is, aki szerint a háborúban a legkegyetlenebb harcok pont azokon a területeken zajlottak, ahol a legtöbb vegyes házasság kötöttet, és a harcosok közt is rengeteg vegyes házasságból származó férfi volt. Ezek alapján tehát a vegyes házasságok semmilyen mértékben sem tudják megakadályozni a két fél közti fegyveres konfliktust, legyen akár nagy az arányuk, akár kevés.

A régi Jugoszláviában kötött vegyes házasságokról írtak tanulmányukban Dušan Drljača és Irena Medar (2001), akik az 1991-es népszámlálás adatait, valamint 1988-as, 1993-as és 2000-es év anyakönyvi kivonatait használják. Megerősítik, hogy a legtöbb délszláv nemzetnél a férfiakra jellemzőbb a vegyes házasságkötés, mint a nőkre. Ugyanakkor felhívják a figyelmet a vegyes házasságok kutatásának nehézségeire is. A tanulmányukban a területi megoszlás elemzésének nehézségeire hívják fel a figyel-

met: mert a vegyes házasságok esetén gyakoriak a költözések. A legtöbb esetben az egyik fél a másikhoz költözik, de előfordul, hogy mindketten elköltöznek a házasságkötés helyéről, és egyáltalán nem, vagy csak időközönként térnek vissza. A tanulmány eredményei szerint a városokban gyakori a heterogám házasságkötés, a falvakban viszont alacsony. Ez alól azonban kivételt képeznek a vegyes nemzeti összetételű falvak. Azokban a vegyes (muszlim – szerb) nemzetiségű városokban, ahol a muszlimok vannak többségben, magasabb a vegyes házasságok aránya.

Valentina Sokolovska (2008) a vajdasági nemzetek heterogám kapcsolatát vizsgálta 1956-2004 között. Az eredményei alapján nőtt a nemzetek közti heterogámia, és egyre több vegyes házasság kötöttetett. A magyar és szerb kapcsolatok pedig erősödtek az évek folyamán. Kivételt képeznek ez alól a 90-es évek, amikor csökkent a vegyes házasságok aránya.

Snežana Mrđen (2010) a régi Jugoszlávia tagköztársaságainak vegyes házasságairól írt tanulmányában az adatokat a 70-es évektől kezdődően tagköztársaságokra bontva elemzi. A '90-es évektől kezdve pedig az önálló államok statisztikai adatait dolgozza fel. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy a régi Jugoszláviában a vegyes házasságok aránya folyamatosan nőtt, és pont az ország szétesésekor volt a tetőfokán, amikor elérte az összes házasságok 13,5%-át. A legtöbb vegyes házasságot a Vajdaságban kötötték, ahol az összes házasság negyede vegyes házasság volt. A legkevesebbet pedig Koszovóban és Macedóniában, valamint a szűkebb értelemben vett Szerbia (Szerbia Koszovó és a Vajdaság nélkül) területén kötötték. A 90-es évektől kezdve csökkenni kezdett a vegyes házasságok száma. Az egyedüli kivétel ez alól Montenegró, ahol a 80-as évek óta folyamatosan nő a vegyes házasságok aránya, 2002-ben pedig elérte a házasságok 21%-át. Ez annak tulajdonítható, hogy Montenegróban a montenegróiak aránya 61,9%-ról 43,2%-ra csökkent, a nemzetiségek aránya pedig 9%-ról 32%-ra nőtt. Ez azonban nem nemzetiségi változás, vagy demográfiai folyamatok eredménye, hanem a nemzeti identitás újra definiálásának a következménye. A montenegróiak és szerbek között egyébként sem húzható éles határvonal. A legintenzívebb csökkenés Horvátországban tapasztalható, ahol a 90-es évek eleji 19%-ról 2002-re 5%-ra csökkent a heterogám házasságkötések aránya. Horvátország esetében viszont egyértelműen a

nemzetiségi arányok változásának tulajdonítható ez a csökkenés, mivel a legnépesebb kisebbségnek számító szerbség vagy kivándorolt, vagy elmenekült az országból. Szlovéniában a 90-es évek elején 10% körül mozgott a vegyes házasságok aránya, ami az évtized közepére 6,5%-ra csökkent, utána viszont növekedésnek indult, és elérte a 16%-ot. Koszovóban a 90-es években csökken a vegyes házasságok aránya, majd 5%-nál stabilizálódik, Macedóniában pedig 6% az arányuk.

Az 1970 és 2001 közti időszakban Mrđen adatai szerint – ami meg egyezik Biacsi adataival – a vajdasági szerbek voltak a legnyitottabbak a vegyes házasságokra. A háborút követően azonban az ő körükben is csökkent a heterogám házasságkötések aránya, míg végül 16%-on stabilizálódott. A többségi nemzetek tagjaira a 90-es évektől a saját csoportjukba való bezárkózás volt a jellemző, a vegyes házasságok aránya az összes házasságokon belül 5%-ra csökkent.

Ha a nemek szerinti arányokat vizsgáljuk, akkor szembevetendő, hogy a férfiak gyakrabban kötnek vegyes házasságot, mint a nők. Különösen igaz ez a montenegrói nőkre, akik a kutatott időszakban 2-12% közti arányban kötöttek vegyes házasságokat, míg a montenegrói férfiak 10-20% közt. Ez viszont pont a fordítottja a kisebbségi magyarság körében megfigyelt trendnek, ugyanis az ő körükben a nők kötnek gyakrabban vegyes házasságokat.

Jeroen Smits (2010) a régi Jugoszlávia vegyes házasságait elemzi, amihez az 1981-es népszámlálás, és az 1963-as, 1974-es, 1982-es és az 1990-es lakossági felmérések adatait használja, valamint loglineáris elemzést is végez. Az asszimilációs – kohéziós vitában ő a kohéziós álláspontot képviseli. A kutatásával azt kívánja igazolni, hogy a vegyes házasságok csökkentik a nemzetek közti ellentétet, és ha elérnek egy bizonyos százalékarányt az összes házasságon belül, akkor meggátolják a fegyveres konfliktusok kialakulását. Érvként hozza fel, hogy Koszovóban alacsony a vegyes házasságok aránya (5%) a Vajdaságban viszont magas (28%). Szerinte részben ez is magyarázza, hogy a Vajdaságban nem alakultak ki etnikai konfliktusok, Koszovóban viszont igen. Itt a szerző túlértékeli a vegyes házasságok szerepét, ugyanis a konfliktus helyszíneit és eseményeit főként más tényezők befolyásolták. Az elemzésében elsősorban a szerbekre fókuszál, mivel főként ők vettek részt a háború folyamán dúló harcokban.

Érvelése szerint, ahol vegyes házasságok köttetnek, ott barátságoknak, és nemzetek közti kapcsolatoknak is lennie kell. Emellett egy házasság nem csak két embert, hanem két családot is összeköt. Így kialakulhatnak erős és gyenge kötések a férj és a feleség rokonsága között, ami a két nemzet közeledését eredményezi. Smits szerint minél gyakoribbak a vegyes házasságok, annál ritkábbak a két nemzet között kialakuló konfliktusok. Ez a vélemény nagymértékben eltér az asszimilációs nézőpontot valló szerzők véleményétől, ugyanis nem veszi figyelembe az asszimiláció létét. Előfordulhat ugyanis, hogy egy vegyes házasságban csak az egyik nyelvet használják, és a gyerekek is csak egy nyelven fognak beszélni. Ezekben az esetekben nem beszélhetünk kötésekről a két fél rokonsága között, hiszen még alapvető kommunikációjuk is problémát jelent.

A vegyes házasságok esélye a csoportok méretétől is függ. Egy nagyobb létszámú csoport tagjaival több vegyes házasságot kötnek. Eredményei alapján a montenegróiakra és a magyarokra a legjellemzőbb a szerbekkel történő házasságkötés. A szerbek legnagyobb számában a horvátokkal kötöttek vegyes házasságot. Az albánok nagyon ritkán kötnek vegyes házasságot a szerbekkel, statisztikailag szinte elhanyagolható arányban. Smits elemzésében kimutatta, hogy közvetlenül a háború előtt nem történt változás a vegyes házasságok arányában. Szerinte a konfliktusok azért alakulhattak ki, mert nem volt elegendő vegyes házasságkötés a szerbek, horvátok és bosnyákok közt. Véleménye szerint, ha elég gyakoriak a vegyes házasságok két nemzet közt, akkor megelőzhetők a fegyveres konfliktusok. Ez a nézőpont nehezen tartható, egyrészt mert tagadja az asszimiláció létét. Azt feltételezi, hogy minden vegyes házassággal kötések jönnek létre két adott népcsoport között, és nem veszi figyelembe az egyik (legtöbbször a kisebbségi) nyelv és identitás háttérbe szorítását és elsorvadását. A vegyes házasságoknak az asszimilációban játszott szerepe pedig megkérdőjelezhetetlen, hiszen számos demográfiai adat támasztja alá. Másrészt figyelmen kívül hagyja a konfliktusok politikai, gazdasági okait.

A boszniai vegyes házasságokról írt disszertációjában Fedja Burić (2012), aki nem szociológusként, hanem történészként vizsgálja a témát. Cáfolja azt az elterjedt nézetet, hogy a régi Jugoszlávia egy multietnikus utópia volt, ahol széles körben elterjedtek voltak a vegyes házasságok.

A huszadik század elején nagyon ritkák voltak a bosnyákok és a szerbek közti vegyes házasságok. A század elején még külön szabályozásra volt szükség vegyes házasság esetén, és a legmagasabb vallási vezető engedélye kellett hozzá. Burić szerint a huszadik század folyamán nem a két nemzet együttéléséről, inkább az egymás mellett éléséről beszélni.

Összegzés

A kilencvenes évektől kezdve a vegyes házasságok egyre nagyobb figyelmet kaptak mind a kisebbségi magyarság kutatói, mind a szerb kutatók részéről. De 2010-et követően csökkent a téma iránti érdeklődés. A magyar és a legtöbb szerb kutató is egyetért abban, hogy a vegyes házasságok a jelenlegi formájukban az asszimilációt segítik elő. A nézőpontjukat a legtöbb esetben demográfiai adatokkal támasztották alá, de voltak kutatók, akik bonyolultabb statisztikai eljárásokat is alkalmaztak. Kvalitatív kutatást senki sem végzett.

A kisebbségi magyarság kutatói mind megegyeznek abban, hogy a vegyes házasságok a magyarság fogyását eredményezik. Itt elsősorban nem a házasság nyomán vált valaki identitást, hanem a házasságból születő gyerekek lesznek a többségi nemzet tagjai, és ezáltal a magyarok száma csökken.

A régi Jugoszlávia szétesése kapcsán egyes kutatók a kohéziós elméletet próbálták igazolni, és arra a következtetésre jutottak, hogy nem volt elég vegyes házasság ahhoz, hogy megakadályozza a konfliktust. Az vitathatatlan tény, hogy ha két nemzet között nagy ellentétek feszülnek, akkor marginális a vegyes házasságok aránya, ha viszont a két nemzet közelebb áll egymáshoz, akkor több vegyes házasság köttetik. A vegyes házasságok azonban nem eredményeznek feltétlenül kapcsolatteremtést, és kötések kialakulását a két nemzet között. Hiszen bőven akadnak olyan heterogám családok, ahol egy nyelven zajlik a kommunikáció, és a gyerekek meg sem tanulják a kisebbségi nyelvet. Ezekben az esetekben nem beszélhetünk kötések kialakulásáról. A Boszniai helyzet pedig jóval bonyolultabb annál, hogy egyszerűen a kevés vegyes házasságból le lehessen vezetni. Hiszen a háború folyamán sok katona és sza-

badcsapat tag származott vegyes házasságból. Emellett Hoóz adatai is alátámasztják, hogy a legkegyetlenebb harcok pont azokon a területeken zajlottak, ahol a legtöbb vegyes házasság kötött. A kohéziós elmélet ilyen formában tehát nem állja meg a helyét.

Ha a nemek közti különbségeket szemléljük akkor azt láthatjuk, hogy a kisebbségi magyarság körében a nőkre jellemzőbb a vegyes házasságkötés, mint a férfiakra. A délszláv népek és a románok esetén viszont éppen fordított a helyzet, náluk a férfiak kötnek több vegyes házasságot a kisebbségi nőkkel. Ez érdekes adat, ha összehasonlítjuk azzal a ténnyel, hogy a nők kisebb arányban örökítik tovább a nemzetiségüket, mint a férfiak. A demográfiai adatok egyértelműen alátámasztják a vegyes házasságoknak a kisebbségi közösségek asszimilációjában játszott szerepét.

A kutatók számos kérdésben megegyeznek a vegyes házasságok kapcsán, ugyanakkor több kérdés is vita tárgyát képezi. A témában elkerülhetetlen és fontos a demográfiai adatok elemzése és kiértékelése, azonban a helyzet megértése és feltárása érdekében kvalitatív kutatásokat is alkalmazni kell. A két módszer kombinálása nélkül az ok-okozati összefüggések megállapítására csak korlátozott módon nyílik lehetőség.

Felhasznált irodalom

- ARDAY Lajos. A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. Magyarságkutatás Évkönyve 1989. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990.
- BIACSI Antal: *Kis délvideki demográfia*, Szabadka, Életjel Kiadó, 1994.
- BOTEV, NIKOLAI: Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia, 1962 to 1989, *American Sociological Review*, Vol. 59, No. 3 (Jun., 1994), pp. 461-480
- CSÜRÖS Miklós: *Vegyes házasságok Erdély városaiban*. In: *Kisebbségvédelem*, 1938. 2-3. sz. 32-37. p.
- Dr. HOÓZ István: A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés. In: *Statistikai Szemle*, 80. évfolyam, 12. szám. 2002.
- DRLJAČA, Dušan - MEDAR Irena: *Putevi prevazilaženja grupne zatvorenosti: Etnički/Nacionalno mješoviti brakovi* In: *Glasnik/Herald* 2001/6. 123-131
- FEDJA BURIC: *Becoming mixed: Mixed marriages of bosnia-herzegovina during the life and death of Yugoslavia*, University of Illinois at Urbana-Champaign, Urbana, Illinois, 2012

- GÖNCZ László: Gondolatok a Muravidéki magyarság beolvadásának okairól. In: SEBŐK László. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998-2002*. Teleki László alapítvány, Budapest. 2003
- GYURGYÁK László: *A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig*. In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*, 1998.9. évf. 2.szám
- HÓDI Sándor: *Köszönöm drágám! Szerelem, szex, házasság a Vajdaságban - A házastársi konfliktusok pszichológiai és családszociológiai vizsgálata*, Újvidék, Forum Knyvkiadó, 2006.
- HORVÁTH István: *Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992-2002*. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion-RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004.
- MIRNICS Károly: A magyar kisebbség iskoláztatási szintje a Vajdaságban. In: Vajdasági útkereső. MTT Könyvtár, Szabadka, 1998.
- MIRNICS Károly: Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Demográfia*, 1970, 13.3: 269-282.
- MIRNICS Károly: Kétnyelvűség a Vajdasági vegyesházasságokban. In: *Regio - Kisebbség, politika, társadalom*, 5. évf. 4. sz. 1994.
- MRĐEN, Snežana: *Etnički miješani brakovi na prostoru bivše Jugoslavije, 1970 - 2005. godina* Zbornik Matice srpske za društvene nauke. 255-267. 10.2298/ZMSDN1031255M. 2010.
- SEBŐK László: A 2002-es szerbiai népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában. In: SEBŐK László. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998-2002*. Teleki László alapítvány, Budapest. 2003
- SMITS, Jeroen: *Ethnic Inter-marriage and Social Cohesion. What Can We Learn from Yugoslavia?* *Social Indicators Research* 96.3 (2010): 417-432. PMC. Web. 19 Oct. 2017.
- SOKOLOVSKA, Valentina: *Istraživanje akulturacionih procesa u Vojvodini na osnovu mešnovitih brakova*. In: *Социолошки преглед*, vol. XLII (2008), no. 3, 325-341
- TÓTH Ágnes - VÉKÁS János: A 2001. évi népszámlálási adatok rövid összefoglalása. In: *Barátság*, 2004. november 15. 4425-4432
- TÓTH Ágnes - VÉKÁS János: A népszámlálások nemzeti-etnikai adatai mögött rejlő politikai tényezők (1949-1990). In: *Kisebbségkutatás*, 2008a. 3. szám. 406-432.
- TÓTH Ágnes - VÉKÁS János: *Család és identitás, A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában*. In: *Demográfia* 51. évfolyam, 4. szám, 2008b.
- VARGA E. Árpád (1996): A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi román népszámlálás tükrében. *Regio*, 1996/3. 82-94.
- VÉKÁS János: *Die Vojvodina und ihre Mindenheiten*. Südost-Institut, München, 2004.
- VERES Valér: *A romániai magyarság létszámsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében*. In: *Korunk* (3) 2/2002, pp. 4-19.

MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Vass Erika

Egy Németországba kitelepített soroksári család levelezése (1946-1949)

2014 tavaszán vásárolta meg Soroksár, hivatalos nevén Budapest XXIII. kerületének önkormányzata a Szitás utca 6. szám alatt azt a házat, amelyben 2015 őszén nyílt meg a német nemzetiségi tájház.¹ A tájház berendezési munkálatainak vezetésére 2013 őszén kértek fel. Ennek első állomása a rossz állapotú, az utolsó lakos használati tárgyaival teli ház lomtalánítása és a múzeumi bemutatáshoz szükséges tárgyak kiválogatása volt. E munka során találtam rá arra a 38 levélre is, melyek jelen tanulmány tárgyát képezik. A levelek a soroksári tájház tulajdonában vannak.

A levelek 1946. november 22 – 1949. február 22. között keletkeztek, azokat kettő kivételével Schirling Ferenc általános iskolás tanuló és édesapja írták, akiket az édesapa szüleivel együtt 1946. május 11-én telepítettek ki a németországi Gültsteinbe (1975 óta Herrenberg része). Az édesanyát – amint arra egy receptfüzet lapozása közben bukkantam – 1945 januárjában hurcolták el málenkij robotra, ahonnan 1946

¹ Ezúton szeretném megköszönni Fröhwrth Mihálynak, Jaszmann Gabriellának, Pfszter Tamásnak, Pócsik Viktornak és Schirlingné Drexler Annának a tanulmány megírásához nyújtott segítségét. A tájház létrejöttéről bővebben: Vass Erika: A soroksári német tájház létrejötte. Barátság XXII. évf. 6. sz. 8440-8442.

novemberében tért haza. Az általa írt levelek nem maradtak fenn, de ez az egyoldalú kommunikáció is sok tanulságos történetet mutat be a kitelepítés körülményeiről, a németországi újrakezdekről, az otthontalanság, reményvesztettség állapotáról. Tanulmányomban elsősorban ezekre a részletekre fókuszálok, de emellett a levelek a szétszakított család tragédiáját is élénk tárják, így azok lélektani szempontú elemzésre is érdemesek lennének.

Korábbi kutatásaim során Kübekházán, Gánton, Vecsésen, Tolna megye több településén és Soroksáron készítettem idős személyekkel interjút a magyarországi németek kitelepítéséről, hogy személyes történeteiken keresztül fejtssem fel az eseményeket.² Jelen tanulmányban egy írott forrást igyekszem megszólaltatni. Ennek nehézsége az, hogy a személyek már nem élnek, leszármazottaik nincsenek, így részletesebb magyarázattal senki nem tud szolgálni a levelek keletkezésének körülményeiről. Emiatt számos megválaszolatlan kérdés maradt bennem a levelek sokadszori elolvasása után is.³ Hasonló jellegű kutatást végzett Schell Csilla, aki egy Budaörsről kitelepített asszonynak a magyarországi német származású néprajz- és nyelvjáráskutató Eugen von Bonomihoz írt leveleit vizsgálta.⁴ E levelek bepillantást nyújtanak a kitelepítéssel megsemmisült, illetve sajátos tudati közösséggé strukturálódó budaörsiek aktivitásába.

² A Tolna megyei kutatásomból készült el 2011-ben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum hidasi házában látható kiállítás. Vass Erika: A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2013. Vass Erika: Az 1940-es évek dél-dunántúli lakosságcserejének múzeumi reprezentációja a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Látóhatár 2013. 22. évf. 2. sz. 106-125.

³ Ugyanakkor tény, hogy a történetek után több évtizeddel készített interjúkban valamelyest mindenképpen módosult formában tárul elénk a múlt: az emberi emlékezet tulajdonsága, hogy egyes részletek idővel elfelejtődnek, más részletek jelentősége az idő múlásával vagy háttérbe szorul vagy fölértékelődik, és az életút későbbi eseményeihez igazítva kerül felszínre. A levelek azonban a jelen termékei, így az élet nagy döntései mellett a mindennapok apró-cseprő dolgairól, érzelmekről, személyes vallomásokról is értesülünk, melyek évek múltán már feledésbe merülnek.

⁴ Schell Csilla: „...Aber wen[n] Man sich Deutsch beken[n]t darf Man nicht mehr Nachhause wen[n] es einmal soweit kom[m]t / De ha az ember németnek vallja magát, akkor nem mehet majd haza, ha arra kerül a sor”. Adatok egy Württembergbe kiűzött budaörsi család integrációjához magánlevelek tükrében. Pro Minoritate 2016 nyár 19-46.

A soroksári németek a 20. század első felében

Az alapvetően mezőgazdaságra fókuszáló Soroksár legfontosabb felvevő piaca Budapest volt. Erre utal, hogy a kitelepítéskor így búcsúztak: „Isten veled Budapest, mosott krumplid sose lesz.” A főváros közelsége miatt a településen is létrejöttek gyárak (több levélben szerepelt, hogy a Schirling család Selyemgyári földjeit gyárépítés céljára szerették volna kisajátítani), de közel volt Csepel is, ami a szegényebb soroksáriak közül sok embernek adott munkát. A gyáripar növekedése hozzájárult ahhoz is, hogy a 19-20. század fordulójától az addig viszonylag zárt német településen egyre több vidékről érkezett gyáripari dolgozó telepedett le. Ez pedig a németek asszimilációját segítette elő,⁵ hiszen a munkahelyen a magyar lett a kommunikáció nyelve.

Ezt a változást mutatják a népszámlálási adatok is: 1900-ban 1.417-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek, 7.353-an német anyanyelvűnek, továbbá 57 fő szlovák, 2 fő rutén és 1 fő horvát anyanyelvűnek. 1941-ben 11.855 magyar anyanyelvűt, 6.846 német, 49 szlovák, 5 rutén, 5 horvát, 1 román, 2 szerb és 135 egyéb anyanyelvűt számláltak. 1941-ben A 18.898 fő közül 1.180-an vallották magukat német nemzetiségűnek.⁶

A kitelepített Michael Schäffer és Michael Weidinger visszaemlékezése alapján a 20. század első felében az iskolai oktatásban fokozatosan háttérbe szorult a német nyelv, és egyre nagyobb szerepet kapott a magyar: „A századforduló után Soroksáron csak magyar népiskola volt. Német tanítási nyelvű iskolák nem léteztek. A népiskola első négy osztályában volt kettő-négy óra német nyelvoktatás. Az ötödik-hatodik osztályban nem folyt német nyelvoktatás. A magyarosításban különleges sikert elért tanárokat megjutalmazták.”⁷

A 2016-ban készített interjúban az 1930-as években születettek közül többen elmondták nekem, hogy otthon a nagyszülőkkel, szülőkkel még svábul beszéltek, magyarul csak az óvodában kezdtek el tanulni.

⁵ Schäffer – Weidinger, 1995. 179.

⁶ Schäffer – Weidinger, 1995. 198.

⁷ Michael Schäffer – Michael Weidinger: Soroksár. Egy Budapest környéki német nagyközség hontörténeti könyve. Maria Schäffer, Budapest, 1995. 193.

Az iskola, majd a kitelepítések után az újabb megtorlástól való félelem azonban megváltoztatta ezt, és a sváb tájszólás lassan feledésbe merült.

A család története

A tanulmányban szereplő fiú, Schirling Ferenc (később Franz Schirling) 1933. november 4-én született Soroksáron és 2015. november 26-án hunyt el Gültsteinben, ott helyezték örök nyugalomra. 1946-ban, az első levél írásakor 13 éves volt. Édesanyja, Mönich Mária abban a házban élt, amelyet 2015-ben tájháznak rendeztünk be: ő 1915. december 7-én született Soroksáron és 2004. március 3-án hunyt el ugyanott. Sírján Schirling Tamásnéként szerepel (egyházi szertartás keretében csak első férjével kötött házasságot), de polgári értelemben később Bakos Jánoshoz ment feleségül. Ferenc édesapja, ifj. Schirling Tamás 1912. május 25-én született Soroksáron, fiával és szüleivel együtt kitelepítették ki Németországba 1946 májusában. Szülei szintén Soroksáron születtek: id. Schirling Tamás 1886-ban, Weimper Katalin pedig 1889-ben. Mönich Mária és ifj. Schirling Tamás 1933. február 1-jén kötöttek házasságot, a házassági anyakönyvben mind a férj, mind a szülők földművesekként szerepelnek.

A család vagyoni helyzetére a levelekben annyi utal, hogy gyakran szóba kerülnek a soroksári teheneik, lovaik (1947.01.14.), a földek és a szőlők: mi lett velük, államosították-e, gyár építéséhez elvették-e. A család földszeretetére utal egy olyan részlet is, melyben az asszonynak igazolnia kellett 2 holdnyi föld tulajdonlását, mert a vásárlási szerződést ugyan megírták, de hivatalosan még nem írták át a nevükre a földet (1948.08.29. és egyik datálatlan levél.) Ennek papírjait férje magával vitte Németországba, onnan küldte haza feleségének. Ez arra utal, hogy ezt a 2 hold földet nem sokkal a kitelepítés előtt vásárolhatták, tehát a földeket gyarapítani akarták. Anyagi helyzetüket jelzi, hogy a tulajdonukban levő két ház a település központjában helyezkedett el: a férj ágáról lévő ház a Templom utcában, a feleség ágáról származó ház a Széchenyi (ma Szikes) utcában állt. A házassági anyakönyv adatai szerint a férj a Templom utca 75. szám alatt élt, ez lehetett az a ház, ahonnan 1946-ban kitelepítették őket.

Ferinek Soroksáron kerékpárja is volt, ami akkor az anyagi jólét egyik jelének számított, nem telt mindenkinek rá. Amint a levélből kiderül, Németországban ezt nem engedhették meg maguknak, kerékpárt akkor – nyilván hiánycikk lévén – „Az Üzletekben lehet kapni de csak útalványra és azt csak az kapja aki munkába megy és a vasútól 5 km van.” (1947.03.14.) Feri otthon bocskai kabátot hordott, ami Fröh-wirth Mihály szerint a polgárosodás jeleként is értékelhető, paraszt szülők gyermekénél a fölfelé törekvés vágyát fejezhette ki.

A malenkij robot

Schirling Tamásné elhurcolásáról a receptfüzetéből értesültem, arról röviden a „Serbo” és a „Lecsó télire” receptek között írt:

„Orosszország

Indulás oroszország felé

1945 január 20 án indultunk el és Március 13 án érkeztünk oda Úral hegységbe Baskiriába Ott voltam December 24 én bevagoníroztak és elvittek, Kaukázusba érkeztünk 1946 január 13 án nyár volt Ott voltam Szeptember 10 én vitek hazza, felé és Oktober 19 én érkeztem szép Magyarországra viszont látam a szép Hazámat

A Szüzanya képét, újbol látam és a szívenem egy magy sebb tánat hogy nem láthatom a fiamat,

Oroszország Baskiria Ural hegység Kaukázusnak fovárosa Tiflisz [Tbiliszi], Batum egy kikötő város

Szupsza Szanatorium

Maharad Läger szám 1852 M

Szám 102 BJ65

Isten veled Oroszország”

⁸ Az emlékezetben rövidtávon is összekeveredhetnek a dátumok, a fiú úgy emlékezett, hogy „Jizt am ersten Febrüar 1947. ist schon 2 jahr das wir einander nicht gesehen haben.” (1946.12.05.) „Most 1947. február elsején lesz 2 éve, hogy nem láttuk egymást.” A Pócsik Viktor által vizsgált adatlapok tanúsága szerint a legtöbb embert január 30-án vagonírozták be és szállították el. Pócsik, 2015. 25.

A receptfüzetben talált szűkszavú bejegyzésből nem sokat tudunk meg a kinti körülményekről, munkáról. Ennek megismerésében a Rákoscsabáról elhurcolt Berghoffer Róbert Tabu című könyve segített.⁹ Berghoffer Róbert is tagja volt annak az 1600 fős csoportnak, akiket a ceglédberceli gyűjtőtáborból többek között soroksáriakkal, vecsésiekkel együtt vittek el Baskiriába az 1852. számú lágérbe. Az ott töltött közel egy év alatt kiépítették a várost, és a nők is részt vettek a később Barát-ság néven ismertté vált kőolajvezeték építésében. 1945 decemberében az embertelen hideg éghajlatú helyről a foglyokat a melegebb kaukázusi részre, Szupszába vitték: ott a Fekete-tengerből kellett az olajfűráshoz nélkülözhetetlen magnetit vasércet kimosniuk.¹⁰

Az asszony elhurcolásának pontos körülményei nem ismeretesek. Az egyik datálatlan levélből annyi rekonstruálható, hogy az asszony a férjét okolta, amiért őt elvitték: „Édesanyám miért okozta édesapámat hogy ő a hibás hogy magának oroszországba el kellett menie hiszen őt is majdnem elvitték volna a Fox néni azt mondta édesapámnak: „Háziúr ez csak három hónapig tart és akkor újból itthon lehet” de ebből hosszú három hónap let volna. Hiszen édesapámnak nincs okja azon hogy maga Oroszországba került és ilyen esetben engem sért meg ha édesapámat okozta.” Egy másik datálatlan levélben a férj ezt írta: „Kedves feleségem a legjobb egészségem iram amit neket is tizta szívből kívánok. Azt irod a levélben irjam meg ami szivemen fekszik én irtam töb levelet amiré nem kaptam vállazt és ere kíváncsi vagyok miért nem vállazsoltál mert egyik levelben azt irtat én vagyok oka anak hogy téget elvittek oroszországba anak idejen ha nálam letévolna akkor nem vitek volna mert nagyon jól látál egem a főlbunt féle házba akkor faksz fellésége azt monta nekem házi úr mejen csak el három hónap múlva visza jön és a feri azt monta édes apám is elmegy akkor nics se édes agyám se édes apám akkor azt momtam ne féj semitől édes apád nem megy el ha akár mi lesz velem akkor se megyek el többet. akkor uzentem neket hogy vigyáz mert elvisz-

⁹ Berghoffer Róbert: Tabu. Élet a fehér pokolban, Leben in der weißen Hölle. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.

¹⁰ Hasonló történetről számolt be a vecsési Fröh-wirth Mihály is, aki két vecsési asszonnyal készített korábban interjút erről az időszakról.

nek orózs országba és ferí hazajöt sirva azt monta édes agyam nem mer elszökni mert aval fejnegitik ha elszokik akor agyjon lövik és mikor elvittek a lajos kocsi val ment köbányára és anak is azt montam hogy a ricinéne [Mönich Mária] csomagjat legutoljara hagyja a kocsin és ő szökjön meg és mikör haza jöt akor kérdeztem a felleségem hal van akor azt monta nem mert haza jöni fél hogy agyón lövik akor tutam hogy baj van. És ezt mint az évfinének köszön hetet mert ez oka mindenek de ne mond neki. én mindig szeretelek mostis jobvolna ha együt lenék...”

Egy idős soroksári férfi 2016-ban azt mondta nekem, hogy tudomása szerint nemcsak a feleséget, hanem a férjét is el akarták vinni málenkij robotra, de őt az édesanyja pénzzel vagy ékszerrel kiváltotta, a menyét azonban sorsára hagyta. Ennek a történetnek valós tartalmát nem tudni.¹¹

Pócsik Viktor dolgozta föl azokat az 1945 decemberében keletkezett úrlapokat, melyek a Soroksárról kényszer munkára elhurcoltak adatait tartalmazzák. Ezek alapján 696 személyről maradtak fenn adatok, de az összlétszám ennél nagyobb volt: Pócsik Viktor sem találta meg közöttük a rokonát,¹² továbbá Schirling Tamásné sem szerepelt itt. Az asszony viszonylag korai hazaérkezése mögött betegség állhatott.

A levelekből kiderül, hogy többen is voltak, akik a kitelepített családtagjaik után kiköltöztek Németországba, hogy a család ismét együtt lehessen.¹³ A már említett soroksári férfi azt mesélte nekem, hogy Schirling Tamásné egyszer 3 napra kiutazott, de személyes okok miatt úgy döntött, hogy itthon folytatja az életét.

¹¹ Az adatközlő nevének elhallgatását kérte.

¹² Pócsik Viktor: Jogfosztástól joghoz jutásig. In: Péhl Gabriella szerk. Kitelepítve. Galéria '13 Soroksár Kulturális szolgáltató Nonprofit Kft. Budapest, 2016. 9-51. 20-23.

¹³ Az NDK-ba kitelepítettek családtagjairól szól az alábbi tanulmány: Tóth Ágnes: Az NDK-ba kitelepített magyarországi németek családtagjairól (1948-1950). Forrás, 2015. 47. évf. 7-8. sz. 44-62.

A levelek írásának körülményei

A levelek megszerkesztése szabályokhoz igazodott: a korábbi hagyományokból a megszólítás, a beköszönés, az egészségkívánó mondatok, az elköszönés örökök meg. A levelek nyelve az élönyelvhez, a mindennapi kommunikációhoz állt közelebb, mint a szövegszerkesztés művés hagyományaihoz. A 19. századi iskolák 4. és az 5-6. ismétlő osztályának olvasókönyvében is szerepeltek levélminták. Ezek segítségével a frontra, fogságba került férfiak és az otthon maradt családtagjaik bizonyára ismerték a levélírás mintáit. Amíg azonban együtt éltek, nem volt szükségük levelezésre, ezért nem volt gyakorlatuk abban. Ezzel magyarázható a levelek rossz helyesírása is. A levelek különféle krízishelyzetekben keletkeztek, így a mindennapi együttlét, a személyes érintkezés helyettesítői lettek.¹⁴

A vizsgált levelek is sajátos kommunikációs helyzetben keletkeztek. Az egymástól több száz kilométerre élt családtagoknak a levelezés nyújtotta a magánszféra megteremtését, egyfajta virtuális világ épült ki, hiszen a személyes találkozás éveken keresztül lehetetlen volt, annak országhatárok állták az útját. Kérdéses, hogy vajon a levelekben mennyire mertek őszintén fogalmazni, hiszen tudvalevő volt, hogy a levelet útközben a hatalom megbízottai kibonthatják, elolvashatják.

Tisztázatlan, hogy a Gültsteinben élő családtagok honnan értesültek az édesanya hazaérkezéséről. Az első levelet, amit 1946. november 22-én írtak, az egykori szomszédjuknak küldték, őt kérték meg, hogy továbbítsa azt Schirling Tamásnének. Az asszony – amint az az 1947. április 20-i levélben szerepelt – Csepelen lakott. Hogy erre pontosan miért került sor, az nem derült ki (talán ott kapott munkát, vagy nem mert vagy nem tudott Soroksáron ismerősöknél szállást kérni), csak az, hogy a család Templom utcai házába először csángókat költöztettek („Ki lakik a templom utcai hazba ha a csángot körzik.” 1947.04.20.). A borítékok nem maradtak meg, így nem tudni, hogyan változott a levelek címzése, mikor költözhetett a Széchenyi (ma Szikes) utcai házba Schir-

¹⁴ Keszeg Vilmos: Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. 225-229.

ling Tamásné. Annyi bizonyos, hogy a barátnő datálatlan (valószínűleg 1948. október 3-án kelt) levelében már az áll, hogy Mönich Mária saját házában élt („Irod hogy már a házadba vagy...”)

Az első levelekben a fiú egy bécsi címet adott meg édesanyjának, hogy oda címezze a válaszleveleit. Ezt ugyan nem indokolták meg, de valószínűleg azért javasolták, mert nagyobb esélyét látták annak, hogy megkapják a leveleket, mint postai úton. A vecsésiek gyakran egy mozdonyvezetővel küldték ki Bécsbe a leveleiket, aki ott adta postára azokat, hogy így kerüljék el a hatalom ellenőrzését.¹⁵

A 2 év és 3 hónap alatt írt 38 levél közül 32-t láttak el pontos dátummal, a többi keltezése ismeretlen, csak hozzávetőlegesen lehet sejtetni, hogy mikor íródtak. A 6 datálatlan levél közül egyet Mönich Mária barátnője írt, kettőt a fiú (egyiket édesapjával közösen), hármat pedig az édesapa egyedül. Valószínűleg ez utóbbi levelek a fiú által írt levelekhez tartozhattak eredetileg (a levélpapír alapján az egyik 1948. március 30-május 11. között íródott), de mivel pontosan nem azonosíthatók, külön levélként kezeltem őket.

A levelek nagy részét Feri írta, édesapja csak néhány mellé írt saját levelet. A fiú által írt levelek végén visszatérő elem volt, hogy édesapja is tiszteletét küldi feleségének. Így például: „Édesapám tiszteletét küldi Magának.” (1948.05.26.) Hogy nem az édesapa írta a leveleket – amellett, hogy rosszabb volt a helyesírása, mint az iskolás fiának –, abban a szülők közötti feszült viszony is közrejátszott: amint már említettem, az édesanya a férjét tartotta felelősnek azért, hogy őt elhurcolták a Szovjetunióba, és visszatérve nem akart vele szorosabb kapcsolatot létesíteni, többnyire nem válaszolt a férje leveleire. Bizonyára az édesapa hatására kerültek be a fiú leveleibe olyan részletek, melyek az apa érzéseit, kéréseit fogalmazták meg.

A levelek letisztult írásképe is arra utal, hogy azokat bizonyára először piszkozat formájában készítették el, majd a végleges változatot írták át a levélpapírra. A választékos nyelvi megfogalmazások, a gondolatmenet, a témák alapján úgy vélem, hogy az édesapa vagy a nagyszülők is

¹⁵ Fröhwrth Mihály szíves közlése.

elolvasták, javították és kiegészítették vagy diktálták a fiú által írt piszkozatokat.

Az első négy levél németül íródott, a későbbiek magyarul. A német nyelvű leveleket csak Feri írta, ő volt az egyetlen, aki iskolai tanulmányai miatt németül viszonylag jól tudott írni. A német nyelvű levelekben is előfordulnak a magyar levelekben visszatérő elemek, mint például a jó egészség kívánása. Tisztázatlan, hogy ezeket a leveleket Feri vagy más fordította németre, csupán annyi derült ki, hogy nem önszántukból választották a német nyelvet, hanem: „Wir dürfen fon hir nicht üngarisch schreiben aber si dürfen üngarisch.”¹⁶ (1946.11.22.)

1947. március 14-től azonban már magyarul írták a leveleket, ez lehetett számukra kézenfekvőbb. Azt nem tudjuk, hogy otthon egymás között magyarul vagy soroksári német nyelvjárásban beszéltek, de a magyar nyelvű iskolai oktatás révén az írás nyelve minden bizonnyal a magyar lehetett. (A levelek tartalma alapján magyar nemzetiségűnek tartották magukat.) A levelekben gyakran szó esett arról, hogy Ferinek sok gondja volt az iskolában a német helyesírással: „A kiskönyvem is megkaptam mely valamivel rosszabb az otthoninál de valamivel jobb a tavajnál. És arol nem is lehet beszélni hogy milyen volt az az értesítő amelyet első évben kaptam. Akkorjában minden 2. német szot rosszúl írtam ami most már nem történik.” (1948.03.30.)

Azt pontosan nem tudni, hogy a levelezés miért szakadt meg. Az sem zárható ki, hogy később is levelezett egymással az édesanya és a fia, csak azok a levelek már nem maradtak meg. Valószínűleg az játszhatott ebben közre, hogy a szülők elváltak, az asszony ismét férjhez ment, a fiú pedig az édesapjával Németországban maradt, és érzelmileg eltávolodott az édesanyjától. Soroksáron élő távoli rokona szerint Schirling Ferenc édesapja halála után, az 1990-es évek elején látogatott vissza először szülőhelyére.

A 20. század elején, falun nem volt olyan kialakult kultúrája a levelezésnek, mint polgári környezetben. A falusi családokban többnyire nem is volt szükség levelek írására, hiszen nagyobb távolság legfőképpen a katonaévek, háborúk idején keletkezett a családtagok között. A levélírás

¹⁶ „Mi nem írhatunk innen magyarul, de Maga írhat magyarul.”

része volt az iskolai tananyagnak, erre vezethetők vissza a levelekben állandósult elemek, mint például a megszólítás vagy az egészségre utaló első mondat. Ez utóbbi a vizsgált levelekben is rendszeresen előfordul, így például „E soraimat a legjobb egészséggel írom amit magának is tiszta szívből kívánok.” (1947.03.14.) Az iskolai évek után azonban az írás szabályai lassan feledésbe merültek. Ez lehet az oka annak, hogy a földműves, alacsony iskolázottságú édesapa leveleinek helyesírása rosszabb, mint a fiáé. Ferencet édesanyja taníthatta írni, mert az u betűin ugyanaz a vízszintes vonal látható, mint az Édesanya által írt receptes füzetbeli bejegyzésben.

A levelek végén különösen az első időszakban hosszas lista szerepelt, hogy kiket üdvözöltek a Soroksáron maradtak közül. Kérdéses, hogy ezekkel a családokkal rokoni vagy szomszédi szálak kötötték-e össze őket, csak a „körösztmamat köröstpapat” (1947.03.14.) lehet azonosítani. Több levélben az egykori tanító nénit is üdvözölte Feri, aki meghatározó személy maradt a kitelepített gyermek szemében.

A levelezés mai szemmel nézve nagyon lassú folyamat volt, akár több hetet, hónapot kellett várni a válaszra. Abban az időben politikai okok miatt a levelek nagy részét a hatóságok felbontották, átolvasták. A levelekből kiderül, hogy nem minden levelet kaptak kézhez a címzettek, és a levelekben lévő csokoládék is több esetben eltűntek útközben. 1947. augusztus 7-én ezt írta Feri: „Április 10-től kaptam az utolsó levelet azota én 3 levelet írtam és csak az utolsóra kaptunk választ.” Az 1947. november 17-i levélben ismét azt írta Feri, hogy „Három hónapja nem kaptunk levelet magától...”. Ebben is a hatóságoknak lehetett szerepe, mivel e levél kézbevétele után az édesanya már nem postai úton írt, hanem ismerősön keresztül küldte ki Németországba a levelet: „A Szidl Jánosál küldöt levelét megkaptam. Szegényt Pássaunál az örség elfogta és mindent kikűtattak neki de nem wettek el tőle semmit csak a csokoládé hiányzot a levélből. A Bérmaapám¹⁷ már rég megírta hogy maga betett a Szidlnak egy levelet én pedig már nagy izgalommal vártam. Édesapám minden nap Stüttgartra jár dolgozni és ott a Krauß

¹⁷ A bérmaapára utaló részletek alapján feltételezhető, hogy ő is azon személyek közé tartozott, akik illegálisan szöktek haza szülőhelyükre.

Toni feleségével találkozot és a pályaudvaron átadta a levelet apámnak.” (1947.12.16.)

Abban az időben a fényképezés sem volt mindennapi dolog. 1947-ben Feri többször próbált magáról fényképet készíttetni édesanyjának, de csak 3 hónappal később tudott küldeni, mert az egyik fényképész építkezett, a másik rossz munkát csinált. (1947.08.07.) Gondot jelentett az is, hogy a fényképezés sokba került. Így például a jegyrendszer idején pénzért nem is vállalta a fényképész a munkát: „Itt csak vaj ért akarnak lefényképezni.” (1948.04.18.)

A levelek helyesírása

A levélrészleteket betűhíven, eredeti helyesírással közlöm, hiszen azok az 1940-es évek nyelvállapotát tükrözik, illetve a német iskola hatását. A német nyelvű szövegeket Feri jórészt fonetikusán írta le, és csak később a kinti iskola hatására sajátította el a német helyesírás szabályait, ami visszahatott a magyar helyesírására is. Feri Németországba kerülésekor még nem ismerte az ä betűt, helyette e betűt használt, így például a kalász németül Ähre, ami helyett „Ere” szót írt, Häder település helyett „Háder”-t.

Feri gyakran keverte a magyar és német betűket. A magyarországi németekre jellemző volt a t – d hangok fölcserélése. Így például Feri a német levelekben következetesen t betűt írt d helyett az „atrese” szó esetében. Mönich Mária barátnője levelében pedig ez áll: „A levelet [azaz leveled] jo egészségben talált bennünket...” (1949.01.31.) Másik jellegzetesség a p és b hangok felcserélése, mint például „Pier” (1947.01.22.)

A magyar nyelven írt levelekben érezhető a német iskola hatása. Gyakran a v helyett w-t használtak, az s hangot pedig sch betűkkel jelölték: „wagyünk” (1947.03.14.), „fizetésche” (1947.08.07.), „ismerös-chöknek” (1947.12.16.). Többször előfordult, hogy a főneveket mondat közben nagy kezdőbetűvel írták, mint az alábbi mondatban, ahol a fecskék – szintén német hatásra – többes számba kerültek a néhány után: „A Tavasz megérkezet a rétek zöldülnek a virágok már kialűdták magukat a fák virárganak néhány fecskék is megérkeztek Afrikából.” (1948.04.18.)

Identitás

Amint a Soroksár történetéről szóló fejezetben is írtam, a település tősgyökeres lakosai körében a 20. század közepén előrehaladott volt az asszimiláció. Az édesapa élesen elhatárolódott a Volksbundtól, és Stuttgartból minden héten egy magyar újságot vitt haza (datálatlan levél). Fia taníttatása kapcsán azt írta a saját helyzetükről, hogy az iskolában a gültsteiniek „...nem akarják hogy a magyarok tanuljanak...” (1947.09.21.). A család Soroksáron maradt kutyáját Szolgának nevezték el. Mária barátnője így írt: „Tudjuk mi nagyon jól az otthoni helyzetet kérjük is a Boldogságos Szűz anyát hogy ne feledkezzen el a magyar nemzetéről.” (1949.01.31.).¹⁸

A kitelepítés

Amint az egyik levélből kiderül, a családnak 1946. május 11-én kellett elhagynia szülőfaluját: „Ma van két éve hogy kidobtak a házünkből és a hejzet még mindig olyan mint eddig. Remélem a harmadik évet nem töltjük Németország területén.” (1948.05.11.) Előtte a család igyekezett néhány kisebb méretű, de értékes tárgyat és állatokat ismerősöknél elhelyezni annak reményében, hogy hamarosan hazatérhetnek. Mivel erre nem került sor, az Édesanyának írták meg a részletes listát, hogy kihez miért menjen el, mit szerezzen saját részére vissza. „A Szabo borbélyhoz 10 új zsákot az én biciglimet és 3 darab kacsát tetünk, a Joföldy ür¹⁹ azt írja a biciglit és a kacsákat visszakapta de a tiz új zsák helyet öt lukasat kapot, nézze meg a zsákokat hogy a mieink-e? A Gacsal kovácshoz a

¹⁸ Michael Prosser-Schell megemlítette a zarándokhelyek kapcsán, hogy ott ebben az időszakban a magyarországi németek lelki gondozása (gyónás, imádkozás, éneklés) gyakran magyarul történt. Prosser-Schell, Michael: Az elűzött magyarországi németek megérkezésének és integrációjának néhány aspektusa Észak-Badenben és Délnyugat-Németországban 1945-1946 után. Pro Minoritate 2016 nyár 5-18. 14.

¹⁹ A Pestszenterzsébeten lakó Joföldy Lajost az 1947. január 27-i levélben háziúrnak nevezték. Ez alapján azt feltételezem, hogy a Schirling család 1944 őszén, amikor Soroksárt evakuálták, Joföldy Lajosnál húzódott meg. Arra vonatkozó adatot nem találtam, hogy korábról ismerték-e már egymást.

rádiót és 12 drb. tyükot tetünk eböl a Joföldy 7 drb kapot és hová let a rádió és a többi tyük? A Joföldyektől ne követeljen semit esetleg a kerékpárt ha szüksége van rá.” (1947.05.06.)

Az édesanya 1946. november 1-jén írt levelét 1947. január 22-én vették kézhez. Ezt követően írták meg elűzetésük részleteit: „Schreiben Sie uns ob wir bald nachhaüs dürfen... Wir denken viel an Ihnen und möchten schon gern Einander wiedersehen. Wir haben, uns das auch nicht vorgestellt das wir aüsgesidelt werden, denn wir sind bis zum letzten Tag nicht erschrocken das wir die Heimat verlassen müssen. Es ist alles in Haüs geblieben wir haben garnichts verkauft die Möbel die Öfen den neuen Wagen hatten wir versteckt in Haüs wir haben alles verhalten, die Rüssen haben uns nichts wegenomen. Auch die Felder hatten wir alle angebaüt. Liebe Mütter gehen sie nach Pestszenterzsébet zu unseren Hausherr wo wir wonten er heist Joföldy Lajos in der Erzsébet gasse 72 der weist alles was wir hatten und der wird Ihnen beihilflich sein wen etwas zumachen ist damit wir nachhaüs können. Die Leute hier sehen uns nicht gern.”²⁰ (1947.01.27.)

A kitelepítés hátterében sok esetben a családok jó vagyoni helyzete állt, így lehetett ez a Schirling családnál is, amint arról az alábbi részlet tudósít: „Nagyon elkeseredtem amikor olvastam hogy a Molnárék segítettek szüretelni és én nem segíthetek. Hiszen ezek is ürültek azon hogy el kellett mennünk. És egyszer amikor a Lackowicséktól hazamentünk azt mondta a Zoli: „Majd ha másképp lesz lestopolom a házatokat” ezt is valakitől hallotta. És most bekövetkezet csak nem úgy ahogy ők gondolták. Mert már akkor tervezték a komonista rendszert, és azt gondolták hogy a sült galamb fog a szájukba repülni.” (1948.11.01.)

²⁰ „Írja meg nekünk, ha már hazamehetünk... Sokat gondolunk Magára és nagyon szeretnénk már egymást viszont látni. Nem képzeltük volna, hogy minket kitelepítenek, mert az utolsó pillanatban sem gondoltuk, hogy az otthonunkat el kell hagynunk. Minden a házban maradt, semmit nem adtunk el, a bútort, a kályhát, az új szekeret elrejtettük, a házban mindent megtartottunk, az oroszok nem vették el. A szántóföldeket is mind megműveltük. Kedves Édesanyám, menjen el Pestszenterzsébetre a háziurunkhoz, ahol mi laktunk, Joföldy Lajosnak hívják az Erzsébet utca 72-ben, ő pontosan tudja, hogy mink volt, ő segít Magának, amikor intézni kell valamit, hogy hazamehessünk. Az itteni emberek nem látnak minket szívesen.”

A Schirling család kitelepített tagjait élénken foglalkoztatta a hazajutás lehetősége: „Reméljük hogy Isten megsegít és hazakerülünk de mostanáig kilatas nincs. Azt hangoztatják hogy Francia országba kerülünk és azt is mondják hogy Amerikába telepítnek. Ha édesapám nem kerül haza akkor én se.” (1947.04.20.) „Kedves feleségem legjobb egészségem irrom levelet amit neket tizta zsviböl kívánok nagyon mesze vagy tölem és mikor találkozunk de hameg segít a jó isten nemsokára én és Feri hasikerül elmegyünk haza? de aztuni akarjuk hejünk lezs és nem internák és érdeglődjél Jófödi égnál és várjuk a válaaszt? te tudod hogy nem birtam németeket és mást köztük keleni. zárom soraimat sokszor csokolak Tamás”. (1947.05.06.)

A családfőben fölmerült a hazaszökés gondolata is, de erről letettek: „...ha ezek az urak maradnak akor mink utseletezünk de ha ezek az urak megbugnak akorminden megint a mienk lez ami volt mert ezek csak penzt akarnak kicsalni nekem nagyon gyanus mert háboru lezs mert Amerika nem fog az Oroszal meg egyezni mert Amerika máskep gondolgozik mint az orosz egy remeny ha ösze kapnak... és tekérdezet hogy a feru szeret e it leni mit csinajunk hizsen tudjuk hogy nem mehetünk haza mert aki haza megy internálják és öszeverik és igy celtalanak tarcsuk haza menést. Nem tehetünk arol hogy ártatlanul telepitetek ki benünket. hizsen te tudot hogy menyi sok fölzbuntos othonvan és hanem tudot akor meg irom neket mert it nemet országba tutam meg nagyon soktol hogy folzbúntnak tagjai voltak és mégis othon vannak nevetnek és mink mentünk hejetük.” (Datálatlan, talán 1947 eleje.)

A jövőre vonatkozó bizonytalanság, reményvesztettség a levelekből is érződik. Schirling Tamás így óvta feleségét: „...ara vigy nehogy még egyszer elvigyenek mert én nem bizok ezekben és ara vigyáz ne hogy egy szépnapon ezek beáljanak és az monják csomagolni és ösze zavarnak és ot kel hagyni minden.” (Datálatlan, 1947 húsvétja előtt.)

1947-ben fenyegető hírek érkeztek Soroksárról, miszerint újabb kitelepítésre fog sor kerülni: „Az azelőtti levélben azt írta hogy márczi-üsba újbol lesz kitelepítés de mostanáig nem érkezet szerelvény ide. Vagy talán nem lesz kitelepítés?” (1947.04.20.) Kérdés: „Igaz hogy az Amerikai bizotság ot volt Soroksáron a határt és a házakat lefényképezni. Igaz hogy már ki van függestve hogy ki lesz átelepitve.” (1947.05.06.) „Azt

írják most othonról hogy rövidessen ők is it lesznek Németországba.” (1947.08.07.) 1948 tavaszán elkészült a kitelepítendőek névjegyzéke. Egy szemtanú szerint már a vagonokban voltak az érintettek, de végül a dorogi bányászok sztrájkjának köszönhetően nem került sor erre.²¹ Erről így értesültek a Gültsteinben élők: „Mi azt hallottuk hogy a község le volt zárva és néhány családot vagonba dobtak és egy pár óra múlva újbol kiengették.” (1947.09.21.)

A kilátástalan jövő képe érezhető az alábbi levélrészletekben is, ami ellentétben áll az addigi pontos tervekkel rendelkező mentalitással: „Ne vegyen olyan sok holmit inkább igyon és egyen mert egy szép napon ki fogják magát dobni.” (1948.11.01.) „Édesanyám ne gyútschön olyan sokat ösze, hanem értékesitse el azt amire nincs szüksége mert egy nap majd eljönnek és magának is elvesznek mindent. Mi is reméltünk mire egy szép napon jötek és kitétek bennünket. Nem tart sokáig és akkor magyarországon is bevezetik a kolhoz rendszert, és maga újbol kezdheti az oroszországi munkát.” (1948.12.28.)

Az újrakezdés

A Magyarországról elűzött németeknek Németországban sokféle megpróbáltatással kellett megküzdeniük.²² A beilleszkedés nem volt zökkenőmentes: a németországiak és a Magyarországról érkezett németek között nyelvi, felekezeti, világnézetbeli különbségek voltak, továbbá a németországiak azért sem fogadták szívesen a Magyarországról elűzötteket, mert azok vagyontalanul jöttek. Ebből azt a téves következtetést vonták le, hogy itthon szegények voltak (a levelekben nem szerepel, de sokfelé hallottam, hogy cigányoknak nevezték őket). A háború után Németország is romokban hevert, a helyieknek sem volt mit enniük, ezért sem szív-

²¹ Pócsik, 2015. 39-40.

²² A Schirling család fennmaradt levelei jól kiegészítik a Michael Prosser-Schell, illetve Mayer János által írtakat. Prosser-Schell, 2016. 5-18. Mayer János: „Ennek az idegen földnek kell a hazánknak lennie...” Az elűzött észak-bácskai németek beilleszkedési problémái Nyugat-Németországban. Forrás, 2015. 47. évf. 7-8. szám. 18-43.

lették a rájuk erőltetett, nincstelennek tűnő embereket. Feri így írt erről édesanyjának: „Itt nagyon irigy népség van nem akarnak adni semitem pénzért, csak amit jegyre kapunk, reank különossen haragüsznak, mert nem voltunk a partba [a Volksbund értendő alatta], és mert romaikatóliküsook vagyünk... It le vagyünk nézve mint a koldüsook, és nem hiszik hogy nekünk is birtokünk volt... Kedves édesanyám! ovakodjon a kitelepítéstől mert it nincs megélhetés, mert mi se akarunk it maradni ha it maradnank egész életünkben nem fogün disznot vagni. A Haziürünknek hat tehene van de még egy liter tejet sem mer adni, és anyi alma van a padlason hogy megrohadnak de nem adnak még rothatat sem. Mind olyan mint az a vörös hadnagy mely nálünk volt és csak egy szem cükrot adot, inkább a malacoknak adják a tejet és bürgonyát mint nekünk ezek a nacik. Mi csak mindig azon törjük a fejünket hogy? lehetne haza menni, de meg szeretnék probalni a haza menést.” (1947.03.25.)

Új lakóhelyük természeti viszonyai különböztek a soroksári sík vidéktől. Gültstein erdős, dombos területen helyezkedik el, ahol nem termett meg a kukorica, szőlő: „kükorica nem is terem ezen a tájon de bor se.” (1947.04.20.) A vidék leírása közben is a honvágy fogalmazódott meg: „Berge ünd Wälder gibts aüch genü. Es ist hir güt ünd schön aber zühaüs wers besser. Denn es ist nür ein Ungarn ünd nür ein Soroksár. Es ist ein sprichwort überal is güt aber zühaüs is am besten.”²³ Gültstein nem nyerte meg a Schirling család tetszését, erről így írt Feri: „A környék szép csak a falükban az ütcák nem szélesek és cikcacosak. A házak emeletesek és öregek nincs rendes üdvar és a trágya a konyhaablak elöt fekszik mert kevés hejük van.” (Datálatlan.)

A levelekben nem esik szó arról, hogy az elüzetés után átmeneti táborba kerültek-e, de minden bizonnyal így történhetett. Az első levélben az édesanyával még csak a jó hírt közölték, miszerint tegnapelőtt kaptak egy lakást (1946.11.22.), de igyekeztek őt kímélni a valóságtól, csak a szomszédnak írt levélrészletből derült ki, hogy: „Wir haben jizt eine wonüing aber keinen sesel ünd keinen Tisch haben wir nicht ünd

²³ „Hegyekből és erdőkből van elég. Ez itt jó és szép, de otthon jobb volt. Mert Magyarországból és Soroksárból csak egy van. Van egy közmondás: mindenütt jó, de legjobb otthon.”

kein Licht aüch nicht.”²⁴ (1946.11.22.) Egy szobában éltek együtt mind a négyen, ez volt a főzés helyszíne is. (1947.12.25.) Arról nem esett szó, hogy a „Háziürnak” nevezett személynél milyen feltétellel lakhattak.

A levelekben többször említik „Lüdvig”-ot, aki valószínűleg Soroksáron a béresük lehetett. Róla annyit tudunk, hogy „...a Lüdvig még a parasztnál van de nagyon roszüel néz ki és már kevés rühája van és az a parasztasszony csak minden 1 vagy 2 Honapba egyszer mos.” (1948.09.12.) „Az előb it volt a Lüdvig. Most már nem van Herrenbergbe hanem it lakik egy parastnál ahol dolgozik. Tisteletét küldi.” (1948.11.28.) „A Lüdvig Tiszteletét küldi. Mindég azt mondja: „Ha most otthon lennék akor a Ricinénivel [Mönich Mária] együt a földeket dolgozhatnám”. (1949.02.22.)

A háziürekkel változó volt a viszonyuk. Amikor Feri eltörte a lábát, „Hosszü az idő ha az ember csak a ház körül tüd menni de a háziüreknek vannak könyvei és azokbol olvasok.” (1948.05.26.) „A haziürünk pénteken disznot vágtak szép nagy volt de nagyon kicsi kostolot kaptünk. Egem már egy párszor elküldtek Altingenbe ahol a fiatal Haziür dolgozik és nem adtak semit.” (1948.11.01.) „Tegnap a Haziür egyik lánya esküvője volt és a másik lany eljegyzése is volt. Nagyon sokan voltak az esküvön de minket nem hívtak meg.” (1948.04.18.)

Az otthontalanság és vagyontalanság egyik visszatérő jelképe a disznóvágás és a kolbász volt: „Ha otthon volnánk már néhányszor vágünk volna kövér disznokat és a pince teli volna boral és itt nincs simink és meg kell így is elégednünk. Akik otthon vannak azoknak meg van minden és mégis jajgatnak.” (1949.01.17.) Schirling Tamás így írt a fiáról a feleségének: „...többször azt monya hogy minyen jovolt othon volt kolbász bor szalonát minden elkel felejteni és többször könybeborul a szemem mikor a ferit azt monya egy párkolbázt meg enék akor el keseríti a szivemet mikor szeretnék a kívántságát teljesíteni nem tudom mert eni valo van csak az kívánsága nincs.” (Datálatlan.) Ezért is jelentett nagy örömet, amikor a soroksári szomszéd Napholz család kolbászt küldött Ferinek: „Köszönöm a kolbást amelyet édesanyámnak adtak hogy nekem küldhesse. Szívességüket nem tudom mivel háláljam meg mert

²⁴ „Most van egy lakásunk, de nincs benne szék, asztal, és világítás sincs.”

ilyen kolbászt már rég nem ettem.” (1948.03.30.) Az apa fia iránt érzett szeretetének egyik megtestesítője is a kolbász volt: „Ahol édesapám dolgozik ott minden nap 20 dkg. kolbászt kap 10 dekát minden nap nekem hoz haza. Délbe ebédet kap a kotsmába az ebédhez két pohár sör is jár.” (Datálatlan.)

Vallás

A Schirling család tagjai és Mönich Mária barátnője leveleikben gyakran említik az Istenbe és a Szűzanyába vetett hitüket, amit az édesanya szentképek küldésével is kifejezett. „Kedves felleségem... a jo isten meg segít és nem hagy el benünket egészen mert csak egy bereménkethetünk ha egezségesek vagyunk mert ez a vagyonunk és ha azt elveszűscsük akkor azt monhasunk hogy zsegenyek vagyunk de mig van egészég adig gazdagok vagyunk a jo isten nem fog elfelejteni benünket mert ezt a sorsot nem érdemeltük ameibe kerultunk.” (1948.05.25.) A barátnő így írt sorsukról: „Ne haragudj hogy oly soká nem írtam de közbe jött a hurcolkodás vagyis más lakást kaptunk ahol elég jól érezzük magunkat. Meg is fogatuk a férjemel együt ha a jó Isten meg szabadít atól a sárgánytól mert az volt a háziasszonyunk akkor együt megyünk a szent áldozáshoz... Vigyázatok nagyon magatokra tarcsatok össze mert ami boldog-ságos Szűsz Anyánk nem fog elhagyni... idáig még mindég meg volt ami minden napi kenyérünk és azért nem is tudunk elége hállás leni a jo Istenek hogy mégis ide vitték és nem a paradicsomba. Irod hogy már a házadba vagy csak a jo Isten most adjon mielőbi boldog vízszontlátást fiadal...” (Dátum nélkül, valószínűleg 1948.10.03.)

A kitelepítést levezénylők nem vették figyelembe a kitelepítendő személyek felekezeti hovatartozását. Ennek következtében gyakran előfordult, hogy római katolikusokat evangélikus többségű településekre vittek, ahol eleinte nem gyakorolhatták rendszeresen hitüket, ami erőt adhatott volna a szenvedések elviseléséhez. A helyiek számára visszatetsző lehetett egy új katolikus közösség létrejötte, illetve annak látványos megnyilatkozása. Amint arról a Schell Csilla által publikált levélben egy budaörsi származású asszony beszámolt, olyan esetre is sor került,

hogy az evangélikus németországiak eltaposták a kitelepített budaörsiek úrnapi szőnyegének virágait.²⁵

A Schirling család is evangélikus településére került. Római katolikus misére eleinte csak Herrenbergben nyílt lehetőségük. A templom nemcsak hitük megvallásának helyszíne volt, hanem a különböző falvakba telepített soroksáriak találkozóhelye is, ahol felidézhatték soroksári életüket, szokásaikat, megbeszélhették jelen sorsuk alakulását és jövőbeli terveiket is: „Húsvétvasárnap a fél tizes misébe voltunk Herrenbergbe ott van egy katoliküs templom. Hétfőn újból Herrenbergbe mentünk reggel fél kilenctől este ött óráig. Először misébe mentünk mely tizenkét óráig tartot egy fiatal magyarországról kitelepítet pap tartotta az első miséjét. Anyi nép volt ott hogy a templom megtelt és a templomtér is tele let néppel. Egy nikrofont szereltek fel hogy azok is halják akik a templom előtt áltak. Utána egy kocsmá tánctermeben ennit kaptunk mert a legtöbbben falúról jöttek. Néhány papok beszédet tartottak a Stüttgarti Káritász is jelen volt. Dr Leber Sambékra való Ügyvéd is mondott beszédet. Az Irm re valo zenekar is ott volt gyönyörű darabokat játszott. Fél négykor újból a templomba mentünk utána e nap történetére szent emlékképeket osztottak ki. A fiatal pap neve Georg Lang Cánigból [talán Zanegg, Mosonszolnok] let kitelepítve itt pedid folytatta a tanulást. E hónap 13 szentelte föl ötet a szentelő Püspök.” (1948.03.30.) A soroksáriak életében itthon is fontos szerepet játszott Úrnapja. Ezt az ünnepet Németországban is megtartották, amint arról az ajándékokról szóló részben lesz idézet. (1948.05.27.).

Az 1948 őszen és telén íródott levelekből értesültem arról, hogy Gültsteinban is sor került római katolikus misékre, valószínűleg a kitelepítettek kérésére: „Most megint it tart a pap misét a múlt vasárnapig beteg volt. 3 órákor kezdődik a mische mert délelőt máshol volt.” (1948.09.12.) „Pénteken este egy kis karácsonyfát diszítettünk fel. Karácsony 1 napján Herrenbergbe voltunk a misébe, mert a pap nem tartot nallunk misét. A mi papunk 4 helyen tart misét. It nincs katholiküs templom csak egy evangéliküs templom van és abba tartja a mi papunk a katoliküsoknak a misét. Karácsony második napján Itt volt a pap és megtartotta a misét.” (1948.12.28.)

²⁵ Schell, 2016. 36-37.

Megélhetés

A Soroksáron saját földekkkel, állatokkal rendelkező család számára a megélhetés fontos része lett az erdei gyűjtögetés, az édesapa pedig Németország újjáépítéséből vette ki részét.

Az első levél arról tudósít, hogy az Édesapa „Feihingen”-ben, azaz Vaihingenben az alumíniumolvasztó üzembe járt dolgozni, a Nagypapa pedig Tübingenbe, de azt nem írták, hogy ott pontosan mi volt a munkája. (1946.11.22.) A téli fűtéshez szükséges szenet a gyártól kapták: „hála Istennek e Télen nem fáztunk a sobába, mert édesapám 10 métermázsza szenet kapot a gyártól és nagypapa 15 mtm. kokszot kapot, még el is cseréltünk valamennyit, 50 kg koksz. 10 kg bűza. 1 kőbm. fat is kaptunk.” (1947.03.25.)

1947 szeptemberében már arról értesülünk, hogy az édesapa kőművesként dolgozott Stuttgartban:²⁶ „Én a kőműveseknél dolgozok de nem töröm magamat és nem is erdemes mert ha ara gondolok elveszet az egész vagyunk és it másnak dolgozak ere nem lesz kedvem mert ohhon egy hónap alatt tobet dolgoztam mint nemet országban egy év alatt mert it ha valaki meg szakat akkor se keres tobet és kevés munkával is otvenöt márkát kapok öt napra és ölég az egez család nak mert nem az fontos hogy mink Studgártot föl építsuk ere nekünk nincs célunk egészségesek erősek legyünk mert othon nagy munka vár reak Kedves feleségem és te is vigyáz magatra és ne törd magadat mert nem erdemes mostani hejzet ben?” (1947.09.21.) Az ingázás is sok időt emésztett föl: „Édesapám minden nap Stüttgartra jár dolgozni...” (1947.12.16.) „Azt hiszem édesapámnak van gondja elég édesapám naponta 92 kilométert megy a vasúton reggel 5orakkor indul és este 7 jön vissza ne hogy azt hidje hogy túl jó dolga van.” (1948.01.06.)

Évről évre ismétlődött egyrészt a gabona aratásában való részvétellel, másrészt a bükkfa makkját gyűjtötték, melyből olajat lehetett préselni: „Wir waren in schnitt jeden Tag Eresammeln (die Eher zūammen klaūben was abfalten) űnd jizt in Herbst waren wir jeden Tag im Walde

²⁶ A magyarországi németek közül sokan kőművesse képeztették magukat, és a lebombázott nagyvárosok újjáépítésén dolgoztak. Prosser-Schell, 2016.10.

Pūchele²⁷ sameln damit wir ein wenig Ől bekommen.”²⁸ (1946.11.22.) „Az idén mar megint voltunk Kalászt szedni hárman 120 kg tiszta bűzát szedtünk. Apám 9 napig aratni volt hogy menyit lesz a fizetésche azt nem tudjuk, de ő is bűzát kap.” (1947.08.07.) „Elmúlt az aratás már elkezdődik a csépelés. A csépelés mindég eltart karácsonyig, mert több faluba mennek a cséplőgépek. Mi az idén megint voltunk kalászt szedni. A felit már meg is csépeztük egy kis gépnél. Tegnap az erdőbe voltunk kaptunk fát és azt tettük egy rakásra. Az idén egy pár fán vannak „puchecker” ezekből olajt lehet préselni.” (1948.08.29.) „A múlt szombaton megint csépeztünk. Az idén 5 zsák tisztabűza let.” (1948.09.12.) „Egy héten elelőt az erdőbe voltunk „Pūcheckert” szedni. Három hetig nem volt tanítás és akkor az erdőben voltunk, de az idén nagyon kevés „Pucheker” van és egy személy naponta ha jól szedhet 1 kg tūd öszszeszedni. Négyésfél kg-ért 1 l olajat lehet kapni.” (1948.11.01.) „A nagymama és a nagypapa már nem mennek az erdőbe mert már nagyon hideg van.” (1948.11.28.)

A nagyszülők munkájáról még ez az információ szerepelt az egyik levélben: „A nagymama a parasztnál parélyt szedni volt... A nagypapa kömenymagot szedet a réteken és most a magokat szedik le a száról.” (1948.06.16.)

Az édesapa a stuttgarti munka mellett szombatonként földműves munkát is vállalt: „Kedves feleségem Hála Istennek egészséges vagyok amit neket is tiszta szivből kívánok. te azt irod el vagy keseredve el hiszem és meg is értem mert mink át éltünk és azért ne ijjed meg mert nálunk má két éve lesz hogy nincs semünk és mégis élünk pláne ha pénzcel lehetne vásárolni amiyjen árák vanak akkor szépen lehetne élni és nem is fájna fejem mert akkor nem menék szombaton a földműveshez dolgozni de mégis erdemes mert mindék kapok vagy mákot és 3 kilo egy liter olajat kapunk.”²⁹

²⁷ Helyesen Buchecker. Szegény idősokban Magyarországon is fogyasztották.

²⁸ „Aratáskor minden nap mentünk, hogy a lehullott kalászokat öszszeszedjük, és most öszszel minden nap voltunk az erdőben bükkmakkot gyűjteni, hogy egy kis olajat kapjunk érte.”

²⁹ Datálatlan, a levélpapír alapján 1948. március-május között keletkezhetett, ezt támasztja alá, hogy 2 éve nincs semmijük.

1947 tavaszán a család másokhoz hasonlóan egy darab kertet kapott, ahol saját szükségletre zöldségeket termeltek. A levélben hagymát említettek, illetve petrezselyemmagot kértek Soroksárról. (1947.03.14.) A kertjükben paradicsom is termett (1948.09.12.), valószínűleg ennek vetőmagja is Soroksárról érkezett.³⁰ „A magok benn voltak a levélbe nagyon szépen köszönöm. Azok a kis magok melyek a Sütőpor sacskoba voltak azokat nem ismerjük. Legyen szives és írja meg. Magokat még csak egy boritékba kaptam a kobász is egy boritékba volt.” (1948.04.18.)

Táplálkozás

A levelekben a háború utáni időszak élelmezési nehézségeiről és a jegy-rendszerről is gyakran szó esett: „A pénznek nincs nagy foga a cükonak sincs nagy értéke de a zsirnak, szalonának és rühaneműnek nagyon nagy foga van.” (1947.03.14.) Az édesanya hiányához képest azonban „A sor-sünk még nem olyan rossz mert még egy nap se éhezünk.” (1947.09.21.) „Azt hangoztatják hogy jövő hónapba csak 15 dkg vajat 40 dkg húst és 4 kg kenyeret a bürgonya pedig el is fogyot csak szárított bürgonya van.” (1947.04.20.)

Cukor helyett melaszt használtak, amit cukorrépából főztek: „... mi meg két kilo cükcrot kapunk honaponként a nagymama Melaszt főz olyan sűrűt mint a lekvár, édes mint a méz és olyan világos mint a tejeskávé. Van belőle 25 liter és cükcorrépa is van még. 5 métermáza Krumplink is van.” (1947.12.16.) „E héten megint főzöt a Nagymama Melasz és most olyan meleg volt a szobánkban hogy allig lehet kibírni.

³⁰ A kitelepített vecsési svábok körében itthon jellemző volt trágyázott melegágyak készítése a palánták számára. Stuttgart környéki új lakóhelyeiken ők honosították meg a melegágyakat. A magyarországi konyha és ízvilág lényeges eleme volt a paradicsom, amit Németországban a hidegebb éghajlat miatt nem termesztettek, de a kitelepített vecsésiek a kert szélvédett sarkában elkészített melegágyak révén megpróbálkoztak vele, majd tőlük a helyi németek is eltanulták ezt a módszert. Frühwirth Mihály – Vass Erika: Fiókok mélyéről. Válogatás a vecsési németiség fényképeiből. Vecsés Város Német Nemzetiségi Önkormányzata, Vecsés, 2016. 318.

Az ünnepekre olyasmit kell sütnünk amihez nem kel tojás tej és zsir de azért Almást, mákostésztát nem fogjuk sporolni.” (1947.12.20.)

Míg Soroksáron a Schirling család is saját szőlővel rendelkezett, addig Gültsteinben az éghajlat nem tette lehetővé a szőlőtermesztést: „It rengeteg gyümölcsfa virágozik it a gyümölcsből müstöt csinálnak azt isszák bor helyet. Mi is kaptunk bort amit mar régen nem láttunk de csak egy litert fejenkint.” (1947.05.06.) „Erre nagyon sok a gyümölcs nekünk is sok van müstöt csinálnak belőle mert hiszen nincs Szőlő a háziür már adott néhány üveggel.” (1947.09.21.)

Az 1948. június 20-i valutareform után már bőségesebb kínálat volt, Mönich Mária barátnője levelében arról írt, hogy „Tudom a szüretel már kész vagytok mi az idén 3 év után először látunk és etünk szőlőt de nem olyan jó mint a hazai.”³¹

A víz helyett inkább sört vagy almabort ittak: „Wir trinken jeden Tag Pier, weil da schlechtes Wasser ist.”³² (1947.01.22.) „Még 40 liter alma-borunk van és ha az elfogy akkor minden nap sört hozok.” (1947.12.16.)

A szűkös körülmények között lényeges volt az iskola nyújtotta élelem is: „Az iskola által minden nap egy tányér ételt kapunk és most Hűwétra egy csomag cükcorkát kapot mindegyikünk.” (1948.03.30.) „Én minden reggel tejet szoktam inni az iskolába minden nap 10 órákor enivalot kapunk az iskola által.” (1948.06.16.) „karácsonyra az iskolától 1 csomag kekszet és egy nagy tábla csokoládét kaptam.” (1948.12.28.) „... az iskolából mindegyik gyerek két tábla csokoládét három drb. kekszet két drb. kockacükcrot és 1 csomag málnát.” (Dátálatlan.)

A levelek a soroksári ízvilágról is tájékoztatnak, többek között szóba került a fehér kenyér, amit itthon fogyasztottak: „Lisztünk van a fekete kenyérjegyekre ki veszük a lisztet és a nagymama kiszítálja olyan szép fehér lesz hogy az ember nem is hiszi hogy fekete volt. Eddig még minden vasárnap hűs volt. Ma a nagymama hűsleves főzöt és káposztát Sósfillet is sütöt.” (1947.03.14.) A fűszerpaprika is rendszeres küldeménynek számított, ami a soroksári németek magyaros jellegű táplálko-

³¹ A levél keltezésnél csak „X/3.” szerepel, ez valószínűleg 1948-ban íródott, hiszen utoljára 1945 őszén szüreteltek otthon.

³² „Mindennap sört iszunk, mivel rossz minőségű a víz.”

zásának nélkülözhetetlen része volt, de Gültsteinben nem használták: „Kedves édesanyam legyen szives és küldjön paprikát mert itt azt egyáltalán nem lehet kapni.” (1948.05.11.) A Soroksárról hozott ételek jelennek meg az alábbi idézetben, köztük a magyaros gulyás is. Ez a levél 1948 augusztusában keletkezett, ekkorra már javultak az ellátás körülményei: „Most már jobban élünk mint azelőtt már lehet Hüst és mindenfélét feketén venni. Tegnap gúlás meg almalepény volt ma reggel tejeskalács sok mazsolával volt a kávéhoz ½ 10re a templomba mentem Herrenbergbe délbe húsleves volt meg káposzta Kirántot bornyühüssal utánna soskiflit ettünk estére van még marhahús és káposzta is maradt.” (1948.08.29.)

Az ünnepi étkezéshez néhány adat: „Kedves édesanyám karácsonyra a jegyemre 50 drb. zükorkát kaptam, az iskolából pedig 2 tábla csokoládét 3 kekszket kaptam. A háziürektől 1 tányér süteményt és három nagy perecet kaptunk. A szomszédoktól is kaptunk valamit és még töb hejről hoztak valamit.” (1948.01.06.) „Pünkösdre a jegyekre datoját, mazsolát és szilvát kapunk. A múlt hónapban 4 személyre 2 kg mazsolát kaptunk.” (1948.05.11.) „A jegyekre megint kaptunk datoját és mazsolát. Jövő hónapra igazi citromokat kapunk.” (1948.05.26.) „Karácsonyra sok süteményünk volt. Három helyeről hoztak süteményt, mustot, peracet és tejet. A nagymama is sütöt sütemény és a jegyekre is kaptunk néhány csomagot.” (1948.12.28.)

A nagymama soroksári szokás szerint télire is rakott el élelmet: „A nagymama szilvalekvárt főz, de most még drágák a szilvák 60 Pfennig 1 kg. Tavaszkor kaptunk egy darab földet paradicsomot és minden félét ültettünk rá már 9 üvegel főztünk be a nagypapa már egy párszor a kertésztől hozott. Itt minden reggel nagy kóddók vannak. A határ barnül már csak a répák a bürkonyák és a kaposzta van kin.” (1948.09.12.)

Az alma is több helyen szóba került: „Kedves édesanyám az almák miatt ne aggodjon mert nyersen nem eszük csak főtten és a pinceben még 2 ½ métermázsa almánk van.” (1947.12.16.) „Az iden alig voltak a fákon almák és most nem lehet télire almát kapni.” (1948.11.01.) A levelek között egy herrenbergi vámpapírt is találtam 1948. március 9-i dátummal, mely szerint Schirling Tamásné 1 kg almát adott fel postán a fiának.

Időjárás

A levelekben visszatérő elem volt az időjárás. Ebből csak az 1947. évi szárazságot emelem ki, mely egész Kelet-Közép Európát érintette. A szárazságról több levélben is olvashatunk: „It nagy a Szárazság a bürkonyák es répák még nagyon kicsinyek... Megint keveseb tejet kapunk a parasztok a teheneiket eladják mert nincs takarmányük.” (1947.09.21.) „It nagy szárazság ürkodik nagyon hianyzik az esső.” (1948.05.26.) „Itt már nagyon hiányzik az esső a búza az árpa a zabb már rozsdás a szárazságtól de remélem rövidessen lesz esső mert különben egy nehéz év áll előttünk. Itt nagy a takarmány hiány a rétek itt nagyon soványak a tehenekek szalmát vágnak össze és azzal etetik őket és minden nap a kocsi elé fogják.” (1948.05.27.)

Ruházkodás

Feri rendszeresen tájékoztatta édesanyját a ruha- és cipővásárlásról. Az elején a ruházkodás is gondot jelentett, erre figyelmeztették az édesanyát is: „Vigyázon ha kitelepítik ne halgatjon másokra vigye a rüháját magával mert itt csak rongybol készült rühát kap és azt se anyit amenyi kéne.” (1947.03.14.) Feri Soroksárról vitt bocskai kabátját hamar kinötte, de annak bélését még újrhasználították: „A nagymama szövetet akar venni hogy két nadrágra meg egy kabátra füsson a szövet. Az én botschkai kabátomban van bélés és azt fogjuk az uj Kabátba fogjuk csináltatni. A múlt héten egy bársony nadrágot cseréltünk tiszta uj és olyan jól ál mint hogyha rám szabták volna.” (Datálatlan.)

„A nagymama és az édesapám tegnap Stuttgartba voltak, a nagymama vett cipőt én egy fehér inget kaptam édesapám is kapot egy inget és két Nadrágot a münkaba.” (1948.09.12.) „Egy pár ünneplő cipőt is kaptam karácsonyra édesapámtól. (Magas szárú barna cipő)” (1948.12.28.) „Múlt héten a nagymama Herrenbergbe volt és nekem egy szép nadrágot hozot és nem is volt drága csak 19 Márka 50 Ppenning be került, különben rozszab nadrág 40 vagy 50 Márkába kerül. Ez a nadrág csak azért volt ilyen olcso mert Amerikából let küldve, és itt el lesz adva... Uj rühát is kaptam.” (1949.02.07.)

Az édesanya ajándékai a fiának

A levelek egyik rendre visszatérő eleme az édesanya által küldött ajándékok megköszönése. Az ajándékokat a fiú a levelek többségében részletesen fel is sorolta, ami mögött az állhat, hogy ily módon tájékoztatta Édesanyját a küldemény célba éréséről. Több alkalommal ugyanis csak a levél érkezett meg, az ajándék viszont útközben eltűnt mellőle, mint például az alábbi esetekben: „A levelek üresen érkeztek meg az úton ki lettek nyitva és mindent kivettek.” (1949.01.17.) „Szivejes köszönetemet küldöm a paprikáért, levelezőlapért, Stolverkért és a szentképért. Ez a levél az egyik oldalán egy kicsit fel volt szakitva és így látszik hogy ott két stollverk kieset.” (1948.06.16.) „Kedves édesanyám a selyemharisnyákat nem kaptuk meg a leveleket amelyeket mi magától kapunk mind ki lettek nyitva és olyan rongyossak hogy allig lehet a felírást olvasni, persze nem hivatalosan hanem másképp. Ma reggel megint kiabált a postásné ki siettem a gangra és felvettem a levelet, be mentem a szobába és olvasni keztem. Nagyon megörültem ennek a levélnek is. Ez a levél Münchenbe hivatalosan zárva let egy új bőritekba tették a kolbaszt és a levelet és a cimert ráragasztották. Edig még mindent megkaptunk ami a levelekben volt csak a harisnyák tűntek el.” (1948.03.30.)

Feri egy alkalommal részletesen leírta a váratlan csomag megérkezésének történetét és a csomag kinyitását. Az utolsó előtti mondat szerint az isteni gondviselés kísérte útján a csomagot, amit épp az egyik nagy egyházi ünnepnapon kapott kézhez a fiú: „A váratlan csomagja nagy meglepetést keltet bennem! Mikor édesapám tegnap este a vasútról jött, mondta hogy kapok egy csomagot. Ennek a hirnek nagyon megörültem mert nem tudtam meggondolni hogy kitől kapok egy csomagot? Ha átgondoltam hogy ki küldte a csomagot mindig azt kellett mondanom: „Ezt nem küldhette senki más mint édesanyám” mert ki küldene nekem valamit? A Weidinger Jozsibácsi a Prader Gyúribácsi sogora 24-ere Nürnbergbe utazot és ott a pályaüdvaron várta a Beke Anüsénéit. Mert ők már tudták hogy egy csomagot kapnak. Tegnap este hallotta a vonaton hogy a Weidinger visszajött és a mi részünkre is hozott egy csomagot. A Weidinger Jozsibácsiek Kűpingenbe laknak és Herrenbergtől 4 kilométere van ez a falú. Ma reggel Herrenbergre ment édesapám a templomba és a mise után Kűpingenre

akart menni, de a Weidinger Jozsibácsi felesége a templom után kereste édesapámat és átadta a csomagot neki. Mikor édesapám dél felé hazajött és a kezében a csomagot tartotta már nagyon kíváncsi voltam hogy mi van a csomagba. Először a spárgát bontottam fel utána a papirost vettem le most két kisebb csomagokat lehetet látni melyek spárgával köröskörül össze voltak kötve. Kezembe vettem az egyiket mikor fel volt bontva egy nagy darab szalona két par kolbász és egy csomag paprika volt benne. A másik csomagot ugyanúgy nyitottam ki. Egy zacskoban cűkorkák és két csokoládék voltak és a másik Frűktofán zacskoban három csomag örölt Bors két csomag Fregoli fűszerkeverék egy csomag Dr Ötker vanilincűkor és egy Stanicli egészbors. Továbbá egy fehér szallag volt benne egy par harisnya egy pár sokni egy fekete és egy fehér spűlni cerna meg egy ing. Édesanyám az ing melyet kűdöt olyan nagy hogy édesapám is belefér. Megegyszer kérem ne kűdjön többé inget mert ingeim vannak. Ma van Urnapja de itt az evangelikűsok nem ünneplik. Igen ma van Urnapja, és pont ma kaptuk meg a csomagot. Ez igazán nagy meglepetés és még hozzá nagy öröm is!” (1948.05.27.)

Az édesanyának az ajándékok beszerzése az akkori körülmények között anyagilag megterhelő lehetett a korábbi életszínvonalhoz képest. Azok csekély értékűk ellenére nagy örömet jelentettek a fiúnak, amit így fejezett ki: „Otthon ilyen csomagokat kicsinek nevezik it pedig nagynak és nagy örömmel.” (1947.12.20.) Az édesanya rendszeresen küldött fiának Stollwerck csokoládét, cukorkát („frűttit”), két alkalommal kakaó is szerepelt a felsorolásban. Eleinte cukrot, vaníliás cukrot is küldött, de fia azt válaszolta, hogy „Kedves édesanyám szacherint többet ne kűdjön mert otthon biztos nagyon drága mi meg két kilo cűckrot kapunk honaponként a nagymama Melaszt főz...” (1947.12.16.).

Az édesanya – miután fia megírta, hogy bér málkozott – egy nyakláncot is küldött Ferinek (1947.09.21.), aminek a keresztjét a fiú elvesztette (1948.08.29.). Ezt követően újabb medált kapott, amely Szűz Máriát ábrázolta: „...a nyaklanca valo Mariát megkaptam...” (1948.09.12.). A csomagokban többször szerepelt szentkép is (azt nem írták, hogy kit ábrázolt), melyek szintén a katolikus hit kifejezői.

Fényképek csak ritkán szerepeltek a levelekben, mert azok készítése akkor még sokba került. Ilyen kivételes alkalom volt az alábbi is: „A csoko-

ládét a szentképet és a többi fényképet nagy örömmel kaptam meg, melyekért szívélyes köszönetemet küldöm. A háztetön egy zászlót lehet látni úgy látszik a Marciüsi ünnepre lett kitűzve. Az egyik fa az utcán már kezd nőni. Magát és a Szolgát egy kicsit rosszul lehet látni, de amint látom a Szolga nyitott szájjal támaszkodik a kezire. A Marist mindjárt megismertem már sokat nőt. Tisztelem a Mariskát és köszönöm a fényképét.” (1948.05.25.)

Az édesanya fia házigazdája lányáéknak is próbált néha kedveskedni, bizonyára hogy így nyerje meg őket fia befogadására. Egy alkalommal szalagot küldött: „A háziúrunknak két leánya van az egyik hūszon négy éves a másik hūszonött. Ezek már nem hordanak Szallagot. Édesapám egy helyen aratni volt azoknak van egy 10 éves leányuk annak adtuk a Szallagot mert azok már sok jót tettek nekünk.” (1947.12.20.) Más alkalommal Feri ezt írta édesanyjának: „Ne küldjön semmit a lányoknak mert nem érdemlik meg.” (1948.11.28.)

Az Édesanya pénzt is küldött, de azt elutasították: „Ne küldjön már pénzt it nem lehet vele csinálni semmit.” (1948.11.01.) Máskor viszont ők küldtek Soroksárra pénzt: „Ebben a levélben 20 márka van írja meg hogy ha beváltscha menyi forintot kap érte.” (1948.05.26.)

Kapcsolatrendszer

Feri az első levélben megírta édesanyjának, hogy a soroksári szomszédok, barátok mely településekre sodródtak. Ez is azt mutatja, hogy a kitelepítést követően nem volt lehetőségük az összetartásra, hanem szétszóródás lett a sorsuk. Michael Schäffer és Michael Weidinger számítása szerint Soroksárról összesen 230 településre kerültek az elűzöttek.³³ Ezért is volt fontos szerepük a herrenbergi miséknek, ahol találkozhattak egymással a környéken lakók. „Az újonnan érkezők elosztása során nem vették figyelembe a származási településüket, sőt egy-egy település lakóit igyekeztek egymástól szeparálni. A megszálló hatóságok ezzel az intézkedéssel alapvetően az érkezők koncentrált újratelepődését, az otthoni társadalmi és gazdasági közösségek fennmaradását akarták megakadályozni, az érke-

³³ Schäffer – Weidinger, 1995. 131-133.

zőknek civil háztartásokhoz történő lehető leggyorsabb (kényszer) kirendelését igyekeztek elérni. A mögöttes cél nyilvánvalóan az elűzöttek viszszafordíthatatlan kényszerasszimilálása volt.”³⁴

A levelekben rendszeresen hírt adtak a kitelepített soroksáriak életéről, például kivel találkoztak, ki jött látogatóba akár illegálisan is Soroksárról a kint élő rokonához, ki került kórházba, kinek született gyermeke stb. Néhány példa: „Az utolsó levelünk ota már sok ujság van, a Scheiring Jánosbácsi már a családjánál van, én már nalluk voltam és beszéltem vele.” (1947.11.17.) „Sokan jönnek otthonról a múlt héten 9 jöttek a Szidl Nandor és azelőt a Neūmeuyer Matyás apja jöt ki a Mariaterézia utcába laktak.” (1948.11.28.) „Kedves édesanyám a Weidinger Ferenbácsi a Scheiring Jánosbácsinal volt. Sokat mesélt otthonról és Oroszországról. Ma reggel elütazot. A Szibert Feribácsi Herrenbergbe volt mi is beszélűnk vele.” (1949.02.22.) „Himer Antal a Rudolf ucában lakik az it volt Német országba a nagy szülöknél látogatoba Húsvét elöt ért Német országba it volt tiz napik és akor visza ment és négy nap alat haza érkezet egy aszonyal volt kint kérdzmege a Himeröl De ne áruld el hogy Te tudot hogy ő it volt mert akor esetleg baj ba kerül.” (Datálatlan, 1948 tavasza.)

Soroksári élet

A föld szeretete, annak meghatározó értéke a levelekből is kirajzolódik. A Schirling család tagjai hiába éltek messze szülőfalujuktól, ott is mindig az foglalkoztatta őket, hogy mi történt a földjeikkel, házaikkal. A földműves munka iránti vágyukat így fogalmazták meg: „A Nap melegen sűt a földre és mi még mindig itt vagyűnk Németországba.” (1948.04.18.)

A magyarországi eseményekről egyrészt újságból értesültek a Schirling család kitelepített tagjai („Édesapám Stüttgártból minden héten egy magyar ujságot hoz ebben sokk mindenfélét lehet olvasni.” Datálatlan levél.). Másrészt ismerőseik otthonról kapott leveleiből és azon ismerőseiken keresztül jutottak információhoz, akik Magyarországról később érkeztek kitelepített rokonaik után: „Kedves édesanyám itt mindenűt azt lehet hallani hogy

³⁴ Prosser-Schell, 2016. 7.

sokan jöttek haza Oroszországból. A Neūmayer Mátyás és a Feith Tamás ék is utba vannak hazafelé és nemsokára otthon lesznek.” (1948.11.01.) „Kedves édesanyám azt hallottuk hogy soknak ki kellet menniök a házükbol legyen szives és írja meg hogy kiket tettek ki, mert az egyik így írja a másik úgy és így nem lehet tudni hogy mi igaz.” (1948.12.28.)

Az egykori földek sorsáról minden levélben érdeklődtek, néhány példa: „Kinek adta a földeket felesbe? Kapot aréndát a szigeti földekből?... Megmaradtak a szőlőbe a gyümölcsfák?” (1947.05.06.) „A Jozságnak it nincs olyan jó sora mint nálunk mert a teheneknek az ekét és kocsit kell hūzniok és rendes ennit nem kapnak. Az othoni választasokról mar másnap hallottuk az eredményt. Hová teszi majd a bort? Megkapta e már a szigeti földekről az arendat?” (1947.09.21.) „Mi már a levelekben sokat kérdeztünk magatol hogy visza kaptja e a földjeit meg a házát. Melyik földet kapta vissza, az egész szigeti földekről kapot bérletet? ... Megírta hogy visszakapta a szöllöt de hogy ki dolgozta és menyit bort kapot azt még nem írta meg.” (1947.11.17.) „...én már többször kérdeztem hogy a szigeti föld ről kaptál e bérletet és rendbe van e és töbi földel mi van és ház a szétcsényi ucában mert azt halotam hogy át irták más nevre azt karom tudni és légy szives ird meg mind a két házat. és te mit csinálz midék nem unat kozol egyedül mert mink már igen is unokozuk mert többször azt modnjuk migyen jo lene ha együt volnák mert ez nem élet mert ere nem gondoltunk ijén sokáig tart sokszor csokolak ferjed vigyáz magatra.” (1948.05.25.) „Most már meg kérdezem megyik föld volt tavaj ki adva bérbe és Szöllöt mind kető volt és kinek volt kiadva a szigeti föld és biro föld kaptá e bérletet és megyikről nem kaptál légy szives és ird meg és Seyjem gyári föld mit csináltak mert aztat el akartá veni ákor még othon voltuk most ird meg. és te is vigyáz magatra mert tudni mibe psekulálnak nehogy elvigenek oroszorszagba”. (Datálatlan, 1948 tavasza lehet.)

A jövő. Feri továbbtanulása

A fiú alig múlt 11 éves, amikor átvészelt Budapest ostromát, majd édesanyját elhurcolták a Szovjetunióba. Az édesanya hiánya a levelekben is gyakran szóba került: „Kedves édesanyam szemeim nem a

sors miatt borúlnak Kőnybe hanem a távolság miatt mely köztünk van.” (1947.09.21.)

Ferinek a levelekben említett barátja a hozzá hasonló sorsúak közül került ki: a Fejér megyei Hercegfalváról (1951 óta Mezőfalva) telepített ki, de 1948-ban családjával Amerikába utaztak tovább: „Vasárnap a moziba szoktam járni egy magyarországból kitelepített barátommal. Szegény édesapja nem rég jött a fogságból édesanya pedig már rég meghalt ő most a nagymamájánál van.” (1948.01.06.) „Holnap megint a moziba megyek a Jancsival, ő Hercegfalvára való. Édesapja nemrég jött a fogságból és most Budapesten tartozkodik. A moziba csak 14 éven felülieknek szabad menniök mert nagyon kicsi. 14 éves lesz szeptemberre a barátom de mégis beengedik. Utolsó vasárnap egy német filmet játszottak „Háb mich lieb” volt a címe. Máriká Koch³⁵ játszotta a főszerepet.” (Datálatlan.) „Még nem is irtam hogy a Jancsi a barátom 18. Októberbe elmentek Amerikába 9 napig a hajon volt 1 napig beteg volt és most már ott vannak. A nagymamájával ment el az édesanya öcséhez.” (1948.11.28.)

Az új környezetben Feri tanulmányai nehézségbe ütköztek, hiszen nem tudott jól németül, és emiatt hátrányos helyzetből indult: „A tanítok sem foglalkoznak különösen velünk, mert azt mondják hogy nem tudunk németül.” (1947.03.25.) „Kedves feleségem Feri még egy évig iskolába fog járni és ha sikerül akkor még tovább tanítom és ha az isten meg segít talán adigra otthon leszünk mert it nem szivelnek nem akarják hogy a magyarok tanuljanak aztmoják ugysétuják megtanulni mert a nemtek azt akarják dolgozzunk és netanuljunk.” (1947.09.21.)

Az 1946/47. tanévben, amikor elkezdődött a levelezés, Feri a mostani rendszer szerint hatodik osztályos tanuló volt. Feri otthon polgári iskolába járt, ami arra utal, hogy szülei fontosnak tartották az érvényesüléséhez a taníttatását. Németországban is ennek megfelelően szereték volna iskoláztatni, de ez a nyelvi nehézségek miatt megghiúsult: „Én itt Gültsteinba megyek iskolába, a nyolcadik osztályba. Most földrajzba Belgiumba vagyunk persze azt otthon már az 1 Polgáriba tanultam. Számtanba már sokkal többet tanultam mint otthon. Eleinte Herren-

³⁵ Valójában a magyarországi német származású Marika Röck, akinek Hab' mich lieb című filmjét 1942-ben mutatták be.

bergbe mentem de én nem tudtam nemetül irni és a második osztályba (2 Polgári) már 1 éve angolul tanultak és én még nem tudtam semmit.” (1948.11.28.) Az édesapa így írt erről: „...nagyon szomorú hejzetünk mert ha aragondolok hogy mi voltam othon és mi letem iten ha ara vissza gondolok hogy mijen sokat dolgoztam és mind hiába volt. és nagy gondom Ferivel mitcsinnáljak az iskolába nehéz neki és ha tanulna akkor se tud csak valaminen szakmát tanulhat.” (1947.08.07.)

„Édesapám karácsonykor Herrenbergbe volt a Műnkáshivatalba miatam de ott azt mondtak hogy én I.13.-án jöjek be a hivatalba. Csűtörtökön be mentem. Először azt kerdezte hogy mi akarok lenni én azt mondtam villanyszerelő akkor azt kerdezte hogy nem e szeretnék más mesterseget tanulni mert nincs állás. Mit gondol maga jó mesterséget vállasztottam.”³⁶ (1949.01.17.) „Én már sokszor ben voltam Herrenbergbe de nincs sehol hely egy Inasnak. Most még az iskolába megyek. Az iskolába csak adig megyek mig állást kapok. Én olyan villanyszerelő akarok lenni amelyik rádiokat csinál mint az Iloványi. Én azért nem irtam erről mert nem biztos hogy villanyszerelő leszek nem lehet állást kapni.” (1949.02.22.)

Összegzés

Tanulmányomban egy soroksári esettanulmányon keresztül világítottam rá a magyarországi németek elűzetését követő évek történéseire. Az 1945-ben Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt asszony hazatérve már nem találkozhatott gyermekével, férjével és anyósáékkal, őket ugyanis 1946. május 11-én Németországba telepítették ki. A fiú, az apa és egy barátnő által 1946-1949 között írt levelek ugyan csak a kommunikáció egyik oldalának termékei, de így is kiváló forrásai az elűzetésnek és a németországi beilleszkedés első éveinek, a személyes érzelmeknek és a konkrét tényeknek. Mindez bizonyítja a mikrotörténelmi kutatások fontosságát, melyek révén emberi perspektívából láthatjuk a történelmi folyamatokat. A soroksári otthonhoz éveken át ragaszkodó, oda visz-

szavágyó jómódú család olyan alapvető problémákkal találta szemben magát, mint a mindennapi élelem előteremtése vagy a lakhatás. A levelekből érezhető a németországi közeg ellenséges viszonyulása. A római katolikus vallás mint menedék, a mise mint a kitelepítettek összetartozásának helyszíne jelenik meg az evangélikus környezetben. A levelek írásakor 13-16 éves Feri története azt is megmutatja, hogy egy kamasz fiúnak milyen nehézséget jelentett egy új nyelvi környezetben a helytállás az édesanya távollétében.

³⁶ Feri végül vízvezeték szerelő lett.

GIBRALTÁRI DILEMMA A BREXIT UTÁN

Szabó Máté Csaba

Gibraltár mint Brit Tengerentúli Terület jelentősége és lehetséges jövője a brit-spanyol államközi viszonyokban¹

Gibraltár története a kezdetektől

Gibraltár az egyetlen európai kontinensen fekvő tengeren túli területe az Egyesült Királyságnak. Az Ibériai-félsziget déli részén, a kontinentst Afrikától elválasztó Gibraltári-szoros északi részén fekszik, mintegy 6 és fél négyzetkilométeren.² Az 5 kilométer hosszan észak-dél irányban fekvő félszigetnek, melynek szélessége nem haladja meg az 1 km-t, jelentős részét a Szikla (*The Rock*) képezi. A legmagasabb pontján 426 méter magas mészkőszikla már az ókorban is ismert tájékozódási pont volt, mint Héraklész oszlopa. Mai nevét a kontinensre 711-ben betörő tangeri berber hadúrrol, Tarik-ibn-Ziyadról kapta, aki nyomán *Jebal Tarik* – vagyis Tarik Hegye/Sziklája néven kezdték hívni a területet, miután megkezdődött az Ibériai-félsziget muszlim inváziója.³ A terü-

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kutatócsoport keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² Probáld Ferenc (szerk.): Európa regionális földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000, 338

³ Gibraltár történetéről: <http://www.gibraltar.gov.gi/history> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

let ezt követően egészen a reconquista végéig, 1462-ig már kézben volt. Jelentősége fekvéséből következik: a magas szikláról tökéletesen ellenőrizni lehet a Földközi-tenger kijáratát az Atlanti-óceánra.

A terület angol ellenőrzés alá kerülésének megértéséhez az angol gyarmatbirodalom kialakulásáig kell visszatekintnünk. Az első kormányzat, mely a gyarmatszerzést állami prioritásként kezelte, érdekes módon az Angol Köztársaság volt – már Oliver Cromwell is tervezte Gibraltár megszerzését, noha erre végül nem került sor.⁴ A XVII. századra a kialakulóban lévő angol világbirodalom számára kulcskérdéssé vált a Földközi-tenger nyugati medencéje feletti ellenőrzés biztosítása. Így, amikor a század utolsó éveiben egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a spanyol II. Károly fiú utód nélkül fog meghalni, az angol politikusok lázasan keresni kezdték annak módját, hogy egyfelől akadályozzák a Bourbon-dinasztia spanyol- és francia ágának egyesítését és a kontinentális hegemonia megszerzését, másfelől, hogy megfelelő pozíciókat szerezzenek a konfliktus során a Mediterráneumban.⁵

A spanyol örökösödési háború (1702-1713) során az angol-holland egyesített haderők Lisszabonból kiindulva 1704. július-augusztus fordulóján ostrom alá vették a gyér védelemmel ellátott erődöt, mire a város lakói és az itteni helyőrség a szabad elvonulásért cserébe átadta a területet az ostromlóknak.⁶ Bár a városlakóknak a protestáns seregek azt ígérték, hogy továbbra is biztonságban lesznek, és élvezhetik javaikat, mint korábban, a büszke (vagy elövigyázatos) spanyol katolikus városlakók kb. 5000 tagja magukhoz véve örökségük néhány ereklyéjét, mint a gibraltári zászlót, egyházi kincseket és a városi és egyházi levéltár jelentősebb dokumentumait, inkább elhagyta a Gibraltárt, és a tőle mintegy 10 km-re megalapította San Roque városát.⁷

⁴ Szántó György Tibor: Adalékok a Brit Gyarmatbirodalom előtörténetéhez In.: Poór János (szerk.): A kora újkor története, Budapest, Osiris, 2009, 427.

⁵ Kalmár János: A spanyol örökösödési háború (1701-1714) In.: Poór János (szerk.): A kora újkor története, Budapest, Osiris, 2009, 71.

⁶ The Terms of Surrender, 3rd August 1704, <http://www.gibnet.com/library/1704.htm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁷ <http://www.sanroque.es/tourism/routes/cultural-tourism/history> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

A háborút lezáró Utrechti békeszerződés X. pontjában Spanyolország lemondott Gibraltárról, mely a korban nem volt több egy hadikikötőnél és erődnél, illetve az ezek kiszolgálására létrejött apró városkánál.⁸ A szerződés hátránya, melyet az angolok ki is használtak, hogy az nem konkretizálja Gibraltár területét, csak a városról, erődről, és a kikötőről beszél, és abban szó sem esik a félsziget többi részéről, a felségvizekről (sem a XX. századra fontossá vált légtérről).⁹ Ettől kezdve az angol hatóságok tudatosan törekedtek arra, hogy az elfoglalt területet egyre tovább növeljék a félszigeten befelé, további erődítések, majd erődrendszer építésével, mivel ágyúik hatótávolságáig ez a korabeli szokásjog szerint módjukban állt. Erre válaszul a spanyol oldalon is nagyszabású építkezések kezdődtek, melynek a végeredménye egy egymással szemben álló erődrendszer lett, közöttük egy semleges zónával.¹⁰ Bár spanyol részről több kísérlet is történt a Szikla visszavételére (1727, 1779)¹¹, ezek katonailag mind sikertelenek voltak, sőt az erődrendszer további fejlesztését eredményezték, továbbá a diplomáciai egyezményekben is újra és újra megerősítették Gibraltár brit fennhatóságát.¹²

A napóleoni háborúk idején jelentős népességbeli és gazdasági fejlődés zajlott le, hiszen ez volt az egyetlen nyitott európai kikötő, mely a

⁸ Hendry, Ian – Dickson, Susan: *British Overseas Territories Law*, Oxford, Hart Publishing, 2011., 321

^A X. fejezet elérhető: <http://www.gibnet.com/library/utrecht.htm> (angol) - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁹ *The Catholic King does hereby, for himself, his heirs and successors, yield to the Crown of Great Britain the full and entire propriety of the town and castle of Gibraltar, together with the port, fortifications, and forts thereunto belonging; and he gives up the said propriety to be held and enjoyed absolutely with all manner of right for ever, without any exception or impediment whatsoever.*

¹⁰ Zoltán Márta: Egy különös terület – Gibraltár In.: Új Honvédségi Szemle, LX. évf. 11. szám 2006. november 107

¹¹ Kontler László: Forradalom a parlament ellen... Az Egyesült Államok megszületése In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris, 2009, 153

¹² Clive Finlayson, Darren Fa, Adam Hook: *The Fortifications of Gibraltar 1068-1945*, Osprey Publishing, 2006, 31

kontinensen feküdt.¹³ Spanyolország a XIX. század elején végérvényesen elveszítette latin-amerikai gyarmatai jelentős részét, mellyel párhuzamosan állandósult az országban a belső feszültség; puccsok, forradalmak, polgárháborúk gyengítették az országot, mely a század folyamán az angol-francia vetélkedés színterévé vált, így esélye sem volt arra, hogy eredményesen fellépjen a virágkorát élő brit világbirodalommal szemben.¹⁴ Megjegyzendő azonban, hogy a Spanyol Királyságnak is megvan a maga „Gibraltárja”, érdekes módon éppen az említett szorossal szemközt, a marokkói területen fekszik Ceuta városa. E területet a portugálok foglalták el még 1415-ben, majd II. Fülöp spanyol uralkodó portugál trónra kerülésével került az ibér unió fennhatósága alá, és maradt spanyol birtok annak felbomlása után is.¹⁵ Ez az afrikai terület, mely éppen úgy enklávé, mint Gibraltár, lesz egyfelől a záloga a szoros védelmének spanyol oldalról, másfelől maga a város is fontos kereskedelmi központ, mivel itt kerül tengerre a Szahara felől érkező áruk tömege. E terület lesz a XIX. századi Spanyol Afrika központja is 1847-től.¹⁶

Az angol parlament 1830-ban már elismerte Gibraltárt, nemcsak mint katonai, hanem mint nagyszámú civil lakossággal bíró, önálló jogokkal rendelkező területet, amikor jelentőségéből adódóan koronagyarmati státuszt adott a területnek, az itt lakóknak pedig állampolgárságot.¹⁷ Ennek ellenére igen sokáig vita tárgya volt, hogy Gibraltár elsősorban erőd és haditengerészeti támaszpont, melynek „mellesleg” lakossága is van; avagy egy valódi koronagyarmat, polgári igazgatással, és jelentős támaszpont is egyben. Hogy ez a vita nem könnyen dőlt el, azt jelzi a tény, hogy csak 1889-re bírták rá a kormányzót olyan rendelet kiadására, mely leszögezi, hogy csak az tekinthető gibraltárinak,

¹³ Kovács Barnabás: Gibraltár: az önrendelkezési jog újabb erőpróbája In: *Külügyi Szemle*, 2009/01 170

¹⁴ Ormos Mária-Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdötéren*, Osiris Kiadó, 2003, 78

¹⁵ Rákóczi István: *A Portugál Tengerentúli Birodalom megszületése* In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Osiris 2009, 380

¹⁶ Szilágyi Ágnes Judit: *A Spanyol Gyarmatbirodalom*: In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris 2009, 389

¹⁷ Aldrich, Robert - Connell, John: *The Last Colonies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. 213

aki a területen született, mindenki másnak letelepedési engedélyért kell folyamodnia.¹⁸ Ezt a momentumot tekintik a modern *gibraltári nemzet* elismerésének első jogszabályi bizonyítékának, kialakulása egyik kezdő momentumának.¹⁹ A félsziget fontossága a szuezi csatorna 1869-es átadását követően jelentősen megnövekedett, de a csatorna 1882-es brit védnökség alá helyezése nyomán Gibraltár már nemcsak a Földközi-tenger bejáratát ellenőrizte, de az Indiába, Kelet-Afrikába és a Távols-Keletre vezető kereskedelmi-hadi útvonal fontos állomása lett.²⁰

Gibraltár helyzete a XX. században

A XX. században tovább folytatódott a brit „expansionizmus” a semleges terület irányába, melyet nem állíthatott meg a gyenge spanyol diplomácia semmilyen lépése sem.²¹ Bár az első világháború alatt fekvése folytán az antant erők be kívánták léptetni a szövetségi rendszerbe Spanyolországot is, az általa támasztott feltételek miatt – melyek között első helyen szerepelt Gibraltár spanyol szuverenitás alá helyezése – ez megghiúsult.²² 1921-ben létrehozták a városi tanácsot és megtartották az első választásokat a területen, és 1922-ben egy konzultatív jogkörrel rendelkező végrehajtó tanácsot hoztak létre a Kormányzói Hivatal mellett.²³ Ezekből látható, hogy a helyi önkormányzatiság fejlődése kissé megkésett volt a többi koronagyarmathoz képest.

¹⁸ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 173

¹⁹ Gibraltár politikai fejlődéséről: <http://www.liberal.gi/polhistory.php> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

²⁰ Ormos -Majoros: i.m., 2003, 168.

²¹ Zoltán Márta: i.m., 2006, 108.

²² Németh István (Szerk.): 20. századi egyetemes történet I. Osiris, 2005, 181.

²³ Gibraltár politikai fejlődéséről <http://www.liberal.gi/polhistory.php> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

A spanyol polgárháború Gibraltár területét nem érintette, de a több mint tízezer menekült jelentős zsúfoltságot okozott a területen.²⁴ Franco tábornok hatalomra kerülésével viszont egy új, agresszív politikai stílus jelent meg a félszigeten, melyet a brit diplomácia komoly aggodalmakkal figyelt. A tábornok egyértelműen katonai megoldásban gondolkodott, még a világháború előtt utasítást adott a Gibraltár visszahódítására irányuló hadművelet kidolgozására. 1940-re meg is született a nevezetes „C Hadművelet”, mely tüzérségi, légi és haditengerészei akcióval oldotta volna meg a feladatot.²⁵ Ezzel párhuzamosan a német hadvezetés is kitüntetett figyelmet tulajdonított Gibraltárnak, és Hitler utasítására megkezdődött a Félix hadművelet tervezése, melynek stratégiai célja az Ibériai-félsziget bevonása a háborúba, melyhez Gibraltár elfoglalása csak az első lépés lett volna, a későbbiekben számolt Portugália megszállásával és észak-afrikai hadműveletekkel is.²⁶ A spanyol fél azonban presztízskérdésként kezelte az ügyet, és nem kért a német katonai segítségből, Gibraltárt saját erőből kívánták elfoglalni.²⁷

Az Egyesült Királyság érzékelve a veszélyt, megerősítette az erődítményeket, jelentősen megnövelte a Szikla légvédelmét és 30.000-re növelte az itt állomásozó katonaság létszámát.²⁸ A helyi civil lakosságot Angliába, Jamaicába és Madeira szigetére evakuálták.²⁹ Ekkor fektették le a repülőter alapjait is, a Szikla belsejéből kibányászott kőtörmelékkel töltötték fel a gibraltári öblöt, hogy megfelelően hosszú kifutópályát létesíthessenek.³⁰

Mivel 1940 második felére Németország szövetségesei a mediterrán térségben folyamatos vereségeket szenvedtek, így Hitlernek elő-

²⁴ Gareth Stockey: Gibraltar: A Dagger in the Spine of Spain?, Eastbourne: Sussex Academic Press. 2009, 93

²⁵ Zoltán Márta: i.m., 2006, 109-110.

²⁶ Garcia, Joe: Operation Felix - Hitler's plan to capture Gibraltar, Mediterranean Sun Publishing, Gibraltar, 1985. 12

²⁷ Harsányi Iván - Ormos Mária: Mussolini – Franco, Budepest. Pannonica, 2001, 266.

²⁸ Clive Finlayson, Darren Fa, Adam Hook: The Fortifications of Gibraltar 1068-1945, Osprey Publishing, 2006 48.

²⁹ Garcia, Joe: i.m., 1985, 25

³⁰ Gareth Stockey: i.m., 2009, 97

ször a Földközi-tenger keleti medencéjével kellett foglalkoznia, majd 1941-től már inkább a keleti front hadműveletei kötötték le, így a Félix hadműveletet elhalasztotta, és később sem került sor annak megvalósítására. A világháború alatt spanyol részről végül egyetlen jelentősebb katonai műveletre került csak sor: 1942-ben a két határ között húzódó semleges terület fennmaradó részét katonailag megszállta.³¹ A második világháború után, bár Franco megtarthatta pozícióját, rendszere elszigetelődött, melyet csak az ötvenes években sikerült oldani, az 1955-ös ENSZ-hez történő csatlakozással.³²

A gibraltári önrendelkezés kérdései

A hatvanas évektől, mikor megindul dekolonizáció, Gibraltár ügye már nem csak egy marginális angol-spanyol ügyként jelenik meg, hanem nemzetközi kérdéssé is válik. Az ENSZ-ben 1963-ban foglalkoztak először konkrétan e területtel, ám ekkor már jelentkezett az igény, hogy a kérdés megoldásába ne csak az angol és a spanyol felet vonják be, de a gibraltári nép véleményét is hallgassák meg.³³ E mögött nyilvánvalóan az a motiváció húzódott, hogy az itt lakóknak sokkal vonzóbb volt az angol állampolgárságot és szabadságjogokat élvezni, mint egy periférikus, félfasiszta állam szuverenitása alá tartozni.³⁴ A spanyol fél viszont folyamatosan követelte a terület mihamarabbi átadását.

A területre vonatkozó spanyol álláspont alapját és lényegét tekintve nem változott évtizedek alatt: Gibraltár gyarmati státuszú terület, ami ellenkezik az ENSZ Alapokmányával és határozataival, de a terület dekolonizációját a területi integritás és a nemzeti egység elve alapján kell végrehajtani, és nem pedig az ott lakók önrendelkezési joga alapján.

³¹ Zoltán Márta: i.m., 2006, 115.

³² Cortázar, García de - Vesga, González: Spanyolország története, Osiris, 2005, 423.

³³ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 167.

³⁴ Gibraltár politikai fejlődéséről <http://www.gibraltar.gov.gi/political-development> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

Az Utrechti béke szövegéből következik, hogy a terület feletti szuverenitást az *Nagy-Britannia, mint állam* birtokolja, nem pedig a területen élő *nép*. Az ott lakókat azért sem illeti meg az önrendelkezés, mivel ők nem a terület eredeti lakóinak leszármazottai, hanem a később betelepülteké. Az önrendelkezési jog valójában a La Rocába űzött spanyolok leszármazottait illetné.³⁵ Továbbá, szintén az Utrechti béke szövege szerint, ha az Egyesült Királyság le kívánna mondani a terület feletti ellenőrzési jogról (bármilyen módon elidegenítené), akkor Spanyolország-nak mindenki mást megelőző joga van arra.³⁶ A gibraltári lakosokat így tehát nem illeti meg az önrendelkezési jog, őket nem lehet nemzeti egységnek tekinteni – így az önrendelkezésre hivatkozni sem lehet esetükben. Tovább erősíti a spanyol érvelést, hogy az Utrechti béke, mely mint katonai támaszpontra tekint Gibraltárra, számos pontját és szellemét is megszüntették az évszázadok alatt az angolok, és itt nem is a zsidók és a mórok (mára meghaladott) kitiltására utalnak, hanem a szerződés azon pontjaira, melyek tiltják a kereskedelmet a területen, nem szólva a terület önkényes megnöveléséről.³⁷

Az ENSZ 1964. évi 2070. (XX.) számú határozata felhívta a feleket, hogy kétoldalú tárgyalásokon rendezzék a kérdést.³⁸ E tárgyalásokon az angol fél éppen a népek önrendelkezési jogára hivatkozva kijelentette, hogy a szuverenitás kérdésében bármiféle változtatás kizárólag a gibraltáriak akaratának megfelelően történhet.³⁹ 1966-ban őszén a spanyol kormány, hogy nyomást gyakoroljon a félsziget lakosaira, megszigorí-

³⁵ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 170

³⁶ Utrechti béke utolsó szakasz: „*And in case it shall hereafter seem meet to the Crown of Great Britain to grant, sell or by any means to alienate therefrom the propriety of the said town of Gibraltar, it is hereby agreed and concluded that the preference of having the sale shall always be given to the Crown of Spain before any others.*” <http://www.gibnet.com/library/utrecht.htm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

³⁷ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 170.

³⁸ UN General Assembly: Resolution 2070 (XX.) *Question of Gibraltar* 16 December 1965 http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2070%28XX%29&Lang=E&Area=RESOLUTION - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

³⁹ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 168.

totta a határőrizetet, ám szándékával ellentétes hatást ért el.⁴⁰ Alig egy évvel később, 1967 szeptemberében rendezett népszavazáson a gibraltári lakosság 99%-a az angol szuverenitás fenntartása mellett voksolt.⁴¹ Az ENSZ ennek ellenére 1968. 2429. (XXIII) számú határozatában felszólította Nagy-Britanniát a gyarmati rendszer megszüntetésére Gibraltáron 1969 októberéig, mivel annak fennállása ellentétes a szervezet céljaival.⁴² Válaszul a brit kormány kijelentette, hogy a dekolonizáció nem jelentheti a nép szabad véleménynyilvánításának figyelmen kívül hagyását, ezért a terület átadásától elzárkózott, ám gyors alkotmányozási folyamat megindítását kezdeményezte. E folyamat eredménye lett a brit parlament által 1969-ben elfogadott *Gibraltar Constitution Order*. Ebben részletesen szabályozzák a helyi törvényhozó szerv (*House of Assembly*) és a londoni parlament viszonyát, továbbá a Kormányzó és a helyi végrehajtó testület jogkörét.⁴³ Az alkotmány preambulumban ez olvasható: „*Her Majesty's Government will never enter into arrangements under which the people of Gibraltar would pass under the sovereignty of another state against their freely and democratically expressed wishes.*”⁴⁴ Ez a mondat lett annak a biztosítéka, hogy az egyre erősödő identitású gibraltári nép nem válik alanyává bármiféle nagyhatalmi alkunak a két kormány között.⁴⁵

A két kormány között a kapcsolatok a mélypontra jutottak. A spanyol fél nem tudta elfogadni az alkotmányt, illetve az ott lakók népként való kezelését, és további határszigorításokkal, a hajóforgalom korlátozá-

⁴⁰ Gibraltár politikai fejlődéséről: <http://www.gibraltar.gov.gi/political-development> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁴¹ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 168.

⁴² UN General Assembly: Resolution 2429 (XXIII.) *Question of Gibraltar*, 18 December 1968

⁴³ http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2429%28XXIII%29&Lang=E&Area=RESOLUTION - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁴⁴ Hendry, Ian – Dickson, Susan: i.m. 2011, 321

⁴⁵ Az 1969-es gibraltári Alkotmány: http://www.gibnet.com/texts/gib_con.pdf - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁴⁶ Aldrich, Robert - Connell, John: *The Last Colonies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. 213

sával és a kommunikációs hálózat ellehetetlenítésével válaszolt. Ez egyfelől igen barátságtalan diplomáciai lépés volt, ám másfelől tény, hogy ezen intézkedések életbe léptetését éppen az az Utrechti Egyezmény teszi lehetővé, melyre az angolok hivatkoznak a Gibraltár birtoklása kapcsán!⁴⁶ E korlátozások jelentős gazdasági hátrányt és a mindennapi életben számos nehézséget okoztak a gibraltári lakosságnak – megjegyzendő, azon spanyol munkásoknak is, akik a félszigeten vállaltak munkát. A két ország közötti gazdasági kapcsolatok minimumra süllyedtek. Mégis, a 16 éves határzár eredményének tekinthető, hogy a félsziget gazdasága is egyre inkább új ágazatok, mint a turizmus, hajózás és pénzügyi szolgáltatások felé fordult; továbbá a gibraltári társadalom egyfelől multikulturálisabbá vált (a vendégmunkások révén), másfelől saját nemzeti identitása is megerősödött.⁴⁷ Gibraltár különleges helyzetét jelezte, hogy az 1981-es *British Nationality Act* a függő területek közül egyedül Gibraltár polgárainak tette lehetővé a letelepedést Nagy-Britanniában.⁴⁸

1973-ban Gibraltár az Egyesült Királysággal együtt belépett az Európai Közösségekbe, ám a csatlakozási szerződés 28. szakasza számos területen mentesítette a Sziklát a közös politikák bevezetése alól.⁴⁹

Franco 1975-ös halála után megkezdődhetett a demokratikus átmenet Spanyolországban is. Az új spanyol kormányok, noha ismét tárgyalóasztalhoz ültek a britekkel, a terület visszaszerzéséről nem tettek le. Az 1980-as Lisszaboni Egyezményben tulajdonképpen mindkét fél fenntartotta álláspontját, noha leszögezték: a jó viszonyra és az állandó kapcsolattartásra törekednek.⁵⁰ A szuverenitás visszaállítása, mint cél megjelent Spanyolország NATO csatlakozásakor is 1982-ben.⁵¹ 16 évnyi zárlat után 1983-ban részlegesen előbb csak a gyalogosoknak,

⁴⁶ Zoltán Márta: i.m., 2006. 115

⁴⁷ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 168

⁴⁸ British Nationality Act Section 5: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁴⁹ Az Egyesült Királyság csatlakozási szerződése: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68/contents> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁵⁰ Az 1980-as Lisszaboni Egyezmény: <http://www.gibnet.com/library/lisbon.htm> (spanyol) - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁵¹ Zoltán Márta: i.m., 2006, 116

majd 1985-ben teljesen megnyílt a gibraltári-spanyol határ.⁵² 1984-ben a két állam Brüsszelben egy olyan egyezményt írt alá, mely kölcsönös jogokat garantált a spanyol állampolgároknak Gibraltáron és a gibraltáriaknak Spanyolországban, csökkentette a határra vonatkozó korlátozó előírásokat, valamint meghirdette a folyamatos kétoldalú párbeszédet a két állam között.⁵³ A brüsszeli folyamat nevű tárgyalássorozat egyes részterületeken jelentős eredményeket hozott, de a szuverenitás kérdésében nem történt előrelépés.

1986-ban Spanyolország is tagja lett az Európai Közösségeknek, melyből fakadóan Gibraltár kérdése már európai „belügy lett”, ugyanakkor a közösségi szakpolitikák közös alakítása és szabályozása nyomán más területeken is mélyebb és intenzívebb lett az együttműködés a két állam között. A hagyományosan magas munkanélküliséggel küzdő Andalúziából egyre több spanyol járt át a határon, hogy munkát vállaljon Gibraltáron.

Az angol fél is egyre inkább európai kontextusban kezdte kezelni Gibraltár kérdését, és oly módon kívánta megoldani, mely a spanyoloknak is megfelel. Ezt a gibraltáriak egyre inkább úgy értékelik, hogy az anyaország cserbenhagyja őket, másfelől a brit kompromisszumkészség felismerése tovább erősítette az önálló gibraltári identitást.⁵⁴ A gibraltári lakosok nemzetté válása bizonyos fokig befejezettnek tekinthető: van önálló nyelvük (*yanto* – angol-spanyol keveréknyelv), nemzeti jelképeik (zászló, himnusz, nemzeti nap), és már nem másokhoz képest definiálják magukat, hanem céljaik és igényeik mentén.⁵⁵ A gibraltári nacionalizmus legfőbb céljai, magának a gibraltári *nemzetnek* (mely különbözik a világ minden más nemzetétől) az elismerésén túl, a korlátozásoktól mentes önrendelkezés, és a békés, egyenrangú együttműködés a szomszédos és más államokkal.⁵⁶ E célok más-más hangsúlyokkal, de mind-

⁵² Egedy Gergely: i.m., 1998, 445

⁵³ The Brussels Agreement <http://www.gibnet.com/texts/brussels.htm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁵⁴ Aldrich, - Connell: i.m., 1998, 218

⁵⁵ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 178

⁵⁶ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 176

három gibraltári nagy párt (*Gibraltar Social Democrats- GSD, Gibraltar Socialist Labour Party - GSLP, Gibraltar Liberal Party - GLP*) programjában megtalálhatóak.

A gibraltári identitás kialakulásának fontos momentumja volt a nyolcvanas évektől a folyamatos kiábrándulás és eltávolodás az Egyesült Királyságtól. A gibraltáriakban kialakult egy olyan érzés, hogy az anyaország számára már korántsem olyan fontos e terület, mint korábban, arról hajlandó lenne lemondani, és nem veszi figyelembe érdekeiket.⁵⁷ Ez különösen tetten érhető volt 2000-ben, mikor a brit haditengerészet HMS Tireless atom-tengeralattjárójának reaktorhűtőjében súlyos szivárgást észleltek, és Gibraltárra vezényelték javításra. Az a tény, hogy egy „szivárgó reaktorú” atom-tengeralattjárót a félszigetre vezényelnek, hatalmas felzúdulást és brit ellenes megmozdulásokat váltott ki a félszigeten, és a helyi kormányzat is protestált a brit hadügyminisztériumnál.⁵⁸ Ráadásul külföldön nemcsak a környék nukleáris biztonságáért aggódó spanyol kormány is tiltakozott a döntés ellen, de a kérdés még az Európai Parlamentben is előkerült.⁵⁹ A baleset eredménye az együtt felvonuló gibraltári és spanyol tüntetők néhány éve még elképzelhetetlen látványa lett.⁶⁰ A hadihajó minden tiltakozás ellenére majdnem egy évig, 2001 tavaszáig Gibraltáron maradt.⁶¹

Az elmúlt évek folyamatai közül tehát a leglényegesebb az, hogy a gibraltári nép – mely valójában már sokkal inkább egy kitűzött politikai céljait követő nemzet – esetenként hajlandó a britekkel is konf-

⁵⁷ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 177

⁵⁸ Statement by the Government of Gibraltar relating to the Ministry of Defence's proposal to carry out repairs to HMS Tireless in Gibraltar. http://www.gibraltar.gov.gi/latest_news/press_releases/2000/106-2000.htm - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁵⁹ European Parliament resolution on the submarine HMS Tireless <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B5-2000-0893&language=EN> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁶⁰ Peter Gold: Gibraltar: British or Spanish? Routledge Advances in European Politics, 2005, 230

⁶¹ BBC: Nuclear sub leaves Gibraltar <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1317133.stm> és The Guardian: Gibraltar locals glad to see the back of British nuclear sub <http://www.guardian.co.uk/uk/2001/may/08/gibraltar.world> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

rontálódni az önrendelkezés érvényesítése érdekében. 2002-re a két évtizedes Brüsszeli folyamat részeként titkos brit-spanyol tárgyalások nyomán körvonalazódni látszott egy olyan megoldás, melyben a két fél közösen gyakorolja a szuverenitást Gibraltár felett. Ám Jack Straw angol külügyminiszter londoni bejelentését hatalmas felháborodás és egyhangú elutasítás követte a félszigeten, mivel a gibraltáriak úgy érezték, a nagyhatalmak az ő fejük felett kívánják rendezni a róluk szóló kérdést.⁶² Ennek következménye, hogy a kérdéstről szóló, 2002. november 7-én tartott népszavazáson a résztvevők 98%-a elutasította a megosztott szuverenitást.⁶³ Mindez némi csalódást eredményezett brit kormánykörökben, akik a Spanyolországgal való együttműködésben érdekeltek, ám a brit felet is köti a gibraltári alkotmány korábban idézett preambuluma, mely a terület státuszának megváltoztatását csak az ott lakók beleegyezésével teszi lehetővé.

A 2002-es népszavazás nyomán mindenki számára egyértelművé vált, hogy Gibraltár jövőjének alakításában már három szereplője vesz részt: a két állam kormánya és a gibraltári kormány. Ezt a tényt elfogadva született meg 2006-ban a Cordobai megállapodás, melyben a három fél számos, a mindennapi életet érintő apróbb kérdésben jutott megegyezésre, mint például a nyugdíjak folyósítása, vagy a távközlési hívószámok elismerése.⁶⁴ Ugyanakkor a szuverenitást érintő kérdésekben az álláspontok befagytak.

⁶² A politikai fejlődésről: <http://www.gibraltar.gov.gi/political-development> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁶³ BBC: Gibraltar referendum result in quotes: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2420945.stm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁶⁴ A megállapodás szövege elérhető: http://www.gibnet.com/library/trip_1.htm és <http://www.exteriores.gob.es/subwebs/Embajadas/Londres/es/MenuPpal/Gibraltar/Documents/043-Acuerdos%20de%20C%C3%B3rdoba-%20COMUNICADO%20+%20ANEJOS.doc> (spanyol)

Tudósítás: BBC: Historic deal agreed on Gibraltar <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5355942.stm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

Gibraltár helyzete napjainkban

A sajátos helyzetéhez és a jogi környezetéhez Gibraltár sikerrel alkalmazkodott. Az Egyesült Királyság 1973-as csatlakozása az Európai Közösségekhez (és a Közös Piachoz) közel egybeesett a francoista Spanyolország határzárlatával, ám e körülmények arra sarkallták a területet, hogy diverzifikálja gazdaságát, mely hagyományosan a brit flotta kiszolgálására épült. E folyamatot tovább erősítette, hogy a brit flotta jelentős leépítésket eszközölt Gibraltáron a nyolcvanas években. Így Gibraltár elsősorban olyan gazdasági tevékenységeket keresett, amelyek nem igényeltek nagy területet, ám egyfelől nagy hozzáadott értéket termelnek, másfelől könnyen tudnak alkalmazkodni az esetleg változó nemzetközi körülményekhez. Gibraltár mára az egyik legsikeresebb és legdiverzifikáltabb gazdaságot tudhatja sajátjának a Brit Tengeren Túli Területek között.⁶⁵

A gazdaságnak négy kiemelkedő ágazata van. A pénzügyi szektor, mely minden ellenkező hírral szemben megfelel az uniós normáknak és standardoknak, a 2010-es adatok szerint a GDP 22%-át fedezi. A forgalmiadó-mentes kereskedelem illetve turizmus, mely 25%-ot ad a GDP-hez, utóbbiból kiemelkedik a luxushajó turizmus, mely több mint 300.000 látogatót hozott az idézett évben. A korábbi haditengerészeti kikötőt privatizálták, ám szerencsés fekvésének és az infrastruktúrának köszönhetően a tengeri szállítmányozás ágazata a GDP ötödét adja. Ehhez hasonló értékben járul hozzá a bruttó nemzeti össztermékhez az internetes online szektor, főleg annak szerencsejáték üzletága.⁶⁶ Mindennek nyomán Gibraltár az elmúlt években messze meghaladta az uniós átlagnövekedést: 2003 és 2007 között átlag évi 4,4 % 2008 és 2009 között 6% körüli GDP bővülést mértek, mely 1 főre vetítve meghaladja a 43.000 dollárt!⁶⁷

Bár a terület gazdasági fejlődése töretlennek tűnhet, politikailag a brit külügy nehéz helyzetben van, mivel tulajdonképpen beszorult a két

⁶⁵ Clegg, Peter – i.m., 2011, 26.

⁶⁶ Foreign and Commonwealth Office: The Overseas Territories – Security, Success and Sustainability, 2012, 104

⁶⁷ Clegg, Peter – i.m., 2011, 25.

fél közé. Napjainkban már nem angol-spanyol vitáról van szó, hanem sokkal inkább a spanyol és gibraltári álláspont kibékíthetlenségéről, ráadásul olyan helyzetben, ahol a gibraltári felet a külügyekért felelős Egyesült Királyságnak kell képviselnie, amely valójában a kérdés megoldásában érdekelt.⁶⁸ Így a gibraltári kérdés vélhetően a jövőben megmarad a két ország között állandó vitaforrásnak, sőt a brexiet követően minden szereplő a vita fokozódására számít.

A terület biztonsági szempontból napjainkra veszített jelentőségéből. A hidegháborúban született kétoldalú amerikai-spanyol szerződés tette lehetővé az andalúziai Rota Naval Station amerikai támaszpont létrehozását a térségben, így az ötvenes évektől az amerikai fél is lehetőséget kapott, hogy a Mediterráneum kapuját felügyelje.⁶⁹ Az 1982-es spanyol csatlakozás után Gibraltár már a NATO számára sem volt kitüntetett támaszpont.⁷⁰ Bár a falklandi konfliktusban Gibraltár mint felkészülési terület kapott szerepet, a nyolcvanas években jelentősen leépítették az itteni állománnyt és technikai felszerelést is, harcértéke csekéllyé vált.⁷¹ 1991-ben az utolsó Egyesült Királyságbéli katonai egység is elhagyta a Sziklát, mára elsősorban kiképzőhelyként funkcionál.⁷² A terület ezen túl, – csakúgy, mint a legtöbb Brit Tengeren Túli Terület – stratégiai elhelyezkedése folytán „ugródeszkaként” szolgál a fegyveres erők számára bizonyos konfliktusok során, mint az legutóbb Líbia esetében bekövetkezett.⁷³

⁶⁸ Kovács Barnabás: i.m., 2009, 176

⁶⁹ U.S.: Naval Station Rota: <https://www.cnic.navy.mil/Rota/About/History/index.htm> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁷⁰ Zoltán Márta: i.m., 2006, 116

⁷¹ Zoltán Márta: i.m., 2006, 116

⁷² The British Army in Gibraltar: <http://www.army.mod.uk/operations-deployments/22730.aspx> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁷³ Ministry of Defence: Overseas Territories - The Ministry of Defence's Contribution, 2011, 7

Gibraltár és az Európai Unió

Gibraltár tagságát az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés 355 (3) szakaszának rendelkezései szabályozzák, mely szerint a „szerződések rendelkezéseit alkalmazni kell azokra az európai területekre, amelyek külkapcsolataiért valamely tagállam felel.”⁷⁴ Végső soron tehát az Egyesült Királyság felelős az uniós jog végrehajtásáért, de azok gyakorlatban az gibraltári törvényhozás jogszabályaiként jelennek meg, és a gibraltári kormány hajtja végre. Ez a munka adja helyi jogalkotási tevékenység közel 70%-át.

A terület alkotmányos berendezkedését a 2007-ben hatályba lépett alkotmánya határozza meg, mely egy új, nem gyarmati viszony mentén és teljes autonómiát biztosít a belügyekben a helyi kormányzatnak.⁷⁵ Az alkotmány szerint Gibraltárnak saját választott törvényhozása és kormánya van, mely felelős az uniós jogszabályok átültetéséért és végrehajtásáért.⁷⁶

Gibraltár helyzete különleges az Unióban. Egyfelől az Európai Unió működéséről szóló egyezmény értelmében a terület az a Brit Tengeren Túli Területek közül egyedüliként az Unió része. Másfelől viszont az 1973-as brit csatlakozási szerződés mentesíti a területet a Közös Agrár- és Halászati Politika, a Közös Vámterület és Közös Kereskedelmi Politika alól, továbbá a forgalmi adó (VAT) kivetési kötelezettség alól is.⁷⁷ Gibraltáron érvényesül a tőke-, a szolgáltatások- és a munkaerő szabad áramlásáról szóló rendelkezése az Unió Egységes Piacának – ám az

⁷⁴ Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HU>

⁷⁵ A gibraltári alkotmány: http://www.gibraltarlaws.gov.gi/constitution/Gibraltar_Constitution_Order_2006.pdf - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁷⁶ Hendry, Ian – Dickson, Susan: i.m. 2011, 322

⁷⁷ *Article 28: Acts of the institutions of the Community relating to the products in Annex II to the EEC Treaty and the products subject, on importation into the Community, to specific rules as a result of the implementation of the common agricultural policy, as well as the acts on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes, shall not apply to Gibraltar unless the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission, provides otherwise.*

<http://www.eurotreaties.com/ukaccessionact.pdf> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

árúk szabad áramlására vonatkozó rendelkezése már nem. Az uniós jog (*acquis*) minden más előírása érvényben van a területen – kivéve mindazokat, melyre az Egyesült Királyság, mint állam kimaradási (*opt-out*) jogot kapott, mint például a schengeni övezetre vonatkozó uniós jogi előírások.

A gibraltári polgárok politikai jogai ugyanakkor 1999-ig korlátozottak voltak: nem vehettek részt az Európai Parlamenti választásokon. 1994-ben Denise Matthews kérvényezte a gibraltári hatóságoknál, hogy részt vehessen a soron következő Európai Parlamenti választásokon – ám kérvényét elutasították, mivel a korabeli jog ezt nem szabályozta. Az ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága elé került, melynek döntése meghatározó lett nemcsak a választójog kérdésben, de az Egyesült Királyság jogi felelőssége szempontjából is.⁷⁸ Matthews azt állította, hogy az Európai Parlamenti választások gibraltári elmaradása megsérti az Emberi Jogok Európai Egyezménye által biztosított szabad választásokon való részvétel jogát. Így az az abszurd helyzet állt elő, hogy az Európai Parlamenti választásokon az Unió bármely, lakhelye szerinti országában részt vehetett – kivéve Gibraltáron, ahol a szabályozás hiánya ezt nem teszi lehetővé.⁷⁹

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 1999. február 8.-án hozott ítéletében megállapította a jogsértést és az Egyesült Királyság felelősségét, és felszólította az Egyesült Királyságot, hogy szabályozza a gibraltári lakosok választójogát. Ennek eredményeképpen a soron következő 2004-es Európai Parlamenti választásokra a gibraltári lakosok is megkapták a választójogot. Mivel azonban a lakosságszám olyan alacsony, hogy nem tesz ki egy egész (Egyesült Királyságban alkalmazott) választókörzetet, ezért az itt leadott szavazatokat a délnyugat-angliai választókörzethez sorolják. Jellemző módon az ítéletet követően Spanyolország panaszt

⁷⁸ Case Summary of *Matthews v United Kingdom* (1999) 28 EHRR 361 (ECHR) <https://www.lawteacher.net/cases/matthews-v-uk.php> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁷⁹ *Matthews v United Kingdom* (Application no. 24833/94) <https://www.webcitation.org/5lWx37qMR?url=http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action%3Dhtml%26-documentId%3D696787%26portal%3Dhbk%26source%3Dexternalbydocnum-ber%26table%3DF69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

tett az Európai Bíróságon Gibraltár Európai Parlamenti választásokon való részvétele miatt, ám a panaszt elutasították.⁸⁰

Maga a brexit, illetve az azzal kapcsolatos viták sokáig nem is jelentek meg a gibraltári közéletben. Csak miután az Egyesült Királyság Parlamenti elfogadta az erről szóló törvényt (*European Union Referendum Act 2015*)⁸¹ került elfogadásra a helyi jogszabály is.⁸² Már ekkor előállt Fabian Picardo, Gibraltár főminisztere (miniszterelnöke) egy olyan javaslattal, hogy Gibraltár akkor is maradjon az EU tagja, ha az Egyesült Királyság esetleg kilépne.⁸³ Helyben még egy lobbicsoport is alakult, mely *Gibraltar Stronger in Europe* néven a bennmaradás mellett kampányolt.⁸⁴

Mariano Rajoy, spanyol miniszterelnök is hallatta hangját a kérdésben: a népszavazást megelőzően jelezte, hogy bár azt szeretné, ha az Egyesült Királyság az Unió tagja maradna; ugyanakkor ellenezte David Cameron látogatását Gibraltáron, mely a bennmaradás melletti kampány része lett volna, mivel álláspontja szerint erről kizárólag az Egyesült Királyságban lehet dönteni – nem pedig Gibraltáron.⁸⁵ A látogatás végül Jo Cox brit parlamenti képviselő meggyilkolása miatt elmaradt. José Manuel García-Margallo spanyol külügyminiszter pedig, aki korábban is számos alkalommal követelte a britek kivonulását, 2016 márciusában

⁸⁰ *Kingdom of Spain v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, Case C-145/04

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?isOldUri=true&uri=CELEX:62004CJ0145> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸¹ *European Union Referendum Act 2015* <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/36/contents/enacted> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸² *European Union (Referendum) Act 2016 (Gibraltar)* <http://www.gibraltarlaws.gov.gi/articles/2016-01o.pdf> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸³ *Gibraltar suggests it wants to stay in EU in the event of Brexit* <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/gibraltar/11534580/Gibraltar-suggests-it-wants-to-stay-in-EU-in-the-event-of-Brexit.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸⁴ 'Stronger In Europe' sets up local office –

<http://www.gbc.gi/news/stronger-europe-sets-local-office-31923> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸⁵ Spanish PM's anger at David Cameron over Gibraltar

<http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36548175> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

azt közölte: Spanyolország már Egyesült Királyságnak az EU-ból való távozása másnapján ismét benyújtja Gibraltár iránti igényét!⁸⁶

A népszavazást a szigetországgal megegyező időben 2016. június 23.-án rendezték meg, mely egyben az első helyi népszavazás is volt Gibraltáron. E népszavazáson a terület 24.117 szavazati joggal bíró polgára vehetett részt. A gibraltári választók 95.9%-a szavazott a bennmaradásra, vagyis a kérdésben azonos véleményen volt szinte minden helyi lakos, tekintet nélkül pártállásra, társadalmi rétegre vagy a generációs különbségekre.⁸⁷

Ugyanakkor – mint az közismert – az unióból való kilépésre az Egyesült Királyságban közel 1,3 millióval többen szavaztak, mint a bennmaradásra.⁸⁸ A népszavazás végeredménye hatalmas meglepetést keltett, és annak következményei alapvetően meghatározzák nemcsak a szigetország és az Unió, de az EU fejlődését is.

A szigetország választóköreinek eredményeinek vizsgálata során sokakat meglepett a Gibraltári részeredmény; így ez komoly érdeklődést váltott ki a helyi szavazók motivációi, valamint az Unió melletti elkötelezettségük oka iránt. Fabian Picardo, öt főbb indokot nevezett meg melyek szerepet játszottak a végeredmény kialakulásában – ezek ugyanakkor jól megvilágítják azokat a szempontokat is melyek a helyi szavazókat foglalkoztatják.⁸⁹

⁸⁶ Spain would raise Gibraltar 'the day after Brexit' – Margallo <http://chronicle.gi/2016/03/spain-would-raise-gibraltar-the-day-after-brexit-margallo/> és Spain would demand control of Gibraltar the 'very next day after Brexit' warns foreign minister as he sparks fresh row over The Rock - <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3480292/Spain-demand-control-Gibraltar-day-Brexit-warns-foreign-minister-sparks-fresh-row-Rock.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸⁷ EU referendum results: <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸⁸ EU referendum results: <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁸⁹ Supplementary written evidence – Government of Gibraltar (GLT0001) <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/european-union-committee/brexit-gibraltar/written/45032.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

Először is a kérdésben kialakult, precedens nélküli politikai egység, amely mögé felsorakozott minden helyi párt, képviselő, munkaadói- és munkavállalói szervezet. A második, azóta be is igazolódott indoklás szerint a gibraltáriak úgy látták, hogy Spanyolország a brexitet saját szuverenitási igényének képviselőjére fogja felhasználni, vagyis a népszavazást egyben a brit szuverenitás melletti kiállásként tekintették. Ezzel kapcsolatban fontos látni, hogy az Unió iránti elkötelezettséget növelte az a tapasztalat is, hogy sok esetben éppen az uniós intézmények voltak azok, melyek az alapszerződéseken keresztül és az uniós jog által garantálták a brit szuverenitás kikezdetlenségét. Így módon éppen az Európai Unióban látják a helyiek a legfontosabb szövetségesüket a meg-megújuló spanyol diplomáciai offenzívák elleni harcban. A negyedik szempont, mely hatást gyakorolt a választók döntésére az a tény volt, hogy a helyi lakosság felmenői Európa számos országából érkeztek, sajátos befogadó kultúrát alkotva – így Gibraltár kulturálisan erősebben kötődik a kontinenshez, mint a Brit szigetek lakossága. Ahogy a helyiek megfogalmazzák: Európa nagyon is része történelmüknek, kultúrájuknak és kollektív DNS-üknek. Végül szólni kell az Európai Unió által biztosított forrásokról is, melyek összege a 60 millió fontot is meghaladta az elmúl másfél évtizedben.⁹⁰

A népszavazás eredménye nyomán az Egyesült Királyság kormánya 2017 márciusában megindította a kilépési tárgyalásokat. 2017 februárjában, az Egyesült Királyság kormánya által kiadott brexittel foglalkozó tervdokumentumban mindössze egy rövid említés történt a Gibraltárral kapcsolatban. A dokumentum elismeri Gibraltár (továbbá a Koronafüggőségek és a többi Tengeren Túli Terület) sajátos igényeit és prioritásait az EU-val kapcsolatban, melyeket az Egyesült Királyság kor-

⁹⁰ Supplementary written evidence – Government of Gibraltar (GLT0001) <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/european-union-committee/brexit-gibraltar/written/45032.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

mánya a brexit tárgyalásokon szándéka szerint képviselni fog.⁹¹ Vagyis a jelenleg is formálódó kilépési tárgyalások során az Egyesült Királyság kormányának a szigetország szempontjain túl, a gibraltári érdekeket is szem előtt kell tartania és képviselnie kell az Európai Bizottsággal szemben – olyan érdekeket is, melyek esetenként ütköznek egymással.

A brexit lehetséges hatásai és következményei Gibraltáron

Az Egyesült Királyság kilépése az Unióból számos kérdést vet fel Gibraltárral kapcsolatban. Bár e tárgyalások a tanulmány írása időszakában (2017) még zajlanak, az már jól látható, hogy a brexit hatása két, egymással összefüggő terület mentén fog megjelenni: a politikában és a gazdaságban. A londoni parlament felsőházának Európai Uniós Bizottsága 2017 tavaszán összegezte a várható hatásokat. A továbbiakban e jelentés alapján azon a részterületek, vitás kérdések és azokhoz kapcsolódó szempontok kerülnek ismertetésre, ahol a brexit következtében lépkényszerbe került gibraltári- és azon keresztül az Egyesült Királyság Kormányzata.⁹² Vagyis hogy mit is jelenthet a brexit Gibraltár számára...

A politikai kérdések központjában a több száz éves múltra tekintő szuverenitás-vita áll, mely a mindennapi életben a két terület között húzódó határvonal és az ott érvényesülő jog kapcsán jelenik meg leglátványosabban. A kérdést csak nehezíti, hogy – mint az már korábban említésre került – az Utrechti szerződés nem rögzíti pontosan Gibraltár határait.

Mivel az Egyesült Királyság nem része a schengeni övezetnek, továbbá Gibraltár az EU-s vámunió is kívül helyezkedik el, ezért a határon átáramló személyek és áruk alapos ellenőrzése indokolt és szükséges. Mindez a gyakorlatban a forgalomtól függően jelentős torlódásokat, és komoly várakozási időt jelent a határon. A probléma abból fakad, hogy a spanyol fél számára a határ illetve a határellenőrzés az egyik nyomásgyakorlási pont, ezért már több esetben is előfordult, hogy megszigorított határellenőrzéssel akadályozza, lassítja a határforgalmat.

2013-ban, miután Spanyolország többször eredménytelenül tiltakozott egy gibraltári víz alatti mesterséges zátony építése miatt, jelentősen megszigorította a határellenőrzést hatalmas torlódásokat eredményezve.⁹³ A diplomáciai feszültséget végül az Európai Bizottság oldotta fel, amely közvetítőként lépett fel a felek között, majd vizsgálóbizottsága megállapította, hogy bár a spanyol fél nem sértett uniós jogot a szigorított határőrizettel, ugyanakkor számos olyan javaslatot fogalmazott meg, mely segítette a határforgalom folyamatosságának biztosítását az ellenőrzések mellett is. Az Európai Bizottság későbbi ellenőrző látogatásai, melyek határátlépéssel kapcsolatos problémákat „technikainak” tekintették a puha nyomásgyakorlás eszközei voltak a célból, hogy Spanyolország minimalizálja a határátkelésből fakadó késedelmeket.⁹⁴

A brexit egyik legfontosabb politikai következménye az lehet, hogy miután az Egyesült Királyság elhagyja az Európai Uniót, ilyen jellegű közvetítésre, illetve a Közösség részéről történő diplomáciai segítségre vélhetően már nem számíthat Gibraltár, illetve Spanyolországgal szemben csak a brit diplomácia erejében bízhat.⁹⁵

A szuverenitás vitához kapcsolódó feszültségek ellenére a határon átnyúló együttműködés rendkívül élénk és gyümölcsöző nemcsak a gazdasági szereplők, de a különböző intézmények között. Külön kiemelendő a közös feladatellátásból fakadóan a határőrizeti- és vámhatósági szervek közötti élénk az együttműködés – elsősorban a határon átívelő drog- és ember- és cigarettacsempészet elleni harc területén. Mindazonáltal az együttműködések jogi háttere sok esetben nem bilaterális

⁹¹ The United Kingdom's exit from and new partnership with the European Union - https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/589191/The_United_Kingdoms_exit_from_and_partnership_with_the_EU_Web.pdf - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁹² Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

⁹³ Five hour queues to enter Gibraltar as Spain tightens the noose <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/gibraltar/10240027/Five-hour-queues-to-enter-Gibraltar-as-Spain-tightens-the-noose.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁹⁴ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

⁹⁵ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

egyezmény, hanem uniós jogszabály, mint például az európai elfogatóparancsról szóló tanácsi kerethatározat. Az ilyen és ehhez hasonló szektorális együttműködések további biztosítása a brexitet követően alapvető kérdés a térség biztonsága szempontjából. A kérdés ír-észak-ír-határ kapcsán természetesen a brexit tárgyalásoknak is részét képezi.

Az EU-ból való kilépést követően határforgalom kapcsán jelentkező kérdésekre megoldás lehet a Helyi Határforgalomról szóló EC/1931/2006-os rendelet alkalmazása.⁹⁶ A rendelet lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy velük határos, nem EU-s tagországok helyi állampolgáraival szemben határátkeléskor a schengeni szabályrendszerrel eltérő, enyhébb szabályokat alkalmazzanak, helyi határforgalmi engedélyt kibocsátva.

E rendelet alkalmazásának esélyét csökkenti ugyanakkor, hogy azt egy két kormány között kötött bilaterális megállapodásba kell foglalni, amelyet az Európai Bizottságnak is jóvá kell hagynia. Egy ilyen bilaterális megállapodás tárgyalása során Spanyolországgal meglévő szuverenitás-vita ismét fellángolhat illetve fokozódhat.⁹⁷

A brexitnek ugyanakkor nem csak politikai, hanem gazdasági következményei is lesznek. Mint korábban említettük, az Egyesült Királyságnak az Európai Közösségekhez való csatlakozása egybeesett a gibraltári gazdaság szerkezetválásával, így az alapvetően a Közös Piac által biztosított lehetőségekre, illetve különleges helyzetéből adódó bizonyos mentességeke épült. Így az Unió Egységes Piacához való hozzáférés jelenleg és a jövőben is az alapvető feltétel a gibraltári gazdaság egésze szempontjából.

Az Egységes Piac vívmányai közül először a munkaerő szabad áramlásának elvéből fakadó helyi sajátosságokat kell megvizsgálni. Gazdasági szempontból is különleges Gibraltár, mivel a megközelítőleg 32

⁹⁶ Regulation EC/1931/2006, the Local Border Traffic Regulation <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:405:0001:0022:EN:PDF> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁹⁷ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

ezer lakosra több mint 26 ezer munkahely jutott 2015-ben.⁹⁸ Ez természetesen csak nagyszámú külföldi munkavállaló alkalmazása mellett lehetséges: a gibraltári munkahelyek 40%-át (kb. 10.500 főt) a határon naponta átjáró, legnagyobb részben spanyol munkaerő biztosítja.⁹⁹ A határon át ingázó munkavállalók alkalmazása azért is szükségszerű, mivel a félszigeten fizikailag nincsen hely ennyi ember számára lakóhelyet biztosítani – így a bevándorlás is komoly akadályokba ütközik. Az ingázó munkavállalók a munkaerőpiac teljes vertikumában megtalálhatóak, ám bizonyos ágazatokban, mint például az építőipar, vendéglátás, és szociális- és egészségügyi szektor különösen magas az arányuk.¹⁰⁰

A brexit olyan forgatókönyve esetén, mely akadályozná a határon másik oldaláról érkezők munkavállalását nem csupán a gazdaság egészét veszélyeztetné azáltal, hogy megfosztja Gibraltárt a munkaerőtől, de a helyi kormányzatot is jelentős jövedelemadó bevételtől fosztaná meg. Érdekes hangsúlyozni tehát, hogy a munkaerő szabad áramlásának kérdésében – mely a legtöbb vitát kiváltotta a Nagy Britanniában, sőt egyesek szerint annak elutasítása a brexit kiváltó oka is volt – Gibraltáron a teljes konszenzus uralkodik.

A helyi gazdaság fő pilléreit vizsgálva a pénzügyi és online szerencsejáték szektor a legjelentősebb, e kettő együtt a GDP 40%-át adja, miközben a munkahelyek kb. 25%-a e szektorban van. Az Egységes Piac biztosítja a pénzügyi ágazat számára az egyik legfontosabb helyi szolgáltatást, hogy az Egyesült Királyságon keresztül passzportáljon pénzügyi szolgáltatásokat szabadon más tagállamok felé.¹⁰¹ A passzportálás

⁹⁸ Supplementary written evidence – Government of Gibraltar (GLT0001) <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/european-union-committee/brexit-gibraltar/written/45032.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

⁹⁹ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

¹⁰⁰ Supplementary written evidence – Government of Gibraltar (GLT0001) <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/european-union-committee/brexit-gibraltar/written/45032.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

¹⁰¹ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

egyszerűen megfogalmazva egy uniós tagállamban bejegyzett pénzügyi szolgáltató azon képessége, hogy további engedélyek nélkül nyújtsanak szolgáltatásokat az EU más tagállamaiban.¹⁰² Az online szerencsejáték-ipar szintén rendkívüli módon kitett a határon átjáró munkavállalóknak: e szektorban lévő munkahelyek 60%-át, míg a pénzügyi szektorban dolgozók közel 30%-át határon átjáró munkavállalók töltik be. A Brexit után a helyi gazdaságnak arra is számíthatnia kell, hogy az EU azon gazdasági szankcióinak célpontjává válhat, mely azon területeket sújtja, ahol alacsony vagy nulla a társasági adó kulcsa.

Szintén az Egységes Piac biztosítja a személyek szabad áramlását, amely a helyi turisztikai ágazat alapját is adja. A turizmust pedig még a helyiek által is bevallottan kevésbé a gibraltári látványosságok, hanem sokkal inkább a csatlakozási szerződések által biztosított forgalmi-adó-mentesség hajtja.

A helyi gazdaság egyik speciális területe a kikötői szolgáltatások nyújtása, ahol ez a mentesség szintén visszaköszön. Gibraltárnak a kikötői szolgáltatások területén meglévő vezető pozícióját éppen az a versenyelőny biztosítja, hogy bár az Európai Unión belül helyezkedik el földrajzilag, ám nem vonatkozik rá az uniós forgalmiadó-kivetési kötelezettség. Nem véletlen, hogy a Mediterrániumban operáló hajótársaságok legtöbbször itt tankoltatja a hatalmas tengerjáró hajóit – jelentős bevételeket biztosítva a területnek. Külön probléma, hogy rendelkezésre álló tárolókapacitás hiányában a Gibraltáron eladott üzemanyag 30%-át fizikailag a spanyolországi Algecirasban tárolják. Az Egységes Piachoz való hozzáférés hiánya előreláthatóan jelentősen csökkentené a helyi kikötői szolgáltatások iránti keresletet. Emellett, ha a szárazföldi határon korlátozások lépnének érvénybe, úgy a kikötő szerepét teljes mértékben újra kellene pozícionálni a helyi gazdaságban, hiszen ez esetben jóval több árut kellene tengeri úton importálni.¹⁰³

¹⁰² A passzportálás olyan nyilvános nyílt végű kollektív befektetési forma, amely az átruházható értékpapírokkal foglalkozó kollektív befektetési vállalkozásokra vonatkozó (ÁÉKBV) irányelv szabályainak más EGT-állam jogrendszerébe történő átvétele alapján jött létre.

¹⁰³ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

Veszélybe kerülhet a gibraltári repülőtér működése is, és így a terület hozzáférése az európai légtérhez, mivel Spanyolország vitatja a néhány évtizede (tehát az utrechti szerződés után) a félszigetre merőlegesen, mesterségesen létrehozott, tengerbe nyúló repülőtér brit mivoltát, állítva annak területe spanyol fennhatóság alá esik. Bár a repülőtér forgalma eltörpül szárazföldön érkezők számához képest (a beérkezők 95%-a La Líneán érkezik); éppen a pénzügyi szektorban dolgozóknak biztosít gyors kapcsolatot a londoni City munkatársaival.

Megemlíthető továbbá, hogy a népszavazás eredménye a Gibraltári Egyetemet (*University of Gibraltar*) is nehéz helyzetbe hozta, hiszen az intézmény 2015-ben történt létrehozatalakor erősen számítottak az uniós tagországokból érkező vendéghallgatókkal- és oktatókkal, valamint építettek az őket biztosító közösségi finanszírozásra is (Horizon 2020, és Erasmus+ programok).

A brexit érinti az uniós forrásokhoz való hozzáférést is, melyekből 1990 óta részesül Gibraltár. A helyi kormányzat számításai szerint 2020-ig tartó finanszírozási időszakban megközelítőleg 60 millió eurót kellene, hogy kapjon a terület – elsősorban az Európai Regionális Fejlesztési Alapból.¹⁰⁴

Az Egységes Piac által biztosított szolgáltatások szabad áramlásának kérdése abból a szempontból is kulcsfontosságú Gibraltár számára, mivel a helyi lakosok megközelítőleg 50%-a Spanyolországban veszi igénybe a helyi egészségügyi intézményeket és szolgáltatókat. Amennyiben az Egyesült Királyság a brexit tárgyalásokon nem éri el, hogy Európai Egészségbiztosítási Kártya továbbra is érvényes legyen, úgy a Gibraltári lakosság megfelelő ellátás nélkül maradhat.

Nem szabad elfeledkezni Gibraltárnak az andalúz gazdaságra, illetve a határ spanyol oldalán lévő Campo de Gibraltar régióra gyakorolt hatásáról sem. Fabian Picardo főminiszter az egész Andalúz régió gazdasági motorjának nevezte Gibraltárt – ezt ugyan fenntartásokkal érdemes kezelni, ugyanakkor a határ két oldalán látványosan különböző a gazdasági teljesítmény. A megközelítőleg negyedmillió lakosú Campo de Gibraltar régió munka-

¹⁰⁴ Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017

erőpiacának kb. 25%-a Gibraltáron dolgozik – ezzel Gibraltár a második legnagyobb „munkaadó” a Junta de Andalucía, vagyis az autonóm közösség önkormányzata után.¹⁰⁵ A Gibraltárról Spanyolországba irányuló kereskedelmén és a látogatói költségeken keresztül Gibraltár 800 millió euróval járult hozzá az gazdaságához. Csak 2013-ban Gibraltár kb. 430 millió euró értékben importált árut és szolgáltatásokat Spanyolországból, a helyi lakosok pedig kb. 82 millió eurót költöttek Spanyolországban, amelyen belül több mint 50 milliót a Campo de Gibraltar régióban.¹⁰⁶

Mindezek alapján kijelenthető, hogy Spanyolországnak gazdaságilag legalább annyira érdekében áll a munkaerő szabad áramlásának biztosítása, mint Gibraltárnak. Mivel a Campo de Gibraltar régióban a legmagasabb, 35%-os a munkanélküliségi ráta egész Spanyolországban, (mely maga is országosan küzd a kérdéssel) így a spanyol kormány nem érdekelt e virágzó kapcsolatok lerombolásában.

Világos, hogy amennyiben a brexit tárgyalásokon nem sikerül az Egyesült Királyságnak az Egységes Piachoz való hozzáférést biztosítani magának, úgy vélhetően egy kölcsönösen előnyös bilaterális egyezmény megkötésére fognak törekedni a felek, mellyel biztosíthatják a munkaerő szabad áramlását a régió és Gibraltár között.

Következtetések és a legutóbbi fejlemények

A szuverenitásról szóló spanyol-brit vita ellenére, a közös uniós tagság nyomán mára a határon átívelően mindkét fél számára előnyös kapcsolatok alakulhattak ki. Mivel Gibraltár modern gazdaságszerkezetének alapjait közel egy időben rakták le az Egyesült Királyság Európai Közösségekhez való csatlakozásával, mára az uniós Egységes Piachoz való hozzáférés kulcsfontosságú lett a terület számára. Ebből adódóan, a brexit tárgyalásokon az Egyesült Királyság azon célja, hogy hozzáférjen

¹⁰⁵ <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/european-union-committee/brexit-gibraltar/written/45032.html> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

¹⁰⁶ U.o.

az Egységes Piachoz – mely a brit szigetek gazdasága számára is fontos – még hangsúlyosabban fog megjelenni Gibraltár számára. A tárgyalások sajátossága, hogy azt Egyesült Királyság és az Európai Bizottság képviselői folytatják le, vagyis az formálisan a Gibraltári kormány képviselői nélkül zajlik, továbbá e tárgyalásoknak nem képezi tárgyát Gibraltár további sorsa. Bár területet sajátos érdekeit Egyesült Királyság kormánya képviseli e tárgyalásokon, ugyanakkor éppen ebből fakad a gibraltáriak félelme, amennyiben a brit kormánynak választania kell a 30 ezer lakosú Gibraltár és a 65 milliós Egyesült Királyság érdekei között.

A spanyol fél minden jel szerint lehetőséget lát a brexit folyamatában, illetve az azt követő időszakban, amikor majd Gibraltár kérdése nem európai „belügy” lesz, hanem az EU27 és az azon kívül álló Egyesült Királyság között. Egy ilyen helyzetben Spanyolország sikerrel érheti el, hogy az Európai Unió a spanyol szempontokat képviselje, és a 27-ek együttesen lépjenek fel a spanyol álláspont mellett. Ennek már most vannak látható jelei: az Európai Tanács elnöke által 2017. március 31.-én közzétett, a kiválási tárgyalásokról szóló iránymutatásnak a tagállamok kormányai számára megküldött szövegtervezetben az áll, hogy az unió és a brit kormány között a későbbiekben csak úgy jöhet létre megállapodás, ha arról a spanyol és brit vezetés is külön megegyezik.¹⁰⁷ Másrészt megfogalmazva Spanyolországnak vétőjoga lehet a Gibraltárt érintő döntésekben, miután Nagy-Britannia kilép az Európai Unióból... A tervezetre válaszul a brit közélet idegesen reagálva kiállt Gibraltár mellett – sőt egyes politikusok még a háborús fenyegetésig is eljutottak.¹⁰⁸ Ezeket a felvetéseket May miniszterelnök-asszony gyorsan elutasította, és Jack Straw volt brit külügyminiszter is abszurdnak nevezte,¹⁰⁹ – ám az

¹⁰⁷ European Council (Art. 50) (29 April 2017) - Draft guidelines following the United Kingdom's notification under Article 50 TEU http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/31_03_17_eu_draft_guidelines.pdf - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

¹⁰⁸ Brexit: Ex-Tory leader Lord Howard likens Gibraltar to Falklands - <https://news.sky.com/story/theresa-may-vows-to-get-best-brexit-deal-for-gibraltar-10822205> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

¹⁰⁹ Theresa May laughs off Gibraltar 'war' question - <http://www.bbc.com/news/uk-politics-39485169/theresa-may-laugh-off-gibraltar-war-question> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

világos, hogy a Brit diplomácia egyre nehezebben érvényesíti akaratát Gibraltár kérdésében.

A vita bizonyos nyugvópontra jutott 2017 augusztusában, mikor Alfonso Dastis, az új spanyol külügyminiszter kijelentette, hogy országa nem fogja akadályozni a brexit megállapodást azért, hogy visszaszerezze a Gibraltár feletti szuverenitást, ehelyett meg kívánják győzni a gibraltáriakat a közös szuverenitás adta lehetőség előnyeiről.¹¹⁰

Mindezen folyamatok helyi szinten számos kihívás elé állítják mind a gibraltári polgárokat, mind a helyi politikai és gazdasági szereplőket, akik a brexit fejleményeinek tükrében hosszabb távon újra kell, hogy gondolják Gibraltár viszonyát az Egyesült Királysághoz, illetve Gibraltár helyét Európában.

Világos, hogy Gibraltár egyértelműen kifejezett érdeke az EU Egységes Piacához való hozzáférés, mely eddig együtt járt a helyi identitás egyik alapjával, a spanyol igény elutasításával. A távlati kérdés az, milyen belső feszültségeket kelt a félszigeten egy esetleges olyan helyzet, amikor az Egységes Piacához való hozzáférés „ára” a spanyol szuverenitás igény valamilyen szintű tolerálása lesz. Mindez olyan egy olyan vitát eredményezhet, melyben egyesek egy három évszázados alapvetést kérdőjelezhetnek meg.

Hogy e helyzet elvi lehetőségével tisztában vannak a helyi politikusok is, jelzi Fabian Picardo főminiszter 2016-ban a Sky News-nak adott interjújában elhangzott szavai: „Ha Gibraltár hozzá akar férni az egységes piacához, és azokhoz a jogokhoz, melyeket ma élvez, mint a mozgás szabadsága, ismét meg kell, hogy fontolja a megosztott szuverenitást Spanyolországgal – ám Gibraltáron e kérdésre felülvizsgálatára még senki sem készült fel.”¹¹¹

¹¹⁰ Spain will not block Brexit deal over Gibraltar - <https://euobserver.com/tickers/138712> és

Spain won't 'jeopardise' Brexit deal to regain Gibraltar sovereignty - <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/08/spain-wont-jeopardise-brexit-deal-gibraltar-sovereignty-european-union-negotiations> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5

¹¹¹ Spanish PM's anger at David Cameron over Gibraltar - <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36548175> - Hozzáférés dátuma: 2017. október 5.

Felhasznált Irodalom

- Aldrich, Robert - Connell, John: *The Last Colonies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- Brexit: Gibraltar House of Lords - European Union Committee, 13th Report of Session 2016–17, London, 2017
- Cortázar, García de - Vesga, González: *Spanyolország története*, Budapest Osiris, 2005
- Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*, Budapest, Aula Kiadó, 1998
- Foreign and Commonwealth Office: *The Overseas Territories – Security, Success and Sustainability*, London, 2012
- Finlayson Clive, Darren Fa, Adam Hook: *The Fortifications of Gibraltar 1068-1945*, Osprey Publishing, 2006
- Garcia, Joe: *Operation Felix - Hitler's plan to capture Gibraltar*, Mediterranean Sun Publishing, Gibraltar, 1985
- Gareth Stockey: *Gibraltar: A Dagger in the Spine of Spain?*, Eastbourne: Sussex Academic Press, 2009
- Gold, Peter: *Gibraltar: British or Spanish?* Routledge Advances in European Politics, (Book 19), 2005
- Harsányi, Iván - Ormos Mária: *Mussolini – Franco*, Budapest. Pannonica, 2001
- Hendry, Ian – Dickson, Susan: *British Overseas Territories Law*, Oxford, Hart Publishing, 2011
- Kalmár János: *A spanyol örökösödési háború (1701-1714)* In.: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009
- Kontler László: *Forradalom a parlament ellen... Az Egyesült Államok megszületése* In.: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009
- Kovács Barnabás: *Gibraltár: az önrendelkezési jog újabb erőpróbája* In: *Külügyi Szemle*, 2009/01
- Németh István (Szerk.): *20. századi egyetemes történet I.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005
- Ormos Mária-Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003
- Probáld Ferenc (szerk.): *Európa regionális földrajza*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000,
- Rákóczi István: *A Portugál Tengerentúli Birodalom megszületése* In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009
- Szántó György Tibor: *Adalékok a Brit Gyarmatbirodalom előtörténetéhez* In.: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009
- Szilágyi Ágnes Judit: *A Spanyol Gyarmatbirodalom*: In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009
- Zoltán Márta: *Egy különös terület – Gibraltár* In.: *Új Honvédségi Szemle*, LX. évf. 11. szám 2006. november

150 ÉVE SZÜLETETT CHOLNOKY VIKTOR¹

Krúdy Gyula

Cholnoky Viktorról²

Nem vagyok valami szentimentális ember, de most nem tagadhatom el, hogy erős megindultságot érzek e magányos órában, amidőn az ő nevét leírom, Viktorét, aki talán ebben a negyedórában ballag hazafelé a József-körúton és félszegen, rövidlátóan mendegél a falak mellett, mintha csak tegnap érkezett volna meg a veszprémi vonattal Pestre és azon bizonytalankodna, hogy hová is lett a régi bodegás a József-körútról, akit tízezer esztendő előtt ismert. Mostanában, úgy tudom, hogy magányosan jár - ha ugyan jár éjszaka valahová - míg ezelőtt, éjjeli szerkesztő korában, egy öreg korrektor bácsit ültetett maga mellé, a hallgató és komor metrompázst, éjjel, reggelig nyitvatartó vendéglőkben, ahol nyomdászoknak friss sört csapolnak, valamint egy-két aludni nem tudó újságírónak... De ez már nagyon régen volt. Talán tíz esztendeje, talán több. Cholnoky vastag török cigarettáját hajnalban a király-utcában szívja egy sörházban és itt bizonyosan megtalálom, midőn már leadta a Pesti Napló utolsó kolumnáját. Tehát elindultam és Viktort itt gyakran felkerestem.

Jeles memoár-írók harminc-negyven esztendő múltjával is pontosan bejegyzik a dialógusokat. Nem vállalkozom ezen bizonytalan értékű

emlékezet-próbára, mert nem is igen beszélgettünk olyan dolgokról, amelyek másokat is érdekelhetnének. Igen személyes természetű megbeszélések voltak ezek az együttlétek, a kiadóról, a szerkesztőségről, a felszolgáló lány regényéről és az öreg Kiss Józsefről, akinek akkoriban hetenkint írt és emiatt olyan ellenséges viszonyban voltak, mint két hadviselő tábor előőrsei: a fegyver ravasza felhúzza és már a hét első napján megkezdődött a háború a megírandó cikk körül - vajjon egyáltalában megírja-e Cholnoky a cikket? Pontosabban emlékszem erre, mint a memoár-írók: az öreg Kissnek állandóan Cholnoky járt az eszében, vajjon becsapja-e Cholnoky, vajjon nem hazud-e betegséget, vajjon ott lesz a cikk kellő időre, - mint az elátkozott vadász kergeti az erdőn a fehér szarvast reggeltől estéig. Így múltak az évek.

Ebben az időben, - a hajdani sörözés idején - vajmi keveset dolgozott Cholnoky. Szerette az ódon angol regényeket és szerette Kovács bácsit, a vén korrektort, aki olyanforma történeteket tudott mesélni, mint az öreg vidéki emberek: egy lóról, amely volt, egy hűséges kutyáról, a szomszédjairól és soha sem halott vagy ismert emberekről. Megfontoltan, elgondolkozva hallgatott ilyenkor Cholnoky, sajátos, szomorú, furcsa arca, amely keskeny és bánatos volt, mint valamely csodadoktoré egy Biedermayer-regényből: megértően mosolygott az öreg korrektor bácsi panaszain. Igen, tíz egynéhány esztendő előtt romantikusan üldögettünk ott a sörházban hajnalban, mint a társaság a Három muskátérosból, vagy valamely más hasonló regényből, csak éppen a dialógusnak nem voltak kiemelkedő momentumai. Azokról a dolgokról pláne szemérmesen hallgattunk, amely dolgokat megírni szokás. Az irodalom, az eleven, élő irodalom, amelyről az éjjeli pincérek vitázó kávéházi költők révén jobban vannak értesülve, mint jómagam, e helyen, kis csárdában a Király-utcában künn rekedt az ajtón, bár a jelenlévők, még a hallgatag metrompázst is beleértve, azért gyülekeztünk össze, hogy Cholnokyban, magunkban, az együttlétünkben az irodalmat, az írókat megtiszteljük és egy pohár kiürítésével megünnepeljük. Olyan volt az irodalom e reggeleken, mint egy szomorú, jó és otthon egyedül sírdogáló feleség, aki ugyan mindig az ember eszében van, de róla sohasem beszél... Talán egyetlen-egyszer beszélünk Petőfi Zoltánról, mert Kovács úr ismerte azt a debreceni polgárt és atyafiságát, akinél Petőfi Zoltán színész korá-

¹ Mindhárom korabeli tanulmányt betű híven közöljük - a szerk.

² Nyugat 1911. 24. sz. 1071-1075.

ban lakott. Ám ekkor is többnyire a debreceni polgár rokonságáról folyt a diskurzus. - Az isten áldja meg Kovács bácsit, hogy annyi mindenféle ismerőse volt, vajjon miről is beszélgettünk volna az ő ismerősei nélkül?

*

Egyszer Veszprémben jártam... Dél volt, ünnepnap volt, diákok sétáltak a piacon és a toronyban méltóságteljesen kongott egy harang. Az öcsémet kerestem itt, aki diák volt és kosztban lakott valahol valamerre. Egy diákot megszólítottam, véletlenül a barátját, aki szívesen ajánlkozott, hogy elvezet a kosztos-házhoz.

- A várban lakik. Rozsoséknál.

A veszprémi várat érdemes megnézni azoknak, akik szeretik az ódon regényeket, Scott Valtert, vagy akár Cholnokyt. Itt született, itt gyerekeskedett és erre járt az iskolába. Egy ódon kis háznak az udvarán álldogáltam és diák öcsémmel beszélgettem, mialatt magamban mindig Cholnoky Viktorra gondoltam. Kis kert volt az udvar végében, nem nagyobb egy kávéházi asztalnál, aztán a hegy meredeken, sok öles mélységgel szabott határt a kertecskének. És odalent mindenfelé házak, udvarok, szobák, amelyekbe úgy bele lehetett látni, mint egy panoráma ablakán, kémények füstölögnek és a távolban, túl a városon szürkén kanyarogva húzódik az országút gömbösféjű fák között. Lila párákba vész a távol, a nyájas hegyeknek csak körvonalait látni, Kisfaludy versei csengenek a levegőben és a Bakony zúgását hallani valamerről.

Ez az országút, amely kanyarogva vész el a síkon, megint csak Cholnokyt juttatta eszembe. Innen indult el a furcsa házikók közül, bizonyosan kocsin utazott és a város, mint egy színes, tarka álomkép maradozott el a kocsi mögött. Már csak a veszprémi várat látja, a püspöki templomot és a Bakony messziről zúg utána. Megy, mendegél Budapest felé, hogy tovább olvassa a veszprémi történeteket az ódon angol regényekből és halljon az ismeretlen ismerősökről hajnalban egy öreg korrektor bácsi előadásában. E kis régi házak, e csöndes utcák és ablakok, amelyek mögött diákok tanulnak, a tiszta és bezárt kapuju papi házak, kopott kövek és a furcsa, nyájas emberek véle maradnak a világ végétéig. Ezen pünköszi, napsugáros délben az idegen házikó kis kertjében

az ismeretlen várost szemlélve a hegyről, Cholnoky Viktor karaktere jobban kibontakozott előttem, mint akkor, amidőn órák hosszáig vele szemben üldögéltem. Ez a furcsa, ódon és romantikus-szagú városka kellett ahhoz, hogy Cholnokyból az a sajtóságos, egyedülálló író legyen, akinek a hangjában régi templomok régi harangjának a szava cseng és furcsa köntösű hőseiben ott rejtőztek a veszprémi emberek, akiket gyerekkorában látott. A lilaszínű síkság, melyet enyhe dunántúli hegyek a Kisfaludy rendezésében határolnak, a Bakony, amelynek zúgása, szele, esője a Cholnoky írásaiban visszhangzik és a lépcsők, amelyek itt utcát jelentenek, mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Cholnokyból olyan író váljon, mint amilyen lett. Kár, igazán kár, hogy nem találkoztam egyetlen emberrel sem az utcán, aki incroyable-korbelt frakkot viselne, de bizonyos, hogy a Cholnoky gyerekkorában még az öltözködésük is másforma lehetett az idevalósiaknak.

Ezeket a dolgokat gondoltam ott magamban a veszprémi várban és csupán azért nem gondolkozhattam tovább Cholnokyról, mert egy kedves és molett asszonyka nyájasan reám tekintett és hogy a veszprémi pünkösödöt ne felejthessem el, csókra nyújtotta gömbölyű kezét.

*

Rége, midőn pedánsabbak voltak az emberek, az írókat is olyanformán osztályozták, mint például a madarakat. Mindenféle fő- és alosztályok voltak, külön a próza és külön a vers-íróknak. Ma már nem olyan szigorúak a válaszfalak, a versírónak szabad belépni a prózaosztályba és bizvást bejárhatja az írás mesterségének összes mezőit, ha különös örömet okoz ezzel magának, mint vasárnapi délután a Városliget mutatványos bódéit bejárja kedvesével a cipészlegény: mindenhol lehet mulatságot találni, a Hopla-lovardában épen úgy, mint a városligeti Pali bácsinál. - Ez igaz, de mégis most, e vasárnapi délután, midőn magam nem a rendes mutatványos helyen, a novella-bódéjában szedem a belépőjegyet, hanem a barlangi vasútnál terelgetem befelé a báméskodókat: odabent van Cholnoky, a csodairó és hat méter hosszú a szakálla, - azon gondolkozom egy percig, hogy a régi pedáns irodalom tanárok vajjon melyik osztályába az irodalomnak soroznák Cholnokyt? Költő

vagy író? Természet tudós vagy történelem-író? Publicista vagy roman-
cier? Abban a tizenöt esztendőben, amely a veszprémi furcsa házak óta
elmúlt Cholnoky felett, ez a kivételes ember írt mindent és minden-
félét, amit tollforgató emberek írni szoktak. A természettudomány a
kisujjában látszik lenni, orvos, csillagász, matematikus és földrajzi utazó
egyszerre. Mindent a legjobban, a legpontosabban tud. Az álnevek,
amelyek mögé elrejtőzködött, egy európai tudós készségét, rátermettsé-
gét és hozzáértését szuggerálják az olvasónak. A Ch. V. betűk mögött a
Sorbonne vagy az oxfordi egyetem valamelyik kitűnőségére gondolunk
és egy gazdag, a tudomány minden kényelmével és pazar finomságával
felszerelt írószobát látunk képzeletben, ahol a fehérkabátos asszisztens
- egy rózsaszínű arcú, rajongó szemű fiatal tudós - mély meghajlással
jelenti talán éppen az ázsiai sivatagok térképein méricskélő férfiúnak,
hogy a Franklin Társulat igazgatója megjelent a legközelebbi cikkely
átvételéért és ezen csekket bátorkodja beküldeni a legmélyebb tiszte-
lettel. Majd Sanghai felé vitorlázni látjuk az álnevű tudóst és a pom-
pás francia gőzösről az Óceánt szemléli. Később a vatikáni levéltárban
üldögél és öszentsége különös engedélyével hozzá nem férhető köny-
vekben búvárkodik. A nagyszerű és a maguk nemében páratlan írói
készséggel megírt tudományos cikkek íróját mindenhol sejtjük inkább,
mint ott, ahol van, a kopár és megúnt szerkesztőségi asztal mellett vagy
otthon egy szűk kis józsefvárosi lakásban, ahol tudomásom szerint sem
földgömb, sem teleszkóp nem található. A magamfajta fabulázó író, aki
abból a hazugságból él, ami éppen eszébe jut, rajongva és hódolattal
mereszi szemét a csodálkozástól, midőn a pozitívumok, a tudomá-
nyok mezőjén látja kapálgatni társát a fabulázásban, a kigondolásban.
Hiszen az csak valahogyan megérthető volna, hogy a legjobb orvos Pes-
ten Cholnoky, mert az utolsó évtizedet legalább is négy-ötféle halálos
betegséggel testében élte át. A legbetegbb ember, a legokosabb ember,
a legfinomabb ember, aki szentimentalizmus és sirdogálás nélkül álla-
pítja meg önmagán az idegsorvadástól kezdve a nikotinmérgezésig
a legpompásabb betegségeket, amelyek közül egyetlenegy elegendő
volna ahhoz, hogy az ember eltörje a tollat. Minek írni, amikor még az
sem bizonyos, hogy a cikket befejezem valamikor? Szinte fenséges az
a nyugalma és bölcsesége, amellyel megállapítja hűségese barátai szá-

mára betegségeinek a stádiumát. A szenvedő Henrik legalább a néme-
tekre mondott kegyetlen vicceket, miközben égető kínjai gyötörték. Ez
is valami ahhoz, hogy elviselhetőbb legyen az élet. Cholnoky sohasem
ír rosszat, sohasem mond rosszat. A bölcseséggel mintha valami szer-
ződést kötött volna, öreg zsidópapok mindentudásával látja az életet
zajlani maga körül, észreveszi a Timesben az Óceánra induló hajók
utasnévsorában az oxfordi egyetem tanulmányútra menő fiatal magán-
tanárának nevét és meglátja éjszaka ablakából a József-körúton bandu-
koló újságírókat és magában kiszámítja, hová mennek, miről beszél-
getnek és milyen színe van a kaszirnő szemének az éjjeli kávéházban.
Holott talán éppen azelőtt tette le egy európai hírű orvostudósnak a
könyvét valamelyik betegségéről, amelyet búskomolyan elvisel. Finom
és pompás, mint egy ifjú angol lord, aki klubjában ebédel, miután a
Hyde-parkban ügetett délután. A divatot együtt tanulta megismerni
boldogult Eduárddal és tudja, hogy Londonban hol mossák legfegyé-
rebben az ingeket. És olyan egyszerűen, olcsón öltözködik, mint egy
segédtanító. Ismeri a rózsákat, mint a legjobb kertész valamelyik régi
francia király udvarában, virág mégis ritkán illatozik asztalán. Csak
a jeles szakember, Ehm János ismeri nála jobban a pezsgőket Buda-
pesten, borokat, amelyeket csak Szemere Miklós tarthat pincéjében és
pálinkákat, amelyeket tudományosan kevernek New-Yorkban fehérka-
bátos négerék és a sörön kívül szilvóriummal delectálja kifáradt idegeit.
Az üstökösökre gondol éjszaka, amelyek Kanada felett világítják meg
ez órában a csillagsugáros éjt és reggel koszt pénz kell az asszonynak.
Csupa kontraszt, furcsaság, álombeli alak az egész ember. Rajongók-
nak és gyűjtőknek való, mint egy régi, ritka kis biblia, vagy valamely
ékköves gyűrű, amit egy porrávallott régi pápa sírboltjában találnak.
Magyarország egyik legfurcsább és legtehetségesebb embere. És csak
fiatal újságírók járnak éjszaka az ablaka alatt és áhítattal figyelmeztetik
egymást, hogy a legjobb újságíró lakásán még ég a lámpa, dolgozik-e
a mester, vagy betegségeiben kínlódik? Ennek az országnak, ennek a
magyar életnek minden igazságtalansága, gazsága, bitang tudatlansága
szorítja össze a rajongó fiatal emberek öklét, amidőn az olcsó függő-
nyök mögött árván, magányosan pislog egy kis lámpás, mintha egyet-
len kis csillag ragyogna őszi éjszaka a Kárpát felett.

*

A fiam, aki most a gimnáziumba jár, mire a rajongó korszakba jut, tizenhét vagy húsz éves lesz, egy nevet fog megtanulni, amelyre minket még nem tanítottak. A Cholnoky Viktor neve lesz az. Támadnak majd romantikus írók, akik furcsa és emberi fantáziának alig elképzelhető hősokeket keresnek. Azok majd regényt írnak Cholnokyról. A chikagói vasgyárban dolgozó magyar munkás vasárnap délután a hazai lapokat olvasva, csodálkozva üt tenyerével az újságra: „Ejnye, nem is tudtam, hogy ilyen író van Magyarországon!” Úgy lehet, hogy még mindig divatban lesz akkor Magyarországon a Rákos porából feltámasztani akarni elment hősokeket, akiket e rajongás után vágyakozó nemzetnek irigység és fősvénység nélkül oda lehet állítani. Mostanság, ezerkilencszáztizenegyben, valójában csak arról lehetne beszélni, hogy érdemes volt-e ezt az egész dolgot megírni. A kávéházban egy úr csodálkozva mondja: „Cholnoky? Mintha már hallottam volna ezt a nevet? Sebességmérő volt a repülőgépversenyen”.

Kárpáti Aurél

Cholnoky Viktor 1868–1912¹

Keményen boltozott homlokát egy tudós megirigyelhette volna. Finom, ideges profilján a satirikus bölcs maró gúnyja vont barázdát ajkai köré és kék szemének révedező tükrében egy örök, nagy gyermek álmódott. A közelgő este ezüstös holdfénye már ott csillogott a hajában, a halántéka körül és mert egyre gyakrabban lett szüksége Tartini végzetes filozófiájára, - ezt a filozófiát legszebb írásaival halálíg igazolta, - reszkető, vékony ujjai már csak a ceruzát bírták el. Utolsó novellájának kéziratát itt őrzöm az íróasztalomon. Egész kötetre való papírhalmaz, teleszántva a puha grafit kusza nyomaival. Görbe, öreg betűk, ideges, elrántott, türelmetlen jegyei mindig lázas alkotó kedvének. Zsenialitása és tragikum egyformán kiolvasható belőlük.

Langyos tavaszi estén a Ferencváros tarka, földszintes házsorai között kószálva várom, mikor tűnik föl százzrétű fekete köpenyének himbálódzó feltja, aminek redőiben misztikus mesék rejtőztek. Télen-nyáron ott lebegett ez a sötét köpenyeg szikár vállain. Zseb nem volt rajta, pénzt nem gyűjthetett bele és mégis arannyal volt bélelve: a fantázia aranyával. Néha leakasztotta magáról és odakölcönözte Amanchich Trivulsióknak, az üvegszemű kvarnero-kreolnak, máskor Malpertuix Guido úr vállán ékeskedett, vagy Beid Alnisszor harcos termetén simogatta végig Tammúz, az ébredő napisten, álmoktól terhes tekintetével. Ferencvárosi „dárdás polgárok” apró, görbe házai között, a *Senkik szigetén* vagy a *Veszett ember* söntésének grogg-párás félhomályán hiába keresem a kincses köpenyegét. Gazdája válláról lesegítette valaki, a Nagy Talán, - ahogy Rabelais szerette hívni, - Mors Imperator, aki minden novellát a legkerekebben fejez be már az első Amenhotep óta, aki a farkasfogú Szebek istenre mondott átkot. Mennonidesz Gergelyig sem tudta

¹ In: Cholnoky Viktor: Kaleidoszkop. Bevezetés, *Élet*, Bp., 1913

elfeledtetni. Az álmokat rejtegető, arannyal átszőtt köpenyeget a télen, hidegebb éjszakákon talán egy kis fiú terítette paplana fölé, hogy meleget adjon, amint meleget adott mindannyiunknak, akik ismertük és szerettük Cholnoky Viktort és hallgattuk mosolygósan bánatos történeteit.

Tavaly nyáron, - most júniusban mult egy esztendeje - szúrták sírja mellé a kerepesi temető száraz, sárga homokjába azt az egyszerű fakelesztet, amely külső, eseménytelen életének puritánságát és az igazi értékeknek nálunk még mindig kijáró részvétlenségét egyaránt példázza.

A modern magyar irodalomnak legoriginálisabb és legsokoldalúbb poétája szállt vele sírba.

Mert elsősorban poéta volt ez a különcséig eredeti zseni. Lírikus, akinek férfias szomorúságtól zengő mély hegedűje ott sír még görcsös kacajra fakasztó szatírája mélyén is, leggroteszkebb ötleteinek elképesztő nevetése alatt is. Őszintebben és szomorúbban nem vallott magáról Lermontov sem a *Korunk hőségében*, mint ahogy Cholnoky Viktor tette. Életének, gondolkodásmódjának, örömeinek, tragikumának, szeretetének és gyűlöletének, egész rejtélyes és csudás egyéniségének hieroglifáival szötte át írásait. A *gnóti szeauton* kízó erejével kereste, boncolta magát. A külső világ mindig azon a ponton érdekelte, ahol vonatkozásba jutott énjével. Az író egyetlen föladatának vallotta ennek a viszonylatnak kitapintását. Maga mondja egy helyen: „írónak, művésznek gondolod azt, aki nem a saját lelke borongásából, sötét mélységeiből hoz fel új alakokat, hanem a világ sablonjait írja valamelyes stíluskészséggel? Ördög kell mibelénk! Hát van igazi író és van igazi művész, aki nem a saját lelke kísérteteit rögzíti meg?”

Ezért halljuk minden sorában még a hangja színét is, ezért válik az első novellája után személyes ismerősünkké. Amanchich Trivulsióban, akit minden hősenél jobban szeretett, épp úgy ráismerünk, mint a régi kereszties lovag unokájában, akinek fátyolos a szeme egy régen megsebzett alerion-madár három csepp véréből.

Lírizmusának ezt a mámoros, kényszerű megnyilatkozását azonban egy hatalmas ellenfél szorítja, fojtja vissza s teszi még lázasabbá, feszültebbé. Ez az erudíciója, az a káprázatos, sokrétű tudáshalmaz, amit késő éjszakákon exotikus, keleti írások és a modern tudomány minden ágának könyvei fölé hajolva ősi kultúréhséggel szívott magába. Iroda-

lom, művészet, zene, történelem, geológia és csillagászat, nyelvészet, filozófia, kémia és fizika, a technika csodái, - különösen a repülőgép problémája - az orvostudomány és etnográfia, mind sorra vonultak föl a vastag nagyítóüveg előtt, amit beteg szemei elé tartott. Enciklopédiák voltak a kedvenc olvasmányai és az emberiség legragyogóbb enciklopédiájának poétája: Shakespeare, a lándzсарázó. Erudíció és intuíció, ez a két paradox erő szinte harmonikusan egyesült benne és ez az egyesülés írói karakterének legsajátosabb vonása. Csodásan tiszta öntudatosságával ő maga is beszélt olykor erről, egy-egy csendes kávéházi sarokban:

„Az írónak hinnie kell abban, amit tud. A halott matérián a líra eleven vérhullámainak kell keresztül törni, hogy abból művészi produktum legyen. Az én igazságom az én lírámmal és ha nem tudok fölemelkedni ehhez a lírához, nem juthatok el a magam igazságához. Pedig ez a lényege és titka minden műalkotásnak. Az erudíció itt ballaszt, de fel kellett hoznom magammal, mert ebben az éteri bizonytalanságban mégis egy stabilis pont felé törekszik: lefelé. S hogy ez a pont alattam van: ez minden művésznél a tragikuma. Ezért nem olyan egy sor írás, egy kis ecsetvonás sem, amilyenek az alkotója álmodta. Arról, ami tökéletes, csak álmunk van. A mesterember tudja csak úgy megcsinálni a dolgát, ahogy akarta. Művésznél, igazi művésznél nincsenek végleg eldöntött csatái, egészen betelt vágyai. Neki mindig verekedni kell, mert kettős a lelke. Fantáziájában minduntalan belevigyorog a tudás, a józanság, a „holtbizonyosság” diabolikus, gonosz törpéje, amely ott leselkedik az ódához faragott toll hegyén, az eksztázis kiáltásaira nyíló száj szegletén s még a boros pohár széléről sem sikerül mindig elkergetni. Ennek a retentő, örök kettősségnek a küzdelme a legcsodálatosabb rejtély minden rejtélyek között.”

A Laád Bulcsu emberkéje, aki ott lakik a koponyacsont mögött, sokat árulkodott erre a rejtélyre. És ennek nyomán értjük meg a maga igazi értelmében, hogy miért kell Cholnoky majd minden írásában a valóságnak egy hirtelen pillanatban átbillenni a lehetetlenség országába és miért váltódik át igaz, meleg emberi értékekre az a könny, amit nevetéssel kergetett a szemünk sarkába. A lírikus egy percre szétcsapja a szárnyát, ujjongva löki el magától a földet, azután egyszerre eszébe jut a fizika, a nehézkedés törvénye és zuhanás közben ördögi nyugalommal

számítja kronométerjén a lefelé hulló test sebességének arányszámait. Az erudíció mintha legyőzte volna a poétát: a mese egy váratlan fordulattal abbamaradt...

Minden, ami ismeretlen, izgatta a fantáziáját, mert érezte, hogy csak az igazán a miénk, amit még nem ismerünk, ami ezután jön: az ismeretlen. Amit tudunk, az lezárt, élesen körülhatárolt terület, amin semmit sem változtathatunk. Nem adhatunk hozzá magunkból. Csak amit megsejtettünk, amihez az intuíció vezetett el, amit még eljövendő napok köde rejteget: az él igazán bennünk. Ezt gyúrhatja a fantáziánk, ebbe kapcsolódhatunk csak bele minden idegszálunkkal, agyunk minden rezdülésével. Aminek miért-jét kérdezni még nem jutott eszünkbe, ahhoz van leginkább közünk. Hinni kell ezt s a hit a művészetben fölötte áll a tudásnak. S éppen ezért értékeljük Cholnoky Viktorban elsősorban a poétát s csak azután a polihisztort, jóllehet írásaiban egyforma tökéletességgel és erővel jelentkezik mind a kettő. Tudományos cikkei akárhányszor a belletrisztika felé kíváncsognak, viszont némelyik novellája csak ürügy gazdag tudományos megfigyeléseinek elmondására. Azért nem is lehet írásait elskatulyázni. Mikor az ember már-már kimondja: novella, - akkor fordul egyet a hang, a történet, az író és egyszerre úgy látjuk, hogy aki még az előbb az alerion tarka tolláról beszélt balzaci hűséggel és darwini pontossággal, most meghegyezi ezt a tollat és a szívébe mártja, mert erről a furcsa szerszámról a tinta leperreg. Csak vérrel fog. És amíg egy negyedórával előbb egy materialista nehéz, nyomasztó szavai nehezettek a lelkünkre, most egy réveteg, csodákba néző, fátyolos szemű poétával állunk szemben, akinek nemcsak azért olyan káprázatosak az álmai, mert rosszul lát és közel hajtja a fejét a papirosához. Érezzük, hogy itt túl a miópián, a milió-elméleten, a természettudományon és mindenféle komolyan - és éppen most - olyan haszontalanul megállapított valóságon, egy transcendentális világ titkaiból hozott fotográfiákat tart elébünk valaki, egy vakmerő és a lehetetlent kísértő utazó.

Nevetések és könnyek között nincsenek többé ellentétek, csak kapcsolódások. Heine néha úgy beszél, mint assisi szent Ferenc és Don Quijoténak édes testvére lesz Falstaff. És most már ez a természetes, a magától értetődő, nem a szembeállítás, mert minden sugarat egyformán hét színre bont a prizma és végeredményében egyformán érthető vagy ért-

hetetlen minden, Laád doktor emberkéjének filozofálása csakúgy, mint Sancho Panza elborulása az üres kocsonyástól fölött.

Csak természetes, hogy ezeknek a mondanivalóknak életrekeltsére nem voltak alkalmasak számára a poétika megállapított formulái. Új formát keresett magának, amit nem főd teljesen a novella, az elbeszélés vagy tárca fogalma. Egészen újfajta írások ezek, talán a legoriginálisabbak az egész magyar literatúrában. Senkihez sem hasonlítanak. Néhol, egy pillanatra E. T. A. Hoffmant vagy Mark Twaint juttatják eszünkbe, de csak azért, hogy azután annál jobban lássuk az elhatároló vonalat, ami félreismertetlenül választja külön mindenki másától. Tíz soráról, egy mondatáról biztosan föl lehet ismerni, különösen cikkeiben, krónikáiban. Szatírájának egész ragyogó pompája kibontakozik előttünk ezekben a hétről-hétre írott tárcákban. Négy éve lehet, hogy megírta a *Balaton nyarát* egy ilyen krónikában, a legszebbet és legnagyobbzusabbat minden írás között, amit valaha a Balatonról írtak. Egy érdekes természeti tüneményt mond el benne, - az eső hogyan kerül meg a Balatont - színes, gazdag nyelven, telve meglepő új hasonlatokkal, trópusokkal s egy hatalmas lírai költemény decrescendójában simítva el a szavak viharos hullámszámát. Ezek a tárcalevelek, amiket itt könyvbe gyűjtve vesz kezébe az olvasó, Cholnoky Viktort, a polihisztort és a poétát egyformán reprezentálják; tudása, bölcs humora, lírikus természete és tökéletes írásművészete egyaránt megnyilatkozik bennük. A hangszernek, amelyen játszott, - a magyar nyelvnek - virtuóza volt. Minden hajlékonyságát, szövevényét, rugalmas erejét érezte, ismerte és szerette. Keresetlenül, készen áll tolla hegyén mindig az egyetlen szükséges, kifejező szó és sokszor bonyodalmas, szinte furfangos mondataiban lokális értéke az újság közvetlenségével hat. Elkoptatott, megszürcült szavak új valórt mutatnak az új beállításban. Írásművészete a legértékesebbek közül való, a formát mindig egyszerre alakítja a tartalommal, acélos, zengő, túladunai nyelvén.

De nemcsak nyelvének őseréjén érződik magyarsága. Gondolkodásmódjának eredetisége, érzései, fantáziája, amely olykor a fantasztikumba csap át, egész világnézete tipikusan magyar. Egy elfinomodott, szenzitív, csodákat áhító és a nyugati kultúra minden megnyilvánulását szervesen magába fogadó turáni intellektus, nemcsak elvileg ellen-

sége, de létezésével is egyenes ellentéte minden árjának. Keletnek bűvös pompája nosztalgikus erővel hatott rá s a Dunántúl nyári estéjében megkezdett mese csillogó fonalai nem egyszer átvezetnek Ázsiába vagy Haábeah romjai közé. Minden keserősége mellett is optimista, akinek vérében van a romantika szeretete és a dzscentri, ez a századokon át fáradt és elfáradt fajta, egy végső fellobbanással minden nagyszerű értéket kiadta benne, úgy, mint Jókaiban, vagy Justh Zsigmondban. Egész ember volt és így kétszeresen tragikus, hogy nem élhette végig egészen a maga életét. Negyvennégy éves korában, két évvel az első könyvének megjelenése után halt meg, agyongyötört, napi robotban elégett idegekkel. A teste korán megroskadt, de szelleme friss és egészséges maradt mindvégig. Hőseiben is a betegeket szerette leginkább. Könyveiben csak egy egészséges emberről van szó, akinek a völgyben felejtett filozófiáját megeshi egy medve és - megdöglik tőle. Az Ofélia-szanatórium megálmodója a ragadós egészségtől akarja megóvni a jövő század embereit, akik fejcsóváló komolysággal fogják megállapítani az utolsó beteg diagnózisát: *Tabes dorsalis*. Menthetetlen. Már verseket ír... Mert a betegség az irodalom, a poézis, a művészet. Mintha önmagát akarta volna igazolni, mint Poe Edgar, az amerikai költő, aki vizespohárral itta a ginevert. És ki tudja?... Kemény Zsigmond is feketekávéval fűtötte az írásait, mint Balzac, Munkácsy is azzal a pohárral koccintott, amelyik Musset-t megölte. Ki tudja? Talán a matematikusoknál igazabb igazságra jutnak azok, akik lehunyt szemmel nyúlnak bele az élet zűrzavarába, akik nem okoskodnak, hanem álmodnak az agorán, ahonnan úgy is elég kíméletlenül szólítja el őket a durva kiáltás: *Daïmonion*, gyerünk fát aprítani...

Budapest, 1913. augusztus hó

Kosztolányi Dezső

Cholnoky Viktor

I.¹

Cholnoky Viktor magyar és kísértetlátó. Nagyon a szívemen fekszik, hogy róla írva így közel maradjon ez a két szó, és szelíden egy gyékényen béküljön egymással. Magyar kísértetlátó. Ez a kapcsolat mindennél jobban bevilágít a művészetébe, és talán pedzi is, hogy van, és mindenkoron volt a magyarságnak egy töredéke, amely napfényben túlvilági alakokat látott, és a széles, boldog, zsíros nyugalomba átkul hozta magával a tört idegek fájdalmas zenéjét. Máshol mindez rendjén van. A német csecsszópo anyja tejével szívja magába a rémlátást, s ha megnő, könyvet ír a démonológiáról, és katedrát kap. Vannak született terhelt nációk. Ezeknél polgári ruhát viselnek a kísértetek. A láz állami szubvencióval jár. A finomság a földön terem. De a mi fajtánk kerek arcú, sűrűvérű és boldogan emésztő. Még a földünk is csak néha lát kísértetet, akkor sem éjfélkor, hanem - minden rémmese paródiájaképpen - a józanság verőfényes órájában, délben, mikor a puszta robbanásig átfűlt homokja pásztorkölteményeket álmodik, és a hőség gulyákról, kutakról, zöld mezőkről delirizál. Nálunk a jó fiúk nem látnak manókat. Csak a rossz fiúk. Ezek a fenegyerekek azonban igazabbak, finomabbak, bátrabbak az idegen boszorkánysoknál, zseniálisak, mint a polgári famíliákból kifajzott művészek, akik generációk békésen elraktározott eleven erejét és érzéfszülőslegét hadakozva, lángolva, keserves könnyel váltják értékké. Ilyen Cholnoky Viktor is, a magyar kísértetlátó.

Nem tudom, mennyire szabad és illik most, hogy első és pompás könyve komoly kritikai megállapításokat parancsolna reám, megrajzolni finom fejét, álomlátó, nefelejcskék szemét, egész testi mivoltában őt magát, aki mindig úgy hat reám, mint a múltból vagy a jövőből, nagyon messziről idetoppant meseherceg. Sokszor azt hiszem, hogy egy

¹ *A Hét*, 1909. december 25.

kis lépéskét kellene tennie, hogy innen, a budapesti aszfaltról, átlépjen a mesék világába. Az az ő világa. Ez, ami itt van, csak motívumokat szolgáltat neki, de ott túl van az igazság és a poézis és a pozitívum. Mégis természetes ez az álmodott világ. Nem érzik rajta a kénközság. Semmi köze Hoffmannhoz, Barbey d'Aurevillehez, még a vigyorgó, rémes Grabbéhez sem, akivel talán leginkább rokon. Kísértetei kozmikus kísértetek. Görögtűz, füst és festék nélkül. A németek összegyűjtöttek egy csomó kísértetnovellát. Nem kapott meg. Egy fiatal berlini író nemrég kiadta idegizgató, perverzül elfinomított novelláit, melyekkel a borzalmat akarta rám idézni. Ásítva olvastam. De Cholnoky Viktor kísértetei megdobbantották a szívemet. Ezek mélységekből szakadtak fel, szükségszerűen és végzetesen, egy élet mélységeiből, a pokolból, a sötétségből vagy a földből. Délibábok. Fáradt, lazán csillogó álmai a földnek, amelyeket mintha nem is az erőteljes nap szült volna, hanem az éjjel hideg és zöld csillagzata, a hold. Éjjeli délibábok.

Egyszer *A Hét*-ben egy elfelejthetetlenül szép cikkében beszélt a látóról, az idegemberről, akinek idegszálai makrancosan szétgombolyodnak, és míg egyik végük sajgatja szegény testünket, a másik a végtelemben szögell, és a mindenséggel köti össze az embert. Mikor ezt olvastam, reá gondoltam. Az ő idegei hálózák át így a valóságot és a fantázia birodalmát, a régés Babilont és a szegényszagú Ferencvárost, az akkád harcos napimádó lelkét és a kalandor zavaros, tarka, csillogó álmait. Nyugtalan és hánykódó ez az író. Talán ezért globetrotter is. Mindent tud és még azonkívül sokat. Az esprit-je révén egytestvér lehetne a franciákkal, de polihisztor, a népeket, a történelmet, a földgolyóbist kísértetiesen ismeri. Mégsem francia. Ördögi tudás él benne. A humora pedig metsző, marcangoló, amely a brutalitást művészzel házasítja össze. A képzelt beteg meghal, és a kalandor üvegszeméből könny hull. Ördögi humor. Egy mély bensőséges élet fájdalma kacag sorai közt, a szenvedés ördögi ujjongása, a fantasztikumból egyszerre a nyomor mezíten lábujja csüng ki, s a szójátékokon, tréfákon, elhallgatásokon keresztül akarva, nem akarva élénk tűnik egy higgadt agy bölcsessége, nyugalmas tudása és sugalmas megérzése, amely alighogy elárulja, micsoda szépség és gazdagság rejtőzik mögötte. Ördögi könyv.

Tartini zenéjét hallom. Az ördög trilláit.

II.²

Ma reggel láttam őt viszont, a Szvetenay utcai halottasházban, holtan. A halottak liftje lassú zörgéssel hozta szemeim elé a mélyből, a jeges pincéből Viktort. Azon a bádgravatalon feküdt, amely a magyar zseninek kijut. Szelíd, finom fejét még egyszer megnéztem. A júniusi fény rettentő világosságában feküdt, karjai birkózó pózban emelkedtek ki a lepedőből, minthogyha még mindig a láthatatlan ellenséggel küzdene, haragos száján egy néma és tragikus kiáltás, amelyet az én füleim már nem hallanak. Meg kell rajzolnom halotti maszkját. Drága teste, amely a zseni és a végtelen vágyában emésztődött el, az utolsó pillanatban - az örökkévalóság számára - egy tragikus szoborművé fagyott. Aki látta, keményen, könny nélkül nézte, s azt mondta, hogy itt egy modern hő esett el.

Jó lenne most annyi könnycseppet sírni, ahány betűt kell vetni, de halála mellett némuljon el a szentimentalizmus. Láttam otthon a bitanggá vált íróasztalát és tollát is. Vajon benne maradt-e egy tintacsöpp, egy sor, egy cholnokys ötlet, vagy ez is halott már? Az élete, amely kettétört, egész, és a rendelkezés így helyes? Zsenije megpecsétléséül neki is úgy kell összerogynia, mint az amerikai költőnek, aki kezében egy gyógyszerár kilinccsével, az utca kövén hal meg? Nem lehet felelni. Ez az, amiről ő annyit fantáziált. A halál tette költővé. Hogyha írt róla, tollából, amely lángot és szívárványt izzadt, fellegek bújtak ki, s az életünkre új perspektíva nyílt. Mindig róla írt. Kávéházi asztalnál, egy pohár konyak előtt, szájában az ő erős, török cigarettájával, hányszor beszéltünk - négyszemközt - erről a pillanatról, amely most bekövetkezett, és arról a tartományról, amelybe egészen bizonyosan megérkezett. Ő már tudja azt, amit mi még nem tudunk. Pályája kezdetén egy cikket tett közzé *A Hét*-ben a halálról, arról, hogy nincs halál. Azóta minden sora csak neki szólt, álmait a bús nemtő növesztette óriássá, alakjai, ezek a tépett és beteg különcök, ezek a gyönyörű fantaszták, elhagyott vendéglők halljában, késő délután, sötét szivartűz és mérges italok mellett egyre csak az életünk végzetes vendégéről filozofáltak. Folyton csak a halál előcsarnokában járt. Az élet csak fele volt

² *A Hét*, 1912. június 9.

az ő birodalmának, a másik fele, a nagyobb, a levegősebb, az izgatóbb az, amely fantazmagóriákba, kísértetlátásba és lehetetlenségekbe mosódik el. Ebből a látószögből nézett mindent. Fájdalmunkat ez most döbbeneté és néma csodálkozássá változtatja.

Nekünk azonban mégis beszélnünk kell. Azok, akik utánunk jönnek, évtizedek múltán könyvtárakban felütik azt a lapot, amelyet megtisztelt a gyémánttollával, és tőlünk, mostani fiataloktól kérnek adatokat, akiket boldoggá tett a tiszta és becsületes keze szorításával. Hiszem, hogy ma is szövődnek legendák. A jövő beszélni fogja, hogy a XX. század elején, a szegényes és csendes ferencvárosi részen, nyomorban, és később templomi szegénységben élt egy álomlátó, aki a budapesti aszfalton kísértetekkel beszélgetett. Mi láttuk őt. Egzotikus, sovány alakja olyan, minthogyha egy régi meséskönyvből lépne ki. Kezében egy hosszú, fekete bot. Idegesen és félénken megy a fal mellett. A modern utcazaj sérti beteg idegeit, és fél a kongó terektől. Kék szemében a neoromanticizmus túlvilági ábrándja alszik. Ismerőse minden fakír, minden keleti kalandor, a vén kultúra minden papja, vajákosa és varázslója. Akik látták, azok tanúságot tehetnek a költészete igaz volta mellett. Otthon gyertyafénynél ül, egy háromágú ezüst girandole mellett, mert a gáznál és villanynál sokkal többre becsüli az arisztokratikus, tompa fényt. Óriási nagytűvel olvassa egy angol, arab vagy kínai poéta könyvét. Este halljuk, hogy mit mesél. Művészet és bűvészet nála egy. Hipnotizál a szemeivel. Arról szól legszebben, amit sohase látott, s az a legnagyobb kincs, ami nincsen. Hiába írunk róla. Míg magunk előtt tudtuk, ő volt a költészete legfőbb igazolója, a kedélyével, a szikrázó elméjével és a fanyar szatírjával, ezután csak a könyvei maradtak meg, amelyek híven őrzik művészetét, de meleg és teljes életét mégse pótolhatják. Feljegyeztük róla, hogy ő írta legszebb novelláinkat ama nyolc esztendő alatt, melyet *A Hét* családi körében eltöltött. Magyar prózája remekmű. Egyenletes és hullámzó, egyben lágy és kemény. Az alkotás pillanatában csillogó és fürge, mint az olvadó érc, aztán szigorú formába szökken, megkeményszik, a logika vaskalapácsa veri szilárddá, ez teszi értéké, nemes és ritka ötvösmunkává. Tolla ontotta a könnyű, folyékony mondatokat. Hogyha le akarnók kottázni a prózánk ritmusát, akkor Tóth Bélánál és nála kell keresnünk a dallam menetét.

Cholnoky Viktor pszichéje magyar, fájdalmasan és nemesen magyar. Tipikus magyar volt, de egyetlenegy ilyen magyart se ismertem. A fajta, amely vastagnyakú, lármás és zsupori, elfáradt és költővé nemesült benne. Ábrándos és lágy a magyarsága. Az ő magyarsága illatos. Mélabúja hasonló a dunántúli esték, a jegenyés balatoni lankák csendjéhez. Egy züllő és arisztokrata nép szülte, hogy példázója legyen neki, csonkát és nagyszerűt alkosson, s fiatalon haljon meg. Ő pedig szerette a fajtáját. Úgy, ahogy egy költő szeretheti, kritika és politika nélkül, végtelenül. A diadalmas japán csaták idején cikket írt a neomongolizmusról, arról, hogy az árják elfáradtak, és most már miénk a világ. Talán a keleti mindentudásvágy hajtotta, hogy megtanuljon mindent, ami megtanulható, és mindent jobban tudjon, mint más. Folyton szerzett. Agg emberként kellett volna meghalnia a tudás és a tapasztalás kincseivel, egy kertben, rózsák és méhek között, vagy egy csillagvizsgáló toronyban, figyelve az égbolt aranyos titkait. Nem így történt. Költői zsenije beleragadta az életbe, a filléres hajszákba, és negyvennégy éves korában végkimerülést állapított meg rajta a kórház orvosa. Minden pillanatban intenzíven akarta érezni önmagát, az én végtelen mámorát, a romlása, a halála árán is. Egy szegény-szegény nép becsületes szállítója lett. Igazi gyémántot csillogtatott ott, ahol csehüveggel és békasóval is beérik. Rendkívüli dolgokat látott, amelyek már tilosak a földi szemeknek. Olvastam a fejcéduláját. Négy pontos latin szó megmondja, mi volt a halála okozója. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a vágya ragadta el közülünk. Tammuz, a gyümölcsérlelő és hervasztó, a jóságos és szörnyű keleti isten, a tűz, az ölte meg.

III.³

Cholnoky Viktor novelláiban szerepel egy alak, akiben - egészen biztosan - önmagát írta meg. A dialógusok borús és kedves, neuraszténias Dénese ez. Egy párbeszéd pedig a kritikusként különösen becses. Az, amelyikben a szereplő meggyónja, hogy vége a bohémségnek, a tudás

³ *A Hét*, 1913. február 23.

megvárásolta, az idegeket ölü és örökösén kutató tudás. Ez Cholnoky Viktor lélektani problémája. Rengeteget tudott. Tudni könnyűség és teher egy olyan igazi költőnek, mint amilyen ő volt. Ahogy én ismerem ezt a drága, színes és mély fantasztát, legjobban kívánt volna egész életében bámulni, új és új eksztázisba roppenni, tele torokkal és tele tudóval részeg és káromkodó monológokat kiabálni az életre, amely őt tanulni kényszerítette, és ördögös erővel rávette, hogy nézzen minden dolog mélyére. Mi tudunk felejteni. Ő nem tudott. Hogyha írt a vastag és puha Koh-I-Noor ceruzájával, még talán az alkotás pillanatában is eszébe ötlött, hogy mint csiszolják le a grafithengereket a ceruza céljaira, micsoda erdőkből vágják ki a hozzá való fát, a papír, amelynek szemcsés rostjait maga előtt látta, micsoda rongyokból készült, s a feje fölött égő villamos körte fémszála micsoda gyári munkán ment át, míg végre légüres üvegburába került. Ellenséges hatalmak vették körül. Fantáziája tusakodott velük. Zsurnaliszta volt. Emlékeznie kellett dátumokra, gyilkosságokra és betörésekre, folyók, városok, írók és politikusok neveire, kémiai, fizikai, matematikai törvényekre, amelyekbe előszeretettel fogózkodott mérföldeket lépő képzelete. „Ez a borzasztóság, ez a folytonos tudás, ez a mindigokosság, ez a túrheterenül örökké zakatoló, belénk gyökerezett agyvelőmunka, melytől nincsen szabadulás.” Az ő sóhajtása ez. Legszebb dolgai és igazi egyénisége azonban éppen ebből a küzdelemből fakadtak, a pozitív tudás és a hit, a valóság és a lehetetlenség birkózásából. A polihisztor cikkíró költő, aki felejteni akar, a szemek nem vizsgálódnak, de nézni vágnak, a finom fej pihenni és merengeni és játszani, az író csak álmodni, a felejtés arany párnáján.

Cholnoky Viktornak a cikkek robotja, az éjjeli szerkesztőség s a házbérgond közepette voltak nyugodt pillanatai is. Ilyenkor novellákat írt.

Mi jellemzi őt leginkább? Valami kesernyés, ideges és zimanós mosolygás. Eredetileg egy böszavú, patakzó mesemondót láttunk benne, aki hosszan, időfelejtő bájjal tud elbeszélni, s bűvészként rázza elénk veszprémi édes szavait. Utolsó éveiben ért meg a satírja, amely jósból és melegségből, sziszegő haragból és kígyómarású kritikából állott. Az arca teljesen kifejezte a pszichéjét. Amikor beszélt, a szája idegesen és csúfondárosan megrándult, de a kemény férfiszáj fölött két meleg gyermekszem tündökölt, ábrándos és kék, amely forró fénnel

öntötte el arcát, és bocsánatot kért azért a kritikáért, amelyet a bölcs száj mondott. Ezek a szemek látták meg a neuraszténia kísérteteit, a balatoni lankákat, a világhódító magyarokat. A száj aztán kicsúfolta őket. Igazi férfias művész. Az, hogy ő csak fanyalogva vette tudomásul a legújabb magyar írókat, mindenekelőtt annak tudható be, hogy az új művészek legnagyobb része nőiesen elfinomult. Benne, a született betegben volt valami vágy az egészség és az angol-amerikai praktikum után. Szeretett volna mindent tudni, mint egy bogárgyűjtő diák, gépeket és aeroplánokat szerkeszteni, olyan egészséges-józanul írni, mint Rudyard Kipling. Küzdött önmaga ellen. Mégis csak úgy tudott írni, és úgy írt mindig, mint Cholnoky Viktor.

Közvetlenül a halála előtt bontakozott ki teljesen diadalmas grotesksége. A betegsége megtörte. Nem tudott tiltakozni a zsenije ellen. Egészen átadta magát fantasztikus költészetének és kaján satírjának. Valahányszor meglátogattam, az íróasztalán - a nagy mikroszkópja alatt - ott leltem Brueghel és Hogarth egy reprodukcióját, melyet órákig nézegetett, mert testvérien szerette e két, halállal komázó, tréfás és tragikus művészt. Novelláit aggódó gonddal írta. Irodalmat sohase művelt pénzért, határidőre. Sokszor hónapokig beiratlanul állt a lap, amelyen megpendített egy-egy motívumot, és hangulat híján eltett jobb időkre. Ebből az időből származnak azok a novellái, amelyek legmúltóbban tartják fel nevét és őrzik különös csillámú egyéniségét. Ekkor írta az ördög öreganyjáról szóló elbeszélését, aki az ideges embereknek a pokolba lenyúló, összegubancolódott idegszálaiból harisnyát köt. Az áldozatok „azt hiszik, hogy valami kötélzárl nyúlik az ismeretlen mélységekből az agyuk velejének a harangjáig. És azt érzik, hogy ezt a kötelet ráncigálja valaki úgy, hogy a válluk fölött az a csontharang tüzet kongat, félrevert, veszedelmet int, pusztulást jelent...” Ebben a kötetben látom viszont novelláját a két egyiptomi múmiáról, az apáról és a fiáról, akik hajnalban felébrednek a British Museumban. Mindketten öszek és kilencvenévesek. Az apának most se imponál a fia. Ramszesz, a fiú, nagyobb hódító, mint Szethosz, az apa. Az apa mégis leszamarazza a fiát, aki meghódította a világot, és most nehéz múmiapólyájában nem tud aludni. „Lásd, mindig mondtam, hogy vacsorára ne egyél olyan nehéz edelt, mert éjszaka rosszakat álmodol tőle.” Nagyon szeretem a gyáva és ideges

oroszlánról szóló írását. Másutt ezt a jellemzően Cholnoky groteszkéget olvasom: „A bacilusok slágerre vannak sorakozva, elől, mint a darvak V betűje élén, a coccusok fővezére, a tífusz nagykaszinója repül.” Ismét másutt ezt a mondatot: „Az Ősz kinyújtotta karját, és egy teljes hónappal nyúlva át a Végtelenségen, már most kopogtat, sírva, patakzó szemmel kéri, hogy eresszék be a szobába is.” Minden betűjéből ráismereünk. Az olvasót pedig elfogja valami határtalan melankólia. Arra gondol, hogy az, aki ezeket írta, sohase pihenhetett nyugodtan és boldogan, felkönyökölve a felejtés arany párnáján. Ez az utolsó könyve.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Kényszerű migráció: az erkölcsi felelősség és a politika

Horst, Cindy: Forced migration: morality and politics = Ethnic and Racial Studies, Vol. 41, 2018, No. 3, 440–447. p.

A cikk szerzője, Cindy Horst Thomas Faist szociológus kényszerű migrációval kapcsolatos tudományos nézeteit vizsgálja meg, illetve a menekültek között végzett terepmunka során szerzett kutatói tapasztalata alapján bizonyos mértékben korrigálja a Faist által megfogalmazott konklúziókat. Thomas Faist érdeme abban rejlik, hogy le akarja bontani azokat a kényszerű, migráció köré épített politikai képzeteket, amelyek szűkítik a menekültek számára elérhető védelem lehetőségeit. Cindy Horst abban egyetért Faisttal, hogy a tudósok egyik legfontosabb feladata az, hogy megkérdőjelezzék mindazokat a domináns diskurzusokat, amelyek az elnyomást vagy a mások véleménye fölötti irányítást szolgálják, és egyesek érdekeit helyezik előtérbe másokéval szemben. A kutatói szférának tisztában kell lennie saját felelősségével e téren, hiszen a tudomány segítségével igazolni és erősíteni lehet bizonyos nézeteket mások rovására. Horst úgy gondolja, hogy Faist csupán abban téved, hogy – maga is némileg az aktuális diskurzus csapdájába esve – a menekülteket nem tekinti politikailag aktív szereplőknek. Horst szerint azonban a menekülésnek legtöbbször nagyon is politikai okai vannak, a menekültek pedig öntudatos politikai alanyok, nem csupán elszenvetői az eseményeknek. A szerző tehát elméleti megközelítés helyett inkább empirikus, tapasztalatokon nyugvó megközelítést kínál, hiszen az érintett emberek élettörténeteinek és politikai öntudatosságának megismerése és megértése után már nehezebb nem észrevenni saját erkölcsi felelősségünket.

Thomas Faist a kényszerű migráció morális politikumával kapcsolatban két központi kérdést tárgyal. Először azt a kérdést teszi fel, hogy melyek azok a mechanizmusok, amelyek a kényszerű migrációhoz tapadó politikai percepciókat táplálják. Másrészt megvizsgálja, hogy hogyan tudjuk ezeket a politikai képzeteket lebontani, amelyek miatt a migránsok kiszorulnak a biztonságos lét lehetőségéből. Rámutat az erkölcsi felelősség tudata és a tényleges viselkedésünk közötti eltérésre, és magyarázatot keres rá. Cindy Horst támogatja Faist azon törekvését, hogy lerántsa a leplet a menekültekkel kapcsolatos nyelvhasználat hatalmáról és magukra a menekültekre gyakorolt hatásáról. Ő is óva inti a kutatókat attól, hogy elfelejtsék, hogy a tudós közösségek is bizonyos paradigmákon belül gondolkodnak, és adott esetben maguk is újratermelik az elfogult álláspontokat.

A kutatói előítéletességgel kapcsolatos megállapítások még inkább fontosak a kényszerű migráció kutatásában, hiszen ennek a területnek komoly kihatásai vannak a megszülető politikai intézkedésekre is. A migrációt kutató tudósok erkölcsi felelőssége tehát hatalmas. Faist két lényeges fogalmat használ a jelenlegi helyzet elemzéséhez: a „relatív depriváció” és a „kognitív diszonzancia” fogalmát. Az első arra vonatkozik, hogy az emberi jogi narratíva (és az erkölcsi kötelesség emlegetése) következtében magasabbak lettek a befogadással kapcsolatos elvárások az egész világon. Faist szerint számos kényszerű migráns komolyabb várakozásokkal indul neki arra vonatkozóan, hogy fog-e valahol menedéket találni, miközben ennek lehetőségei nem bővültek. Emiatt lép fel a „relatív depriváció” (a viszonylagos jogfosztottság), azaz egyre messzebb kerülnek egymástól az emberi jogok tiszteletben tartásán alapuló várakozások és az oltalomra találás inkább fogyatkozó, mint szaporodó lehetőségei. Horst azzal egyetért ugyan, hogy egyre inkább szűkülnek azok a lehetőségek, amelyekről a kényszerű migránsok oltalmat remélhetnek, azt vitatja, hogy ezek az emberek arra számítanak, hogy tiszteletben tartják a jogaikat, ezért aztán csalódnak Európában. Ez legfeljebb olyan esetekben fordulhat elő, amikor valóban csorbulnak a személyiségi jogaik, pl. erőszakosan bántják velük az európai rendőrség, vagy hosszú ideig bezárva tartják őket. De az, hogy a kényszerű migránsok azért remélnek oltalmat, mert hisznek az emberi jogokra való hivatkozásban,

naiv feltételezés. Az elmúlt húsz évben menekültekkel folytatott személyes beszélgetései alapján a kutató azt szűrte le, hogy legtöbbjük meglehetősen jól tájékozott a bevándorlók és a külföldiek aktuális európai helyzetével kapcsolatban.

A másik fogalom, a kognitív disszonancia jól ismert a pszichológiában: arra utal, amikor egy helyzettel kapcsolatos ismeret és cselekvés nem áll összhangban egymással, ezért valamiféle magyarázatot gyártunk hozzá. A kognitív disszonancia által eltoljuk magunktól a felelősséget – például megkíséreljük a migráció különböző formáinak jogosultságát megkérdőjelezni. Faist itt azt vizsgálja, hogy milyen metaforák, fogalmak és megkülönböztetések vannak hatással az erkölcsi politizálásra, illetve a helyzettel kapcsolatos ismeretek és a viselkedésünk közötti eltérésre. Ilyen metaforák pl. az „áradat”, a „hullám” és az „invázió”, amelyek arctalan, egynemű tömegként mutatják be a migránsokat. Az egyedi identitásokat felváltja a „menekült” fogalma: az egyéneket már nem különböztetjük meg társadalmi hovatartozásuk, származási helyük és személyes történetük alapján.

Jóllehet, ezek a metaforák valóban elrejtik a menekültek egyedi történetét, Horst hangsúlyozza, hogy a menekültáradatok kérdése mindig is politikai jelentőséggel bírt. A menekültek kezelése már a II. világháború után is a magas szintű politika kompetenciájához tartozott: pontosan ezért hozták létre az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát, ezt a politika felett álló, humanitárius szervezetet. A 90-es évek során aztán ismét a magas szintű politikának, a Biztonsági Tanácsnak kellett a menekültáradatok ügyével foglalkozni hat krízishelyzetben is. Mivel a menekültek szimbolikus értelemben a dolgok nemzeti rendjén kívül állnak, és megkérdőjelezzik a nemzeti szuverenitás narratíváját, a mozgásuk mindig is politikai ügy volt és lesz.

Faist azt kérdezi, hogy melyek azok a mechanizmusok, amelyek a kényszerű migrációval kapcsolatos politikai percepciókat táplálják, és hogyan lehet ezeket kiküszöbölni. Ő a diskurzust alakító mechanizmusokban és ezen diskurzus hatásában látja a probléma gyökerét. Horst azonban inkább a gyakorlati megismerés fontosságára hívja fel a figyelmet. Hiszen ha megismerjük ezeknek az embereknek a valós élettörténetét, magunk is rájövünk, hogy mennyire helytelenek voltak korábbi

képzeink velük kapcsolatban. Ezen túlmenően ezekből a személyes történetekből kirajzolódnak a tágabb társadalmi és politikai mintázatok is. Az életrajzi módszertanok az alanyiságot, a cselekvő egyént helyezik előtérbe. Az egyéni élettörténetek megismeréséhez ugyanis szükség van elbeszélőkre és hallgatókra, ezáltal pedig kommunikációs híd jön létre az egyéni meggyőződések és a kollektívan osztott nézetek között.

A menekültek élettörténeteiben visszatérő motívum a káosz és a radikális bizonytalanság. A menekültek által megélt események gyakran hatással vannak állampolgári szerepvállalásukra is, és politikailag aktív szereplőkké teszik őket. Ez két okból is így van: egyrészt az erőszakos konfliktusok és emberi jogi visszaélések aránytalanul nagy mértékben sújtják azokat, akik saját hazájukban aktív politikai szerepet vállaltak, másrészt pedig az ilyen jellegű tapasztalatok politikai szerepvállalásra indíthatják az elszenvedőiket. Sok olyan menekült van, aki politikailag aktív családból származik, ahol a menekülés oka éppen a politikai szerepvállaláshoz köthető. Mindezek a tapasztalatok – akár gyermekként megélve – formálják az egyén politikai eszmélését és szerepvállalását. Az is egy megtapasztalás, ha valakinek soha nem volt hazája, mivel menekültként született, majd onnan továbbmenekülve egy másik ország hazátlan menekültje lett. A menekültek történeteiből kiviláglik, hogy egyszerre lesznek emberi jogi visszaélések áldozatai, mivel politikai tényezők, illetve politikai tényezők, mivel súlyos emberi jogi visszaélések áldozatai. A migráció tehát igenis politikai kérdés, hiszen a menekülés oka jelentős mértékben a politika; a menekültek öntudatos politikai alanyok, és a menekültek áramlása is politikai kérdéseket vet fel. Bár a menekültek a többi migránssal együtt áramlanak a világban, életüket és élettörténetüket nem a mozgásuk definiálja leginkább, hanem az általuk megélt emberi jogi sérelmek és méltatlan bánásmód. Ha másra tereljük a figyelmet, azaz „depolitizáljuk” őket, akkor tulajdonképpen a meggyőződéssel kapcsolatos felelősségünket háritjuk el.

Pethő-Szirmai Judit

A határok térbeliségének megközelítése

Mag Vince: Az államhatárok térbeliségének megközelítésmódjai a határ menti együttműködések és a geometriai tér sajátosságainak függvényében. = Erdélyi Múzeum, 2017. 79. évf. 4. sz. 38–48 p.

Bár a határ (illetve államhatár) egy történelmileg meghatározott, változó tartalmú kategória, általánosan érvényesnek tekinthető meghatározás szerint egy ország szárazföldi és tengeri területének térbeli lehatárolására hivatott képzeletbeli vonal, amely egyúttal az illető államhatárokat területi szuverenitásának térbeli korlátait is körülírja. Ám a határnak mint fogalomnak többnyire – politikai, földrajzi, filozófiai, sőt matematikai – értelmezése is létezik, leggyakrabban viszont e kifejezést a közigazgatásban vagy politikai kategóriákban használják.

A jelenkori kutatások fontos eleme a határ menti térstruktúrák, régiók működésének vizsgálata, hiszen az EU területének közel felét a határrégiók vagy államhatárok által érintett térségek alkotják, a tagországok lakosságának pedig mintegy harmada él határrégiókban. Az integrálandó Európában az átlagosnál gyakoribb az államhatárok találkozása.

Az államhatárok vizsgálata során kétféle megközelítési mód érvényesül: a vonalelmélet és a zónaelmélet; a határ mentiségre irányuló vizsgálatokban a határ fogalma legalább négy funkciót hordoz: az elválasztást, az összekapcsolást, az ütközést és a szűrést. A határ menti peremvidékeken állandó kihívást jelent az etnikai, nyelvi és kulturális sokféleség, ezért itt olyan problémák kezelésére kell sort keríteni, amelyekben az állam központi térsége nem is érintett.

A politikai határok kialakulása kapcsolódik a nemzetállamok létrejöttéhez; védik a határon belüliek integritását, emellett megakadályozzák a kicserélődésüket a határon kívüliekkel. A politikai, földrajzi megközelítések elsősorban az adott nemzeti érdekek leképeződései, és mindig az államelméleteknek alárendelten alakultak, az államok hatalmi törekvéseit tartalmazzák (Suba János).

Magyarország a politikai földrajz legfontosabb kutatási témája az államhatár menti együttműködés, az európai integrációs törekvések miatt. A francia politikai földrajz szerint az ország ideális határokhoz

jutott a Rajna mint természetes választóvonal révén. (Bár a francia – német határ ma nem követi a folyó nyomvonalát. Az elmélet valószínűleg az Elzász-Lotharingia mai hovatartozásának igazolását szolgálta, sőt feltehetőleg sorvezetője lett az első világháború utáni kelet-európai békerendezésnek. Így válhatott Csehszlovákia és Magyarország határává a Duna és a folyónak alig nevezhető Ipoly. – a szerk.) A francia teoretikusokkal ellentétben a német felfogás szerint viszont a folyók nem tekinthetők jó határoknak, mert ezek inkább összekötnek, mintsem elválasztanak (pl. Ratzel).

Az organikus államelmélet szerint – legbefolyásosabb képviselője a német Otto Maull volt – az államhatár ugyanazt a funkciót tölti be az állam letében, mint az élő szervezetekben a sejthártya, ami részben összetartja az államterületet, részben pedig biztosítja a szükséges kapcsolatokat, az átjárhatóságot. Más német felfogás szerint a német államhatárt nem lehet természeti alapon megvonni, magába kell foglalnia a német nép jólétéhez szükséges gazdasági életteret (a közelmúlt történetéből jól ismert felfogás – a szerk.)

Általános fejlemény a jelenkorban, hogy Európa nyugati felén az államhatárok jelentősége eltűnőben, a keleti felén viszont újjászületőben van – a szerző vitatható álláspontja szerint.

Az Európai Unió keretében megvalósuló együttműködési formák a korábbi árukereskedelemből fejlődtek ki, ami több síkon zajlik az állami szinttől egészen a kistérségi szintekig.

A határok geometriai struktúrája elemzése során eldöntendő kérdés: a társadalmi és természeti térnek léteznek-e geometriai tér sajátosságaival párhuzamba állítható törvényei, továbbá lehetséges-e a geometriai formák, elemzési eszközök felhasználása a tapasztalati tér leíró elemzéseiben; végül: használhatók a geometriai fogalmak a tapasztalati tér leírásában.

A társadalmi tér kutatásában fontos szerepet kap a modellek megalkotása, viszont – jegyzi meg a szerző Dusekre hivatkozva – a társadalmi térnek az időbeli meghatározottsága és esetlegessége miatt nem lehetnek törvényei. Ezért nem véletlen, hogy a geometriai szabályosság szerint felépülő modellek homogén és végtelen kiterjedésű térre vonatkoznak. A településhálózat geometriai ábrázolása jelentős mértékben

segíti a megértést, viszont a települések közötti sokszínű funkcionális kapcsolatok leírására nem alkalmas.

Bibó István szerint a kelet-közép-európai kis népek nem valósították meg 1818 után (sem) az önrendelkezési jog kivívását. Az új államhatárok kijelölése során nem lehetett volna alap sem a nagyhatalmi érdek, sem a sértett népek igazságra való hivatkozása. A nagyhatalmak felelőssége nem abban áll, hogy egyes országok számára kedvezőtlen döntéseket hoztak, hanem abban, hogy a döntések károsak voltak a kelet-európai konszolidáció szempontjából. Az ún. jó határ vagy nyelvi határokat jelent, vagy egy történelmileg kialakult status quo-hoz igazodik. Az a határ maradhat tartós, amely az érintett népeknek lelki megnyugvást hoz.

A történelem során talán először a 20. század második felében nem jelent hátrányt a határ mentiség. Előny viszont azokban a forrásokban ölt testet, amelyek csak e térségek számára biztosítanak. A helyzet életképességét az adja, hogy az anyagi lehetőségek fenntartják a határ menti együttműködési kedvet. Viszont fennáll a határ nélkülség, a határok feloldódásának veszélye, a sebezhetőség és a labilitás. Ez a veszély újfajta határkonceptiókat indukálhat a biztonságérzet erősítésének érdekében.

Cholnoky Győző

Látlelet a Berettyóújfalui járás cigányságáról

L. Ritók Nóra: Láthatatlan Magyarország. Tea Kiadó, Budapest, 2017. 320 p.

„Itt, a megyénkben is vannak olyan területek, amelyek a 33 LHH-s (leghátrányosabb helyzetű) kistérségekhez tartoznak. Persze ez a felületes szemlélőnek nem látszik. Aki átutazik ezen a vidéken, a városokban nem látja nyomát. És nem látja a falvak főutcáin sem. De elég csak letérni az útról, kimenni a települések szélére, az utolsó utcákhoz, az utolsó házakhoz vagy befordulni egy-egy zsáktelepülésre, és olyan látvány tárul a szem elé, aminek nem kellene itt lennie, Európa közepén, a 21. században. Szeretném képzeletben elhívni Önöket egy ilyen utcába.”¹ (L. Ritók Nóra)

L. Ritók Nóra *Láthatatlan Magyarország* c. kötete válogatás személyes hangvételű, heves érzelmekkel átítatott szociografikus írásából, melyek nagyrészt a HVG által gondozott *A nyomor széle blogon* láttak napvilágot. Az általa vezetett Igazgyöngy Alapítvány kiterjedt munkásságán túl tabuktól mentesen a Hajdú-Bihar megyei cigányság mindennapjainak kegyetlen valóságába kalauzolja el az olvasót. A kiadványban a szegénységkultúra valamennyi megnyilvánulási formája terítékre kerül, nem kendőzi el a bűnözést és prostitúciót sem, ugyanakkor az odavezető előre kikövezett út valamennyi állomását is megvilágítja.

Az Igazgyöngy Alapítvány elsődleges célja, hogy „*egy élhetőbb világot*” teremtsen a leghátrányosabb helyzetű járások között számon tartott Berettyóújfalui járás több tucat településén. Az Alapítvány rendkívül széleskörű tevékenységével igyekszik jobbra tenni a rászorulókat életét és az esélyeiket növelni. Mindenekelőtt megemlítendő az Igazgyöngy Alapfokú Művészeti Iskola, ahol közel hatszáz zömében hátrányos helyzetű gyermeket tanítanak, valamint a Toldi Tanodában több mint negyven nélkülöző gyermeket karolnak fel. A sokakat érintő ösztöndíjprogramjuk által pedig a tehetséges diákok érvényesülést kívánják mindinkább elősegíteni. Fontos idézni azon meglátásukat melynek eredőjeként szá-

¹ L. Ritók Nóra: *Láthatatlan Magyarország*. Tea Kiadó, Budapest, 2017. 56-57. p.

mos további programot indítottak: „Megértettük ugyanis, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek integrációja sosem fog az iskola falain belül megoldódni.”² Ebből kifolyólag több községi családgondozásba és kríziskezelésbe is belefogtak, mely során a lehető legváltozatosabb problémákra keresik a választ, a kiutat: cipőt, ruhát, gyógyszert, tűzfát osztanak, segítik a hivatali ügyintézt, az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást. A lakhatási körülményeiken is igyekeznek javítani, szükség esetén kályhát is biztosítanak, valamint a villanyt visszaköttetik és kártyás mérőórákat szereltesnek fel. Továbbá jelentős hangsúly helyeznek a munkahelyteremtésre, közösség- és identitásfejlesztő programokra, illetve az érintett intézmények és a cigányság közötti párbeszéd és együttműködés fokozására.

Magyarország e szegletében a cigányság jó esetben közmunkához, vagy alkalmi munkákhoz jut, ahol vagy bejelentik őket, vagy nem. Jellemzően nehéz fizikai munkákról van szó; kertészás, kubikolás, épületbontás, vágóhíd. A fiatal lányok körében a prostitúció mindinkább felüti a fejét, mellyel szemben a szülők és az iskola is tehetetlen. A jövedelem-szerzésnek sajátos formái is kialakultak, mint például az, hogy valaki az erdőben eladásra fát gyűjt a sorstársainak, vagy készpénzért rozoga autójával fuvarozza a szomszédjait a közeli városokba. A foglalkoztatás fellendítésére indított legváltozatosabb képzések teljes hiábavalóságukról tettek tanúbizonyságot, melyek ésszerűtlenségéről a következőképpen számolt be az egyik helybéli cigány asszony: „Ha cigány vagy, tanulj kosárfonást! De minek? Mondja, mit csináljunk ezzel a tudással? Mert ebből nem lehet megélni... ezzel nem lehet mit kezdeni...”³ Amennyiben a „hagyományos cigány mesterségektől” el is rugaszkodik egy-egy képzés, akkor sem várható jelentősebb előrelépés: „Hiszen hiába szerveznek új és új számítástechnikai tanfolyamokat a „digitális szakadék” csökkentésére, ha van egy másik szakadék, az alapkészségek területén. [...] Ahol a mobilitás nem értelmezhető, ott hiába végez pékként valaki a tanfolyamon, ha a környéken nincs olyan pékség, ahova felvehetnék. [...] Vagy mit kezd a

mobilitásra szintén képtelen SNI fiatal lány a targoncavezetői képzéssel egy faluban, ahol sose láttam targoncát.”⁴ A helyben található zömében szegregálódott iskolák döntően csak a munkanélküliség, a mélyszegénység újratermeléséhez asszisztálnak. Az analfabetizmus egyre inkább elterjedt a tizenévesek körében, ezzel párhuzamosan tehetségprogramokra lehet pályázni, ami ugyan egy-egy tanulónak ad némi lehetőséget, mialatt a többi gyermek felemelése még sok évtizedig várthat magára. Az iskolák jövője kilátástalan hiszen a pedagógushiány miatt alig-alig jutnak képzett szakemberhez, az utazótanári rendszer pedig nem képes betölteni ezeket a réseket.

A cigányság tarthatatlan viszonyainak leginkább szembeötlő bizonyítéka a toldozott-foltozott nagyrészt alap nélküli, vályogból épült hajlékok állapota. A vályogházak pusztulását az átalakításukra, javításukra tett kísérletek nemhogy késleltetik, hanem olykor elő is segítik. Az imént említettekre kiváló példával szolgál az, amikor a szoba bővítésének szándékával egy-egy közfalat lebontanak a házban, melynek következtében azonnal összedől az otthonuk, vagy eleinte csak egy kis repedés jelenik meg az egyik oldalfalon, ami évről-évről terebélyesedik a vályogház végórára mindinkább felhívva a figyelmet. A javítás jobb esetben annyi, hogy a repedés elé felerősítenek egy OSB lapot, ami ugyan ideig-óráig elfedi a problémát Szintúgy történik az elmozdult cserepek javítása, OSB lapból álmennyezetet szegelnek a rés alá, így vezetik el a vizet, ami olykor a vályogfalon csurog végig tovább emésztve azt. A szakadt ház, vagy tető valamennyi repedése, hézaga, zuga kiváló hajlékul szolgál a kártevőknek.

A mindennapok nyomorát csak tovább mélyítik a hajlékok hívatlan vendégei; a patkányok, amik a vályogházak falaiban, vagy a döngölt padlóban kedvükre fúrnak járatokat. A kártevők mindamellett, hogy közegészségügyi problémákat is okozhatnak leginkább a csecsemőkre és kisgyermekekre veszélyesek, ugyanis nem egyszer fordult elő, hogy álmukban megharapták, vagy megrágták végtagjaikat. Az egyik hírhedt eset során egy másfél éves gyermek vált áldozattá, a kezén marta meg a patkány, amikor a kórházba vitték szülei az édesanyja azt állította az orvosnak, hogy egy „kóbor, kis növésű” kutya volt, ugyanis szégyellte, hogy min-

² Igazgyöngy Alapítvány honlapja: <http://igazgyongyalapitvany.org/mit-csinalunk-2/> (Letöltés ideje: 2018. február 13.)

³ L. Ritók Nóra: Láthatatlan Magyarország. Tea Kiadó, Budapest, 2017. 175. p.

⁴ Uo. 303. p.

den próbálkozása ellenére a patkányok bejártak az otthonukba. A patkányok elleni kiúttalan küzdelemnek sajátos bevett gyakorlatai alakultak ki a társadalom peremén, melyet érzékletesen szemléltetnek a következőkben idézett sorok: „A cementes keverék nem akadály neki, hamar átfúrja a bebetonozott lyukat, vagy inkább melléfúr, szorosan. A csemperagasztóval kicsit nehezebben boldogul. [...] Körben mindenütt felvakolva már a csemperagasztóval, amin jó kétökölnyi friss lyuk mutatja, nem sokat gondolkodott az éjjeli látogató és átrágtá újra ott, ahol bírta, csak hogy bemehessen. Újabb próbálkozást terveznek, rabicháló, vagyis csirkedrót megy majd a vályogfalra, ehhez kérnek segítséget, majd erre újra ragasztó, ez tuti lesz, hív a férfi, nézzem, a másik falnál is bevált.”⁵

A tarthatatlan körülmények, az elégtelen táplálkozás rövid idő alatt kikezdi az emberi szervezetet, a gyermekek és a felnőttek rendszeresen az ágyon dőlnek: „Azt hiszem, itt és ilyenkor, a gyerekeket nézve érti meg leginkább az ember azt, hogy a nyomorban élők egészségi állapota mennyire rossz. Nem látunk csontig lesoványodott gyerekeket, mint Afrikában, de egyoldalúan tápláltakat, vitaminhiányosokat igen. Ilyenkor lehangoló a helyzet. Itt nagyon nehéz az immunrendszert szinten tartani.”⁶ A betegségek gyakran krónikussá válnak, melyek háttérben egyrészt a gyógyszerek megfizethetlensége áll, másrészt, az hogy az orvos a hétnek csak egy napján rendel a településeken, a legközelebbi városi kórházba pedig a buszjegyet nem tudják megfizetni.

A mínuszok beköszönte csak újabb kihívást jelent az így is viszontságos körülmények között élő cigányságnak Hajdú-Bihar megye e magára hagyatott szegletében. Az omladozó vályogházak pislákoló melegét többnyire egy rozoga kályha, vagy sparhelt szolgáltatja, amennyiben a család fához tud jutni. Az adományként, segélyként jutott tűzifa azonban sokszor nem tart tovább néhány hétnél, ami miatt szinte bármit eltűzelnek, ami ideig-óráig némi meleget tud nyújtani; elhasznált, elkoszolódott ruhát, műanyag flakont, a betakarítás után a földeken maradt, száraz kukorica-csőveket, vagy akár az ágykeretet majd a matracot vályogtéglákra fektetik. A tüzelő beszerzésének másik módja a férfiak feladata, akik járják a

falu határát, az útszéli akácokat vagy az erdőket és kivágják a bokrokat, fákat egyre nagyobb területeket bejárva, ami miatt rendszeres a feszültség a helyi gazdákkal és a hatósággal: „A nagyobb faluban, ahol van rendőrség, és valakit falopáson kapnak, attól elkobozzák a fát, ráadásul neki kell becipelnie a rendőrségre. A férfi is ment. Biciklit tolt, ahogy szokta. Csak ágakat, jövevényeket szedett. Az üres telken, ahol már rég az akác az úr. De nem lehet. A rendőrség figyel. Fényképez, elkoboz, büntet. Most 50 ezerre. Hogy miből lesz befizetve? A férfi ránt egyet a vállán. Legfeljebb majd leüli. Kifizetni nem tudja. Fölösleges részletet kérni. A kisebb helyeken ritkán jár a rendőr, csak a gazdától kell tartani. Úgyhogy ide hajnalban indulnak. Mert kell a fa. A gyerekek fáznak. És főzni is a kályhán főznek.”⁷ A fűtés mellett a másik égető kihívást a mindennapokban az elektromos áram teljes, vagy részleges hiánya jelenti, ami miatt sokszor sötétség fedi el a nyomortelepeket, cigánysorokat. Már több mint tíz éve is annak, hogy némely család feltöltötte volna a villanyt az otthonában, így némi világosságot az este beállta után egyedül a gyertya, az olajmécses és a petróleumlámpa jelenti. A gyermekek félnek a koromfekete szobákban, az idősek, betegek ellátása szinte lehetetlen, nem is beszélve a napokkal, órákkal a szülés előtt álló anyákról. A kártyás villanyórák felszerelése ugyan több családnál ideig-óráig megoldja a nehézségeket amíg tart a feltöltött összeg, azonban annak lejártával ismét koromsötét fészkelni be magát a házakba. Egy-egy család néhány ezer forintnyi feltöltéssel hozzávetőlegesen egy hónapig is kihúzná, amit a többség elő is tudna teremteni, de a felhalmozódott korábbi tartozás rendezéséig nem szerelhetők fel a kártyás mérőórák.

Hajnáczy Tamás⁸

⁵ Uo. 95. p.

⁶ Uo. 118.

⁷ Uo. 105. p.

⁸ Kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

A háborús múlt nehéz terhe Horvátország és Szerbia jövője szempontjából

Brey, Thomas: *Die Kriegsvorgangenheit als schwere Bürde für die Zukunft Kroatiens und Serbiens = Südosteuropa Mitteilungen*, 2017, No.4-5. 68-85.p.

A háború 22 évvel ezelőtt fejeződött be Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, és csak még jobban megnehezítette a szerbek és horvátok évtizedek óta tartó rossz viszonyát. Horvátországnak és Szerbiának csak akkor lehet közös jövője, hogyha fel tudják dolgozni a fájdalmas múltat. Ha a régió politikusai semmit sem tesznek a háborús múlt feldolgozásáért, akkor a remény a következő generációban rejlik. A tanulmány egy-egy horvát és szerb tankönyvet elemez, amelyekben mindkét oldal elfogultan, egyoldalúan hibáztatja a másikat a háborúért. Jugoszlávia szétesését és a dél-szláv háborúkat sem jogilag, sem tudományosan nem sikerült feldolgozni teljesen. A szerző a mű végén kitér arra, hogy milyen módon lehetne segíteni a két nemzetet a múlt feldolgozásában.

Szerbiának és Horvátországnak nem sikerült az, ami Németországnak igen a második világháború után: a múlt feldolgozása. Évek óta vannak olyan horvát és szerb politikai és társadalmi csoportok, amelyek a már elítélt háborús bűnösöket akarják rehabilitálni és nacionalista politikusokat támogatnak.

Szerbiában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában csak néhány bírósági ítélet született a háborús bűnösök ellen. Az amerikai külügyminisztérium 2016-os ember jogi jelentésében élesen bírálta Horvátországot, mivel az alkotmányában nem kezeli demokratikusan a szerb kisebbséget. Még mindig nem kezdődött el a szerbek és bosnyákok visszatelepítése a háború előtti hazájukba. Jogilag még nem döntöttek arról sem, hogy mi legyen a menekültek vagyonaival. Számos értékes történelmi műkincsnek nyoma veszett és a háborús jóvátételről mindenki hallgat.

A következő pontok jellemzik a régió nacionalista társadalmi és politikai légkörét:

- 2017 augusztusában a belgrádi bíróság felmentett 10 vádlottat, akik évekig bűjtették a 2011-ben letartóztatott boszniai szerb katonatisztet, Ratko Mladićot.

- 2017 augusztus elején kormányválság tört ki Horvátországban, ugyanis a koalíciós partnerek nem értettek egyet abban, hogy mi legyen a jasenovaci emléktáblával, amelyet az 1990-es évek elején meghalt horvát katonák tiszteletére állítottak fel. A botrányt a táblán lévő „Fürs Vaterland bereit” avagy a „Készen a hazáért” fasiszta köszönés váltotta ki. A Jasenovacban volt a régió legnagyobb koncentrációtábor a második világháború alatt, ahol (horvát adatok szerint) tízezreket vagy akár (szerb adatok szerint) százezreket gyilkoltak meg. A horvát elnök, Kolinda Grabar-Kitarović azt mondta, hogy ez csak egy „régiszerb köszönés”. Időközben levették a táblát, azonban újra felállították a közelben lévő Novszkában, habár a felirata a „Sieg Heil” avagy „Győzelem, üdv” náci köszöntéshez hasonlít.
- 2017 szeptemberében Milošević egyik bizalmasa, a 69 éves Milorad Vučelić lett a szerb *Novosti* kormánylap szerkesztője. A kommunista Szerbia 8. központi tanácsának (1987. szeptember 23-24.) harmincadik évfordulójára – amely Miloševićet hatalomra juttatta – számos pozitív hangvételű, a történeteket újraértelmező cikk jelent meg a *Novostiban*, annak ellenére, hogy a legtöbb szerb történész egyetért abban, hogy ezen a napon kezdődött Jugoszlávia felbomlása és a többéves háború.
- Ugyancsak 2017 szeptemberében láttak hozzá a horvát politikusok a népszavazás előkészítéséhez. A szavazás célja az, hogy elvegyék a parlamenti kiváltságokat a kisebbségektől. Az alkotmány eddig a kisebbségek (a szerbeken kívül az olaszok és magyarok) számára 8 helyet garantált a 151 parlamenti helyből.

Horvát tankönyv: „A Hazafias háború”

A „Školska knjiga” tankönyvkiadó 2015-ben kiadott kézikönyve horvát, általános és középiskolás történelemtanároknak szól. 2018-ig ez az előírt tananyag ebben a témában.

Az első fejezetben a „Hazafias háborút” „kikényszerített háborúnak” nevezik. A könyv adatai alapján 20.577 ember halt meg a háború-

ban. Egy másik kézikönyv – a háború alatt egészségügyi miniszterként dolgozó Andrija Hebrang könyve – szerint az áldozatok száma 14.154 volt. Az első kézikönyv alapján a horvátországi szerbek 51 százaléka, 582.000 ember menekült el, míg a szerb források szerint ez 79 százalék.

A tankönyv szerint már a 19. századtól az volt a szerbek célja, hogy Horvátország területén egy olyan államot hozzanak létre, amelynek van hozzáférése a tengerhez (az ún. Nagy-Szerbiát). A szerzők szerint Jugoszlávia széteséséért szintén a szerbek hibásak, mivel dominálni akartak a többi jugoszláv köztársaság felett.

A tankönyv írója a horvátokat mind politikai, mind katonai téren békeszeretőnek ábrázolja a szerbekkel ellentétben. „1991 szeptember végén és október elején tetőzött a nagy-szerb agresszió. A JNA és a szerb szövetségek támadást indítottak a horvát hadszíntereken, és figyelmen kívül hagyták a béketárgyalásokat, illetve a horvát kormány és az internacionális közösség kísérletét a konfliktus békés megoldására.” (41.o.)

A horvát tankönyvben nem indokolják meg a bosnyákok és a horvátok konfliktusát, és nem is foglalkoznak vele részletesen. Mindkét területen voltak gyűjtőtáborok, ahova civileket börtönöztek be. Azonban a horvátok itt is jó színben tűnnek fel, mivel „Horvátország diplomáciai kezdeményezéssel próbálta megoldani a tragikus konfliktust.” (56.o.)

A könyv szerint 1995-ös Daytoni békeszerződés elismerte a szerb agresszió hatását, mivel a bosnyák szerbek a terület 49 százalékát megkapták. A szerzők megkérdőjelezzik, hogy a Vihar hadművelet (amelynek során 1995-ben a horvátok visszaszerezték a szerbek által elfoglalt területeket) célja az volt, hogy kiűzzék a szerbeket Horvátországból. Szerintük a „Brioni transzkripciók” (Tudman elnök és katonai vezetők brioni-szigeti beszélgetéseinek átírása) nem hitelesek. A szerzők szerint a szerb propaganda hazugságokat terjesztett a külföldi médiában, és a könyvben a „nagy-szerb agresszió” polgárháborúként van bemutatva, amelyben (az előzőekkel ellentmondásosan) mindenki egyformán bűnös.

A szerzők az 1991. novemberi Vukovári csatát hősiesség győzelemként tüntetik föl, habár még ma is sokan úgy gondolják, hogy Tudman feláldozta a „hősök városát” azért, hogy az országok figyelmét Horvátországra terelje.

Az 1993. szeptemberi goszpiczi katonai hadművelet is áttörő sikernek számít a könyvben, figyelmen kívül hagyva, hogy a Goszpicznál elkövetett háborús bűnöket később az ENSZ vizsgálta. Azt állítják az írók, hogy az 1995. augusztusi Vihar hadművelet során a horvátok nem üzték ki a szerbeket, hanem azok önkényesen hagyták el a területet és költöztek Bosznia-Hercegovinába és Szerbiába. Ennek az volt az oka, hogy a szerb vezetőség azt a hírt terjesztette, hogy a horvát vezetés alatt lehetetlen lesz számukra az élet.

Szerb tankönyv: „A szerbek és Jugoszlávia szétesése – kézikönyv”

A 2017-ben megjelent szerb történelemtanároknak szóló kézikönyv egyértelmű válasz a horvát tankönyvre. A könyv szerint az 1990-es szerb választások után Szerbiában elkezdődött a demokratikus átalakulás: demokratikus intézmények jöttek létre és a parlamentben erős ellenzék működött. Ez a helyzetleírás szöges ellentéte annak, amit más belföldi és külföldi irodalom leír.

A tankönyv szerzői megmagyarázzák a gyakran használt „szerb agresszió” kifejezést. Szerintük a háborút a horvát és bosnyák politikai nyelv azért tünteti fel szerb agresszióként, mivel a nyugati hatalmak valódi szándékát akarják eltakarni. Az elnevezés azt sugallja, hogy a szerbek által meghódított területeken sosem éltek szerbek és teljesen új területet foglaltak el, ami a mű szerint nem igaz.

A NATO-t agresszívnek tartják, ugyanis szerintük beavatkozásával megsértette Szerbia nemzeti jellegét. Milošević hatalomtól való megfosztását – amely nemzetközileg a demokratikus Szerbia születésének órája – is nagyon negatívan tünteti fel a könyv. Arról is szó esik, hogy a jugoszláv és a nemzetközi média lealacsonyította és megsértette a szerbeket Jugoszlávia összeomlásakor.

A szerb tankönyvben a külföldi országok Jugoszlávia és Szerbia sírásójaként tűnnek föl. A szerzők szerint az osztrák-német propaganda a Sarajevói merénylet óta a szerbekre próbálja hárántani az első világháború felelősségét. A közép-európai és nyugati nagyhatalmak a szerb

etnikum feldarabolásán és a vallási konfliktusok felerősítésén dolgoznak, mivel saját nemzetet akarnak létrehozni az etnikai-szerb terület határai mentén. A nyugati országok szerb-ellenes politikájának az a brit meggyőződés az oka, hogy Szerbia mindig is az oroszok első csatasora lesz az Adriai-tenger felől.

A kézikönyv írói úgy gondolják, hogy Szerbia jelenleg teljesen függ nyugattól, és a nyugati országok arra törekednek, hogy beszivárognak a szerb közigazgatásba, társadalomba, gazdaságba és igazságszolgáltatásba. Ezért Szerbiának egy konkrét nemzetközi szövetséges sincs és arra van utalva, hogy nagyhatalmak között zsonglörködjön.

Az egyik fejezet alapján a nyugati országok médiaháborút indítottak a szerbek és jugoszlávok ellen, beleértve az Amerikai Egyesült Államokat, Németországot, Ausztriát, sőt a Vatikánt is. A nyugati média Miloševićet a Balkán Hitlerként demonizálta. A nyugati országok a szerb háborús bűnöket, mint például a srebrenicai mészárlást, pedig szisztematikusan eltúlozzák.

A koszovói háború a tankönyv alapján a koszovói albánok hűtlensége miatt tört ki, és az albánok Szerbia elleni erőszaka a második világháborútól egészen Jugoszlávia széteséséig nyúlik. A könyv szerint a NATO számos civil épületet is bombázott, és olyan nemzetközileg betiltott urán lőszert használt, amelynek sugárzása miatt a mai napig halnak meg emberek.

Ahogy látjuk, a szerbek áldozatként tüntetik fel magukat, akiket évszázadok óta korlátoznak a nagyhatalmak, mivel Szerbia a geopolitikai céljaik útjában áll. A szerbek szerint Jugoszlávia szétesésének kiváltói a szlovének, horvátok és albánok voltak. A szerbek csak megvédték magukat. A világmédia pedig antiszerb érdekeket képvisel.

A horvát látásmód ennek az ellentéte. Szerintük az 1990-es háborúkat a szerb agresszió és a nagy-szerb törekvés váltotta ki. A horvátok mindig csak reagáltak a szerb katonai és politikai agresszióra, és diplomatikusan ajánlatokat tettek. Mivel a szerbek és bosnyákok a horvátok történelmi életterét fenyegették, Horvátországnak muszáj volt beavatkoznia.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a valóság elfogult megítélése és eltorzítása csak újabb nemzeti konfliktusokhoz vezethet. A diákok egyoldalúan és tolerancia nélkül ismerik meg a múltjukat. De mit is tehetünk ez ellen?

2011-ben összefogott több jugoszláv utódállamban működő civil szervezet és létrehozta a REKOM-ot, avagy a *Regionális Bizottságot*, hogy egy millió aláírást gyűjtsenek, és a kormányokat olyan regionális bizottságok létrehozására ösztönözzék, amelyek az áldozatok, elüldözöttek és a háborús bűnösök sorsát tudományosan és előítélet mentesen dokumentálják. Azonban az aláírásoknak csak a fele gyűjt össze. Szerbia, Macedónia és Koszovó államfői megtagadták az aláírásgyűjtést.

A REKOM vezetője, Nataša Kandić a „berlini folyamat” nevű kezdeményezésben látja a múlt feldolgozásának reményét. A kezdeményezés konferenciáit 2014 óta minden évben megtartják, és az EU támogatja a nyugat-balkáni országok együttműködését. Ezen kívül új tankönyvekre és jobb tanárképzésre lenne szükség a szerb és horvát oktatási rendszerben. Zágrábban létrejött a német-horvát „Európai Képzési Központ”, ahol európai képzési terveket dolgoztak ki. Azonban az intézmény 2016-ban bezárt pénzügyi okokból.

Kovács Beáta

Módjában áll-e Kínának meghátrálni – avagy válságenyhítés a népi ellenállás árnyékában

Quek, Kai - Johnston, Alastair Iain: Can China Back Down? Crisis De-escalation in the Shadow of Popular Opposition = International Security, Vol. 42, Winter 2017, No. 3, 6–36. p.

Számos elemző véli úgy Kínán belül és kívül, hogy a közhangulat jelentősen befolyásolja Kína erőfitogtatáson alapuló politikáját a Kelet- és a Dél-kínai-tengeren. Elképzelhetőnek tartják, hogy a kínai vezetésnek az etnikai zavargásokból, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekből, a környezet pusztulásából és a gazdaság lassulásából fakadó belföldi bizonytalansággal is szembe kell néznie. Ebből következően a rezsimnek elemi érdeke keménykezű külpolitikát folytatni, hogy elterelje az ott-honi bajokról a figyelmet. Ráadásul a kínai köztudatban tartja magát az a narratíva, hogy Kínát száz éven keresztül megalázták az erősebb imperialista hatalmak, ezért érzékenyen reagál minden, az ország területét

és szuverenitását fenyegető fejleményre. Ez magyarázza Kína agresszív külpolitikáját, ugyanakkor be is határolja a rezsím lehetőségeit abban az esetben, ha csillapítani szeretné a már katonai fázisba lépett válsághelyzet hőfokát.

A szerzőpáros azonban nem feltétlenül osztja a fenti nézetet, ti. hogy a belföldi politikai nyugtalanság teljes mértékben megmagyarázná Kína tengeri magatartását az elmúlt egy évtized során. A kínai vezetés ugyanis még mindig magabiztosan ül a nyeregben: kézben tartja a hivatalos média által küldött üzeneteket, valamint jelentős belbiztonsági hálózattal, félkatonai és katonai erőforrásokkal rendelkezik, tehát nincs mitől tartania. Ellenben jelen vannak más tényezők is: egyéb „trónkövetelők” feltűnése a kínai felségvizeken, a súlyosbodó biztonsági dilemma az Egyesült Államokkal szemben, a katonai berendezkedésnek való alárendeltség, illetve a szimultán megfelelni vágyás a kínai elitnek és a közvéleménynek. Más is állhat tehát Kína viselkedésének hátterében. Ugyanakkor még Kína ellenfeleinek és az USA-nak is az az érdeke, hogy Kínának nagyobb mozgásteret legyen egy-egy területi konfliktus eszkalálódása esetén anélkül, hogy emiatt túl nagy árat kellene belföldön fizetnie.

Egy 2015-ös Kínában végzett országos felmérés alapján a szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen viselkedésbeli és retorikai stratégiák segíthetnek a kínai vezetésnek abban, hogy minimalizálja az önmegtartóztatás „árát” a közvélemény szemében egy-egy vitatott terület feletti konfliktusban. A kísérlet során egy valóságyszerű helyzetet vázoltak fel: a scenárió szerint Japán létesítményeket hoz létre (a valóságban is) vitatott szigeteken, amit a kínai vezetés a japán befolyás kiterjesztéseként értékel, és katonai erő bevetésével fenyegetőzik, majd kihátrál a konfliktusból. Ezt követően megvizsgálták, hogyan változna a kínai vezetés támogatottsága különböző kihátrálási politikák esetén. Azt találták, hogy létezik néhány olyan stratégia és gondolatmenet, amelyre a közvélemény jobban reagál, és így kisebb veszteséget idéz elő a vezetés támogatottságában, mint mások. Ilyen pl. az erőszak helyett gazdasági szankciók kilátásba helyezése; ha Kína saját békés természetére hivatkozik; ha az ENSZ felajánlja, hogy közvetít a felek között; ha a vezetés elismeri, hogy a háború negatívan hat a gazdaságra. A kísérletben az

egyetlen kihátrálási ok, amely még növelte is a közvélemény szemében a presztízsveszteséget, az volt, ha az USA katonai fenyegetései miatt hátrált meg a kínai kormány.

Ezek a megállapítások igen fontosak lehetnek egy-egy válsághelyzet kezelésénél, főleg ha nem az a cél, hogy a szembenálló fél fölé kerekedjen Kína, hanem csak az, hogy valamiképp „lejjebb csavarja” a konfliktus hőfokát, vagy amikor attól lehet tartani, hogy egy ponton túl már egyik fél számára sem lesz visszaút. Minél inkább elköteleződik ugyanis Kína egy-egy konfliktusban, annál nehezebb presztízsveszteség nélkül visszakozni, vagy akár ez utóbbi szándéknak hangot adni. Ugyanakkor a kísérlet azt mutatta, hogy bizonyos politikai lépések segítségével elegendő mozgásteret szerezhet a kínai vezetés akár engedmények megtételére is. Amennyiben a kínai vezetés már a válsághelyzet korai szakaszában hajlandó csillapítani egy-egy konfliktust, megmaradhat a mozgásteret.

A cikk első részében a szerzők bemutatják az ún. „audience cost”-tal kapcsolatos szakirodalmat, vagyis hogy mekkora presztízsveszteséget szenved el egy vezetés a közvélemény szemében, ha egy katonai válsághelyzet előbb eszkalálódik, majd a vezetés kihátrál belőle, illetve milyen lehetőségei vannak a vezetésnek, hogy mérsékelje a kihátrálás belpolitikai árát. E szakirodalom nagy hiányossága, hogy a kísérleteket jórészt amerikaiak körében végezték, tehát kérdéses, hogy mennyire lehet ezekből általános következtetéseket levonni a közvélemény működését illetően. Az autoriter berendezkedésű államokban ugyanis a népet kifejezetten arra szocializálják, hogy kritikátlanul támogassa a nacionalista vagy szuverenitással kapcsolatos törekvéseket. Másrészt ezek a kísérletek hipotetikus helyzetekkel dolgoznak, és nem veszik figyelembe, hogy a vezetés a konfliktus során is juthat olyan új információhoz, amely joggal ösztönözheti arra, hogy kihátráljon egy konfliktusból, és ezt akár kommunikálja is a közvélemény felé. A vezetők tehát mindig rendelkeznek olyan retorikai eszközökkel, amelyekkel csökkenthetik a belföldi presztízsveszteséget.

A második részben a szerzők leírják, hogyan tervezték meg és hogyan kiviteleztek a kísérletet Kínában. Igyekeztek valós scenáriót választani, egy létező, potenciálisan veszélyes területi konfliktust Kína

és Japán között. Bár a kísérletben nem nevezték meg a konkrét helyszínt, ilyen feszültségforrás valóban létezik a két ország között. A japán nevén Szenkaku-szigeteket (kínaiul: Diauju-szigetek) Japán 2012-ben vásárolta meg egy magántulajdonostól, de Kína is a magáénak követeli őket, és azóta rendszeresen küld hadihajókat a térségbe. Szakértők szerint, amennyiben Japán elkezdene létesítményeket építeni ezeken a szigeteken, Kína akár fegyveres konfliktust is kirobbanhatna, az USA pedig kénytelen lenne japán szövetségese segítségére sietni. A megkérdoztetek ugyanazt a helyzetleírást kapták (egy jövőben kialakuló, potenciális válsághelyzetről), de különböző magyarázatokat kellett értékelniük aszerint, hogy milyen módon hátrált ki a vezetés ebből a helyzetből. Az első kihátrálási mód az ENSZ közvetítése volt, ami azért is érdekes, mert Kína mostanában kifejezetten elutasította, hogy harmadik fél közvetítsen területi konfliktusaiban. Ugyanakkor egy harmadik fél közvetítése esetlegesen kisebb presztízsveszteséggel járna, mint ha kétoldalú tárgyalások során fújna visszavonulót. A második lehetőség az volt, hogy az USA fenyegetésének hatására hátrál meg a kínai vezetés. Ez is racionális indok lehetne a meghátrálásra, hiszen az USA nagyobb katonai erővel bír, mint Kína. A harmadik lehetőség a Kína békés természetére való hivatkozás volt. Ez azért lehet működőképes retorika, mert ha valaki egy csoporthoz tartozónak érzi magát, hajlamos lesz arra, hogy a csoporton belül működő normának megfelelően viselkedjék. Tehát ha a csoportról, Kínáról kimondjuk, hogy békés, akkor a tagok úgy is fognak viselkedni a csoportkonformitás jegyében. A negyedik esetben a kínai vezetők a háború gazdasági árára hivatkozva vonulnak vissza a konfliktusból, hiszen a kommunista vezetésnek nagyon fontos Kína gazdasági fejlődése. Az ötödik esetben katonai eszközök helyett gazdasági szankciókat vet be a kínai vezetés a másik országgal szemben, ami gyakori büntető eszközzé vált mostanában a nemzetközi porondon. A hatodik esetben pedig a vezetés homályosabb fenyegetést fogalmazott meg, hogy megmaradjon a mozgástere. Minél kevésbé pontos és ultimátumszerű ugyanis egy fenyegetés, annál nehezebb számon kérni a vezetésen, hogy mennyire volt következetes.

A válaszadók visszajelzéseinek részletes bemutatása után a szerzők összegzik a kísérlet tanulságait. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a kínai

közvélemény fogékony arra, ha a katonai erő alkalmazásának gazdasági költségeit emlegetik. Azt is elfogadnák, hogy a kínai nép szerepidentitása alapján békés, ezért vonul vissza a katonai konfliktustól. Annak is látják az előnyeit, ha egy harmadik fél, pl. az ENSZ közvetít, azt pedig különösen elfogadhatónak tartják, ha katonai fellépés helyett egyéb szankciókkal sújtják az ellenséges országot. A társadalom különböző csoportjai más és más érvelési rendszerekre fogékonyak inkább, a kínai vezetésnek tehát adott esetben módjában áll kombinálni ezeket a stratégiákat. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy egy eszkalálódó fegyveres konfliktus során nehezebb a társadalom békés csoportjait mobilizálni. Ilyen esetben a kínai vezetésnek valószínűleg titkos tárgyalásokat is kellene folytatnia az USA-val annak érdekében, hogy ne tűnjön úgy, mintha Kína az amerikai fenyegetés hatására hátrálna meg, hiszen ennek hatására még inkább fellángolnának a kínai nacionalista indulatok, és beszűkítenék a vezetés mozgásterét. Ha valóban úgy gondoljuk, hogy a kínai vezetést erősen befolyásolja a kínai közvélemény, akkor nem célszerű egy – sokak által sürgetett – keményebb amerikai fellépéssel lépéskényszerbe hozni.

Pethő-Szirmai Judit

Zsidók Ukrajnában

Zisel, J. – Chruslinska, I.: Antisemitismus als Fakt und Stereotyp Juden in der Ukraine: Ein Gespräch = Osteuropa, 2017, No. 5. 87–90 p.

Az ukrajnai zsidó társadalom 1991 óta mélyreható változásokon ment keresztül. A „szovjet zsidóból” először „zsidó Ukrajnából” lett, később aztán „ukrán zsidó”. Manapság a Szovjetunióra jellemző állami antiszemitizmus Ukrajnában már nem jellegzetes. A zsidók mai helyzetéről Ukrajnában kérdezi Iza Chruslinska, lengyel író és fordító, Josyf Zysel's-t, aki ukrán aktivista az emberi jogokért, a Helsinki csoport tagja, és az Ukrajnai zsidó szervezetek és egyházak szövetségének elnöke. A német nyelvű cikk a Kijevben megjelent interjúnak rövidített formája.

Arra a kérdésre, hogy van-e különbség az „ukrán zsidó” és a „zsidó Ukrajnából” kifejezések között, Zysel's válasza egyértelműen igenlő. Itt

egy átmenetről van szó a régi, eurázsiai rendszerből egy új, európai rendszer felé, amely akár száz évet is tarthat. Egy új generáció nőtt fel Ukrajnában, amely már a szabad Ukrajnában született és a parlamenten keresztül bizonyos lépéseket, eljárásokat és egy új irányítottságot követel. Ezekhez csatlakoznak az idősebb generációhoz tartozó disszidensek és nonkonformisták, akik szinten azt akarják, hogy Ukrajna az európai utat válassza.

A Szovjetunióban a zsidók erősen asszimilálódtak és az önképük főleg az állami antiszemitizmusból fakadt, illetve másodsorban az Izrael iránt érzett szimpátiából. Ezután kialakult az identitás egy új formája: a „zsidó Ukrajnából”, aki számára a kommunizmus már nem jelent példaképet, de az orosz kultúra még máig is központi szerepet játszik. Azonban az ukrán társadalom megváltozott, a nemzeti-demokrata mozgalom Ukrajnába is megérkezett. Egy új generáció nőtt fel, amely az internetben érzi otthon magát, beszél angolul és kommunikál a nyugattal. Ez a szabadabb generáció határozza meg mindinkább az ukrán társadalom önképét, beleértve a kisebbségeket. Ukrajna az orosz agresszióknak lényeges ellenállást alított szembe, és ebben különbözik például Grúziától vagy Moldovától. Ez az ellenállás a civil társadalomban gyökerezett, különösen a fiatalabb generáció körében, ideértve a zsidó fiatalokat is.

A többségi és a kisebbségi társadalom tehát párhuzamosan fejlődik? Ez az állítás, némi variációktól eltekintve igaz – az utóbbi 25 év alatt sikerült valamennyire újra felépíteni a zsidó közösséget és a Majdanon vallásos zsidók is jelen voltak, akik dupla ukrán – zsidó lojalitást éreznek. Ez a fejlődés öntudatlanul és teljesen természetesen ment véghez. Erre Josef Zysel's az egyik legjobb példa, de természetesen Ukrajnában él rajta kívül még kb. 300.000 zsidó. Természetesen még léteznek az idősebb, úgynevezett „szovjet zsidók” is, akik már nem fognak megváltozni. Léteznek „zsidók Ukrajnából” is, akik nem törődnek az országuk sorsával – főleg az ebbe a csoportba sorolható zsidók vándorolnak ki Izraelbe. És léteznek az „ukrán zsidók”, akik azonosulnak Ukrajnával és próbálnak valamit tenni az országért. Nehéz statisztikák segítségével leírni a három csoportot, valószínű, hogy nem létezik sok „ukrán zsidó”, azonban a számuk megnőtt az elmúlt tíz év alatt.

A zsidók megváltozott önképéről Ukrajnában részletes elemzést közöl Zysel's. A zsidók identitása változóban van. Régen mindenki

„szovjetzsidó” volt és a „szovjetzsidó” identitása nem függött össze nyelvvel, vallással, hagyományokkal vagy történelemmel. Kizárólag az állami antiszemitizmuson és az Izrael iránt érzett szimpátián alapult. Zysel's számára azonban már évtizedek óta világos volt, hogy egy független Ukrajnát kíván, ahol ukrán az egyetlen állami nyelv – mást nem is tud elképzelni, annak ellenére, hogy saját maga az orosz nyelvvel nőtt fel. Mi okozta a változást? Az impérium szétesett, és a zsidók is ukránokká váltak és Ukrajnával együtt fejlődtek. A „zsidók Ukrajnából” orosz ajkúak, lehet, hogy beszélnek ukránul, de főleg oroszul kommunikálnak. Az „ukrán zsidók” főleg ukránul beszélnek, illetve igyekeznek ukránul beszélni. Fontos számukra, hogyan alakul az ukrán történelem függetlenül attól, hogy milyen jelentősége van ennek a zsidóság szempontjából. Az ország jövője is fontos számukra. Ez ugyanakkor ahhoz is vezet, hogy az „ukrán zsidók” lassan oroszellenessé válnak, mivel Oroszország célja, hogy az új identitást és függetlenséget tönkre tegye.

A beszélgetés keretében részletes elemzés következik az antiszemitizmus múltbéli (szovjet) és jelenlegi formáiról, illetve ennek megváltozásáról. A szovjet időkben az állami antiszemitizmus tartotta össze a zsidókat, ugyanakkor ki is rekesztette őket. Emellett összetartó szerepet játszott az Izrael iránt érzett barátság és szimpátia és az Izraellel kapcsolatos információk közvetítése. Manapság sokkal kisebb szerepet játszik az antiszemitizmus és számos keleteurópai államban hasonlóan gyenge, mint Ukrajnában. Ebből a szempontból pozitívan különbözteti meg magát Kelet-Európa Nyugat-Európától. Nyugateurópában annak ellenére, hogy az állam nem támogatja, hanem harcol az antiszemitizmus ellen, az antiszemita beállítottság elterjedtebb a népesség körében, mint Keleteurópában. Ez egyrészt az iszlám diaszpóra radikális szárnyára vezethető vissza, amit „új antiszemitizmusnak” lehet titulálni, másrészt a baloldali értelmiségi szint antiszemitizmusára, akik Izraelt vádolják azzal, hogy a palesztinok emberi jogait sérti. Főleg a diákok körében elterjedt az Izraellel ellenes beállítottság, amely tulajdonképpen a régi antiszemitizmus fátylazott formája. Ukrajnában nem létezik ez a fajta „hipertróf emberi jogok fogalma”, és ebből fakadóan az ilyen formájú antiszemitizmus sem, illetve a muszlim diaszpóra száma is elenyésző és nagyon jól integrált az ukrán társadalomba.

A történelem során előbb Nyugateurópában, utána Keleteurópában volt nagyon elterjedve az antiszemitizmus a lakosság körében, azonban Ukrajnában Oroszországgal ellentétben nem alakult ki nagyon erős formája, mivel az ukránok mindig együtt éltek a zsidókkal, miközben Oroszországban területileg is el voltak különítve egymástól. Azonban, amennyiben Ukrajna Európa fele halad, lehetséges, hogy a jövőben szembe kell nézzen az antiszemitizmus jelenleg Nyugateurópára jellemző formáival.

A cikk végén a beszélgetés kitér röviden az idegengyűlöletre is. Ukrajnában létezik egy Akadémia (*Interregional Academy for Personnel Management, Interregionális Személyzetmenedzsment Akadémia*), amely egy ideig antiszemita és idegengyűlölő publikációkat adott ki, azonban ezek száma időközben erősen csökkent. Az ukránok nem nagyon fogékonyak a szélső jobb radikalizmusra, antiszemitizmusra és idegengyűlöletre. Egy nacionalista párt szavazóit vizsgálva a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a szavazók csupán egy harmada támogatta a párt programját, és a fennmaradó kétharmad csak azért szavazott a pártra, mert szerintük a kormánypárttal és az ellenzékkel szemben kizárólag ez a párt tartotta fontosnak az ukrán nyelvet és kultúrát. Ukrajnában sok kisebbség van, amelyeknek sokkal nehezebb kapcsolatuk van a többségi társadalommal, mint a zsidóknak. Vannak zsidó származású parlamenti képviselők és a tény, hogy sok zsidó volt jelen a Majdanon és néhány a háborúban is harcolt, hatékonyan hat a sztereotípiák ellen.

Hamburg Judit

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Mikecs László emlékezete

Halász Péter: „Holt magyarok istápolója” Száz esztendeje született Mikecs László. = Erdélyi Múzeum. 2017. 79. évf. 2. sz. 127-139 p.

Mikecs Lászlót, – akit éppúgy 27 esztendőskorában pusztítottak el, mint Petőfi Sándort, – úgy ismeri az utókor, hogy történész, irodalmár, művészettörténész, néprajzkutató és nyelvész is volt. Kósa László találó meghatározása szerint „a legnemesebb értelemben vett magyarságtudományt művelte” (M.L. emlékezete. *Ethnographia* 1969.LXXX.239.) A tudományos élet pedig elsősorban a Kárpátokon túli magyarság, különösen a moldvai csángók egyik legavatottabb kutatójaként tartja számon.

Mikecs László Bihardiószegen (Bihar vármegye, Székelyhidi járás) született 1917-ben, ahol hatéves koráig nevelkedett. Ősei évszázadok óta éltek ezen a tájon, és a parasztcsaládok sorából édesapja lépett elsőként tanítói pályára. Elemi és középiskoláit azonban már szülei mellett Cegléden és Aszódon végezte, majd Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be, magyar–német szakra. Fél év múlva az Eötvös Kollégiumba is felvették. Tudományos tevékenységének kialakításában nagynevű tanárok segítettek. Mályusz Elemértől hallgatott történelmet, Pais Dezsőtől és Zsirai Miklóstól nyelvészetet, Horváth Jánostól filológiát, Németh Gyulától turkológiát, folklórt Solymossy Sándortól, irodalomtörténetet Keresztury Dezsőtől, de látogatta Gyórfy István és Kodály Zoltán óráit is. Olaszul, franciául, bolgárul és románul tanult. Az Eötvös Kollégiumban az önképzéshez tartoztak a külföldi tanulmányutak is. Így járt Mikecs László részben önköltségen, részben ösztöndíjjal Ausztriában, Németországban, Romániában, ahol Moldvában megismerkedett a regáli román és magyar viszonyokkal.

1939-ben, második alkalommal utazott Romániába, ahol a Kárpátokon túli Ó-Romániával ismerkedett. Mint írja: „Erdély magyarsága

nem érthető meg az ott lakó más népek ismerete nélkül. Szükségképpen foglalkoztam hát szászokkal és románokkal is. Az utóbbiak lehető legpontosabb megismerése, kultúrájuk felmérése, a magyarsággal való viszonyuk elejétől végig való felkutatása, világháború óta folytatott politikájuk, gondolkodásmódjuk figyelése egyúttal egyik legfontosabb magyar nemzeti érdek is.” (Kósa László: Mikecs László élete és munkássága. = M.L.: Csángók. Bolyai Akadémia – Optimum K.1989)

A magyar–román viszonyban, írja, még sok elintézni való kérdés van, és ennek kapcsán a 19. századi Salamon Ferenc történészt idézi: „kivel valami célunk van, jól ismernünk legfőbb kötelességünk.” Ezért töltött 1939-ben ismét egy hónapot Nicolae Iorga Vălenii de Muntén szervezett szabadegyetemén, de eljutott a moldvai csángó településekre is, mert már akkor elhatározta, hogy könyvet ír róluk. Tapasztalatait a *Románia* című, két kiadást is megért könyvecskéjében tette közzé 1940-ben. Jó stílusú, logikus gondolatmenetű könyv ez, fölismerései pontosak, bár optimizmusát az eltelt idő jórészt megcáfolta, pesszimizmusát pedig igazolta, maradtak benne bőséggel ma is helytálló gondolatok. Nicolae Iorga szabadegyetemének célja egyébként a román vitalitás, erő, műveltség hangoztatása volt, hogy a méltónak tüntethessék fel a román népet Nagy –Románia megvalósulásáért. Mikecs László feljegyzett megállapítása ez is, mert fontosnak tartotta, hogy meg kell ismerni azt a népet, amellyel együtt kell élni. Kósa László szerint egész „kis breviáriumot lehetne összeállítani Mikecs Romániájának fontos gondolataiból és megfigyeléseiből”. Talán nem lenne tanulság nélkül való ennek a kis kötetnek az újrakiadása sem. (Halász P megjegyzése).

Mikecs Lászlót 1942-ben, 25 esztendőskorában kinevezték a kolozsvári gyakorló gimnázium „próbaszolgálatos” tanárának, és rövid élete végéig ez az oktatási intézmény volt a munkahelye. Ezt követően tanári munkája mellett írta tudományos műveit: két nagyobb tanulmányt a *Kárpátokon túli magyarság* és *Magyarok és románok* címmel továbbá néhány kisebb cikket és recenziót. Bekapcsolódott az Erdélyi Tudományos Intézet munkájába, s állandó munkatársa lett az Erdélyi Múzeum, valamint a Hítel és a Termés folyóiratoknak. Mindkét tanulmányában Kelet-Közép-Európa népeinek sorsával, nemzeté válásuk buktatóival, a magyarsággal szembeni megkérdőjelezhetőségük előnyeivel és hátrányaival foglalkozik.

Rövidebb írásában a magyar és a két szomszédnép (szlovák és román) „önszemléletét”, a nemzeté válás folyamatának sajátosságait, gyermekbetegségeit, a romantikus önszemlélet útvesztőit vizsgálja. Ezekben az írásokban bontakozik ki Mikecs László nemzetpolitikai szemlélete.

Még az Eötvös Kollégiumban kezdte el legnagyobb lélegzetű és legnagyobb hatású munkáját, ami végül is – a kiadó javaslatára – a *Csángók* címet kapta, bár foglalkozik valamennyi, Kárpátokon túli magyar közösséggel. Mikecs bemutatja azt a folyamatot, ahogyan a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence benépesítése után túlsordult a Kárpátok gerincén, megtöltve népeiséggel a korábban lakatlan gyepüket: Szörény földjét, valamint a Havasalföld északkeleti csücskén lévő Säcueni megyét. Ez utóbbit a források Säcueni Micnek, azaz Kis-Székelyföldnek is nevezik.

Mikecs kutatásai nyomán újabb szempontok alapján bontakozott ki a Kárpátokon túli magyar települések képe, mégpedig nemcsak a már többé-kevésbé ismert moldvai részen, hanem a Havasalföldön is. Mikecs újrafogalmazta a Kárpát-gerincnek, mint az „ezeréves határ”-nak a történelmi szerepét. Megállapította, hogy „már a régi magyarság ismeretében sem lett volna szabad megállnia a magyar gyepük kutatójának a Kárpátoknál”. Mert a hegygerinceknek, miként a váraknak is, csak a 13. századi tatárjárástól lett szerepük az ellenség feltartóztatásában, korábban a síkságokon, a völgyekben védekeztek. Ezeket a gyepüket szállták meg a honfoglalást követően a magyarok. Mikecs történelmi tanulmányában mégis a legtöbb adatot megőrző moldvai magyarok felé fordult a legnagyobb figyelemmel, akik könyve címét is adták. Nekik ugyanis nemcsak az emléküik létezett.

A mindenfajta csángó témában alaplóműként számon tartott könyv bemutatja, hogy kik a Kárpátokon túl élő, csángóknak nevezett magyarok, és hogyan kerültek lakóhelyükre. Ismerteti a származásukra vonatkozó fontosabb elméleteket; számba veszi odakerülésük okait. Felvázolja a Kárpátokon túli magyarságsorsának alakulását a középkorban és az újkorban, közli a létszámukra vonatkozó statisztikai adatokat, és kitér a 19. századi és a századfordulói úgynevezett „székely kivándorlásra”, aminek következményeként a székelység a regáti, de főleg a bucaresti

románság „szolganépe” lett. A könyv utolsó fejezete pedig főként arról szól, hogy a Kárpát-medencei Magyarország hogyan gondolkodott a Kárpátokon túl élő magyarokról, és mit tett értük.

Pontosabban: mit nem tett – teszi hozzá Halász Péter –, hiszen elsősorban erről van szó. ” Számomra, aki nem is vagyok történész, de egyéb elfoglaltságaim mellett immár legalább tízszer annyi ideje foglalkozom a csángókkal, mint amennyit Mikecsnek adott a gondviselés, és nem is tudom hányadszor olvasom el ezt a könyvét, mondom, számomra is megdöbbentő, hogy ez a zseniális tehetségű, 25 esztendő fiatalember mindössze háromesztendőnyi tájékozódás után ilyen tökéletesen megismerte, megértette és megfogalmazta nemcsak a csángók múltját és jelenét, nemcsak a csángókérdés lényegét, de a csángók sorsának tanulságait is. Mégpedig úgy, hogy a könyv megjelenése óta eltelt több mint 70 esztendő gyűjtése, kutatása és történése érdemben semmit sem változtatott a csángók sorsából levonható megállapításainak érvényességén.”

Két esztendővel később Mikecs egy nagyobb tanulmányban igyekezett pótolni „kívülálló okokból részben értelemzavaró hibákkal, részben tömérdek sajtóhibával kinyomatott” fontosabb eredményeket, továbbá máris „újabb kutatásokról és újabb eredményekről ad számot. ”Ismételten visszatér a moldvai kunok kérdésére, ami a 19. század elejétől mélyebben ivódott a magyar – és nemcsak magyar – történészek egy részének tudatába. Arra az elképzelésre, mely szerint „a kunság elveszítve nyelvét, de megőrizve etnikumát – akárcsak a csángók nagy része – bizonyára nemcsak a románságba olvadt be, hanem részben a Kárpátokon túli magyarságba is, megfelelő adatgyűjtés hiányában még nem tud a tudomány bizonyossággal felelni.” Arra pedig, hogy a moldvai múzeumokban és raktáraikban objektív kutatásokat lehessen végezni, netán szakszerű ásatásokkal lehessen vallatni a föld mélyében őrzött történelmi emlékeket, ma még gondolni sem lehet. Marad tehát a nyelvben – még ha idegen nyelvben is – megőrzött helynevek, személynevek elemzésének lehetősége, melyből a régi magyar gyepürendszer legjellegzetesebb neveit lehet megkapni a Havaselve északkeleti csücskén: Kapus, Vámos, Les, Leskő, Szemes. Eszerint – állapítja meg Mikecs – „a Kárpátokon túli magyar települések végső mozzanatai a magyar nép honfoglalásának, a magyar szállásterület megalkotásának”

Utolsó munkájában (*A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*) Mikecs László Bandinus Márk útvonalát követve fölismerte, hogy „a magyar névadó képzelet működésének olyan régi indítékait rejt magában, amilyen ősi névadó indítékokat egyéb fejlettebb néprészünk összeírásaiból aligha állapíthatnánk meg”. Ha nem is közölt Bandinus nyomán minden tekintetben új adatokat, de a már ismertekből új következtetéseket vont le, mint például azon a térképvázlatán, amin fölrajzolta Bandinus püspök útvonalát. Ebben az utolsó munkájában Mikecs igen alaposan foglalkozik a Bandinus összeírásából leszűrhető névadási szokásokkal, s ennek során megpróbálja különválasztani a keleti és a nyugati egyház keresztnévanyagának sajátosságait. Megállapításai, következtetései gyakran előreszaladtak, mintegy kijelölve és megelőlegezve a kutatás által föltehetően majd igazolandó jelenségeket. Nem kétséges, hogy ha lett volna rá módja és főleg ideje, fölvevéseit sorra tényekkel támasztotta volna alá. Mégis, számtalan bizonytalansággal együtt „lenyűgözően hatalmas az anyag, amit Mikecs a Bandinus-féle jelentésből szinte melléktermékként fölmutat az utókor számára. Persze tudván tudjuk, hogy ezen a szinten, amit Bandinus és Mikecs munkája képvisel, nincs fő- és melléktermék, hanem csak reánkmaradt értékes tanúságtevés létezik. Nem azért, mintha nem kerültek volna elő újabb és újabb oklevelek, statisztikák, mintha nem történtek volna hatalmas és imponáló helyszíni gyűjtések. Hanem mert ez a hihetetlen lényegre töréssel és lényeglátással megáldott ifjú, a partiumi Bihardiószeg szülötte, de aki magát mindig erdélyi embernek vallotta, mindent megérezett, és mindent megértett, amit a csángók sorsa a 20. – s tegyük hozzá immár, hogy a 21. – századi magyarságnak üzent. Ez a Kárpátokon túli magyar népcsoport Mikecs megfogalmazásában azt üzeni a mai magyaroknak, hogy ők a „középkori nagyságunk ma is élő, valóságos bizonyítékai, amikor még Európa fiatal népe, a magyar terjedt, duzzadt, ömlött előre, kelet felé, a kínálkozó utakon...” Azt üzenik, hogy a moldvai magyar „néptörédekek kultúrája és nyelve olyan archaizmusokat őrzött meg, amelyek régiességük okán fokozottan értékesek a nemzeti műveltség szempontjából”. És azt is üzenik, hogy miként „Erdély magyarsága nem érhető meg az ott lakó más népek ismerete nélkül”, ugyanúgy az erdélyi magyarság sorsának jövőbeli alakulása sem képzelhető el a moldvai csángók múltjának és sorsának megismerése nélkül.”

Mikecs Lászlónak több műve nem született. A bevonuló szovjet csapatok 1944. szeptember-októberében legalább húszezer civil férfit fogtak el és hurcoltak kényszermunkára a Szovjetunióba, részben a Vörös Hadsereg Torda környéki csatában elszenvedett veszteségeinek megtorlásaként, részben az Észak-Erdélyben foglyul ejtett honvédek kis száma miatt, mivel a hiányzó hadifogolylétszámot katonákként feltüntetett civilekkel pótolták. Csak Kolozsváron ötezer magyart ejtettek foglyul. Az elhurcoltakat szerte a Szovjetunióban több lágerközpontba vitték. Mikecs László az Azovi-tenger melletti Taganrogra került, ahol 1944. december 4-én vérhasban és tüdőgyulladásban pusztult el „Főműve, a *Csángók* előszavát így zárja: *Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő*. Fontosnak tartotta tehát, hogy szülőfaluját, ahol könyve kéziratát befejezte, ebben a formába is megörökítse. A faluhoz elsősorban a patriarchai jogokat gyakorló nagyapja emlékének keresztül kötődött, akivel sokat beszélgetett, és akit nagyon szeretett. Örökölt földjén népfőiskolát, nyomdát, kiadót tervezett, de ebből szinte semmi sem valósult meg, Szülőfaluja mégis büszkén gondolhat neves szülőföldre, akinek születése századik évfordulójára talán valami emlékjel is kerül majd a településen. Mert Mikecs Lászlónak ifjú élete során és szörnyűséges halála után bizony nem volt része semmilyen elismerésben, méltatásban. Talán csak Szabó T. Attila emlékezett meg róla előbb már hivatkozott búcsúztatójában. Rajta kívül csak a „poéta rokonság” siratta, búcsúztatta, emlegette költőkhöz méltóan, versekben.”

Cholnoky Olga

Dél-Amerika és gazdasága a 20. század elején Zdeněk Fafl szemszögéből

Perutka, Lukáš: Jižní Amerika a její hospodářství na počátku 20. století pohledem Zdenka Fafla. = Český časopis historický. 115. r. 2017. 4. no. 1046-1073. p.

A 20. század elején megnőtt az érdeklődés a dél-amerikai országok iránt az Osztrák-Magyar Monarchiában. Ezekre az országokra mint lehetséges új felvevőpiacokra, ill. mint a kivándorlás, az emigráció célpontjaira tekintettek. Ennek következtében fokozódott az érdeklődés mind a

folyóiratokban, mind pedig könyv formában megjelenő hírek, úti beszámolók iránt. A tanulmány ezeket a korabeli útleírásokat veszi számba, különös tekintettel Zdeněk Fafl munkásságára.

Már Zdeněk Fafl előtt is jártak cseh utazók a dél-amerikai kontinensen, amely utakról szintén készültek beszámolók. Ide tartoznak Julius Hirsch, Alberto Vojtěch Frič, Enrique Stanko Vráz, František Čech-Vyšata, Ferdinand Missler és Jan Jetmar munkái. Mindezek ellenére nem volt elegendő megbízható és kielégítő információ a dél-amerikai országokról, ezért a prágai illetékes hivatal Zdeněk Faflot és Vojtěch Vaníčeket bízta meg azzal, hogy tanulmányi útjukon összegyűjtsék és tegyék közzé a Dél-Amerikában szerzett tapasztalataikat. Vaníček hazatérte után *A La Plata köztársaságai* címmel Argentína, Paraguay és Uruguay gazdaságáról ad részletes, statisztikai szempontú beszámolót, csupán felvázolva ezen országok történelmét és földrajzát.

Ezzel szemben Zdeněk Fafl útleírása sokkal több érdekes információt tartalmaz, ráadásul bemutatja Chilét és Brazíliát is.

Az 1881-ben született Fafl már középiskolás korában kitűnt átlagon felüli képességeivel. 1904-ben jogi diplomát szerzett. 1907-től a prágai Kereskedelmi és Ipari Kamara alkalmazottja, ennek köszönhetően juthat el Dél-Amerikába is. Az első világháborút az osztrák hadsereg tisztjeként az olasz fronton tölti, a 30-as években részt vesz a csehszlovák Export Hivatal megalapításában, a második világháború alatt a Protektorátus gazdasági ügyeivel van megbízva, majd a háborút követően visszatér a prágai Gazdasági Hivatalhoz.

A Monarchia a dél-amerikai piacok iránt más országokkal szemben viszonylag későn és lassan kezdett érdeklődést mutatni. Ennek hátterében gazdasági és politikai okok álltak. Ferenc József fivére, Miksa 1864-ben elfogadta „Moctezum trónját”, de nem tudott megfelelő támogatottságot és nemzetközi elismerést szerezni, így három év múlva kivégezték, aminek következtében a Monarchia 1901-ig megszakította diplomáciai kapcsolatát Mexikóval.

A 20. század elején Argentína, Mexikó és Brazília gazdasági feltételei mind az export, mind pedig az import szempontjából megfelelték a Monarchia elvárásainak, így a függetlenség centenáriuma alkalmából Buenos Airesben rendezett nemzetközi kiállításon (1910 május-1911

január) részt vett az osztrák expedíció is. Csehországot Fafl és Vaníček képviselte, akik az osztrák delegáció távozását követően (időnként közösen utazva, máskor külön utakon járva) megkezdték dél-amerikai felderítő útjukat.

Fafl féléves utazása során bejárta a legfontosabb dél-amerikai városokat, meglátogatta a legfontosabb üzemek, cégek, gyárak kirendeltségeit, az adott ország állami hivatalait és megfogalmazta az utazásaival kapcsolatos benyomásait. Beszámolója három fő témakörre osztható: útleírás, gazdasági kutatás és a kivándorló-közösségek feltérképezése. A városok bemutatásakor a legfőbb értékelési kritériumok közé a történelmi épületek, a természet és az őket körülvevő környezet tartoztak. Buenos Aires európai jellegével, Montevideo kellemes, nyugodt légkörével, fürdőváros arculatával tett rá mély benyomást. São Paulo élénk ipari és gazdasági forgatagával nyűgözte le, míg Santiagóban felfedezte a német kultúra jelenlétét. A legnagyobb hatást Rio de Janeiro tette rá: a legszebb városnak írja le, amelyet gyönyörű öblök és a legváltozatosabb formájú hegyek határolnak. Ellátogatott arra a hegyre, amelyen ma a monumentális Krisztus-Megváltó szobor található. A kilátó már akkor is közkedvelt turisztikai célpontnak számított.

A dél-amerikai országok gazdaságának bemutatása nem statisztikaszerű, inkább leíró jellegű. Fafl részletesen ír a Buenos Aires-i gazdasági kiállításról. Argentínában legfőképpen az élelmiszerexport érdekelte. Beszámolt a marhatenyésztésről, és a hús feldolgozásáról. A meglátogatott húsüzemben naponta 500-1000 szarvasmarhát és 1500-2000 juhot vágtak le és dolgoztak fel. Felhívta a figyelmet a gabona- és a gyapot export jelentőségére is. Nagy figyelmet szentelt a kikötőkben a rakodást segítő szerkezeteket bemutatásának is.

Ezzel szemben Paraguay az elszigeteltség és a háború következtében elmaradott ország benyomását keltette az utazóban. Chilében az angol befektetőknek köszönhetően megindult a salétrom kitermelése. Fafl Brazíliában kevés olyan terméket talált, amely a közép-európai piacon érdeklődést kelthetett volna. São Paolóban a kávétermesztés fontosságát és sikerességét emelte ki.

Fafl útleírásának utolsó harmadában az osztrák-magyar monarchia kivándorlóinak életkörülményeit vizsgálta. Kutatásának két fő oka

volt: a kormány a kivándorlás szabályozása érdekében akart információkhoz jutni, a másik ok pedig az emigrációval összefüggő gyakorlati és megbízható információk begyűjtése volt. A statisztikai adatok szerint 1861-1910 között körülbelül 100 000 állampolgár vándorolt ki Argentínába a Monarchiából, ebből mindössze 3-4000 cseh származású. Fafl a kivándorlásban óriási lehetőséget látott. Utazásai során számos olyan cseh származású bevándorlóval találkozott, akik kitűnően érvényesültek az új hazájukban. Bár rendelkezett bizonyos információkkal a kivándorolt közösségekről, ezek gyakran nem voltak pontosak. Buenos Airesben mindössze 22 honfitársával találkozott, akik között a kétkezi munkásokon kívül a téglagyár tulajdonostól kezdve az argentin tengerészet admirálisán keresztül a diplomácia képviselői is megjelentek. Tucumánban Fafl 50 fős cseh közösséget talált, amelyet nem csupán cukorgyári dolgozók alkottak, hanem asztalosok, szabók és festők is.

Brazíliában 400-fős cseh közösséget számlált, de ez a szám nem tükrözhetette a valóságot, ugyanis a csehek gyakran németnek, ill. lengyelnek tekintették, mivel velük együtt telepedtek le. Jan Batéa, a Slávia egyesület mecénása, nagyszabású terveiről számolt be: csehszlovák ház és iskola alapítása, az emigráció megszervezése, a kitelepültek támogatása. A cseh kitelepülteknek vidéken sem ment rosszul a sora, Fafl egyértelműen pozitívan értékeli az életkörülményeiket.

Nagy figyelmet szentelt a sörfőzdeknek, amelyet a közép-európai, ill. a német bevándorlók honosítottak meg Latin-Amerikában. A dél-amerikai sörfőzdekben számos cseh dolgozott. Fafl felhívta a figyelmet arra, hogy a cseh területekről emigrált zsidó származású telepések is a honfitársak közösségéhez tartoznak.

Zdeněk Fafl korának legteljesebb és legátfogóbb dél-amerikai útleírását nyújtotta. Érdemét a témák változatosságán, a helyi érdekességek és a gazdasági helyzet bemutatásán kívül cseh közösségekről való híradás az első világháború előtti időszakban különösen megemeli.

Császári Éva

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja? (Ukrajnai példa)

Csernicskó István: Ideológiai csata a nevek frontján = Fórum Társadalomtudományi Szemle 2017, 4. sz.. 15 – 28. p.

Az egész Európa biztonságát fenyegető, a térség gazdasági fejlődését visszavető, emberek ezreinek halálát okozó súlyos, politikai és gazdasági krízissel küszködő Ukrajnában nemcsak a történelem átértékelése folyik, hanem a nyelvpolitika terén is harcolnak. A szimbolikus politizálás e két területének kereszteződésében került sor Ukrajnában a földrajzi nevek (újabb) felülvizsgálatára.

A 2013 óta zajló válság során a törvényhozás szintjén az egyik hangsúlyos terület a szovjet múlt felszámolására való törekvés. Ezt célozza az ukrán parlament 2015. április 9-én elfogadott ún. „dekommunizációs” csomag. Ez a törvénycsomag – szakmai háttérként – szorosan kapcsolódik a kormánynak alárendelt Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézethez, illetve az Ukrajna Alkotmánya 11. cikkelyéhez, amely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezte konszolidálására, fejlesztésére.

„A négy jogszabályból álló dekkommunizációs törvénycsomag arról dönt: ki a hős és ki az ellenség az ukrán történelemben, mi a viszonya Ukrajnának a II. világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat. A törvények minden további vitát kizárva szögeznek le Ukrajna függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a szuverenitás ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően.”

Csernicskó István tanulmánya négy dekkommunizációs törvény közül eggyel, illetve annak a földrajzi nevekre gyakorolt hatásaival foglalkozik.

2013-ban – amikor kitört a független Ukrajna történetének a 2004-es narancsos forradalom utáni második, méltóság forradalmának

nevezett revolúciója – országszerte még több mint ezer Lenin-szobor állt, pedig a rendszerváltás egyik leglátványosabb jele a Lenin szobrok ledöntése volt. 2013–2014 fordulóján, a forradalmi lendület keretében, ismét hatalmas szobordöntögetési hullám söpört végig az országon. A szovjet örökséggel való teljes leszámolás

A 2015. évi 317-VIII. sz. törvény nem általánossággal tiltja be a kommunista és nemzetiszocialista totalitárius rezsimek szerveit (pártok, állambiztonsági szervek) és jelképeit, (az összes egykori szocialista ország zászlaja, címere, egyéb állami jelképek továbbá minden olyan szimbólum, amelyben a sarló és a kalapács valamint az ötágú csillag bármilyen konstellációban jelen van) hanem konkrét fogalmi és tartalmi meghatározásokat ad. Betiltja továbbá történelmi események és azokban szerepet játszó személyek neveit, illetve az eseményeknek emléket állító bármilyen feliratokat, építményeket és persze azt is, hogy megyék járások közterületek viseljék ezeket a neveket. Erre a Nemzeti Emlékezet Intézetének honlapja, – amely részletesen értelmezi a törvényt – szerint azért van szükség, mert „nehéz elmagyarázni a gyerekeknek, mi a jó és mi a rossz, ha olyan utcákon mennek iskolába, melyeket gyermekgyilkosokról és tolvajokról neveztek el” Az átnevezésekről a – az érintett önkormányzatok javaslatára – az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlament) dönt. Érdekes azonban jegyzi meg a szerző, hogy a személyi okmányokban, ingatlanok tulajdoni lapján nem teszik szükségessé a változtatások bevezetését.

2015 októberében a Nemzeti Emlékezet Intézete közzétett egy 520 névből álló tiltó listát. Rajta van Lenin, Marx és Engels. Nincs viszont rajta Sztálin, mert róla már rég nincs elnevezve semmi Ukrajnában. A listában viszonylag kevés író és költő van. Így Ukrajnában továbbra is lehet közterületet elnevezni Gorkijról vagy Majakovszkijról. Ugyanakkor Magyarországon nem lehet róluk közterületet elnevezni, (2012. évi CLXVII törv.) mint ahogy Ukrajnában nem tiltott az 1848–49-es szabadságharc leverését ellenző orosz tisztet kitaláló Illés Béla neve sem. Kitalált személy is szerepel a listán: Pavel Korcsaginé, aki Osztrovszkij Az acélt megedzik c. regényének főhőse. Magyar név három található a listán: Kun Béla, Zalka Máté és Gavró Lajos. Egyetlen élő személy szerepel a listán, Valentyina Tyereskova, aki 2014-ben szerepet vállalt a Krím orosz megszállásában.

A tömeges névváltozás megkönnyítése érdekében a sajtóban közölték, térképre vetítve a névváltozásra ítélt településeket. Az országban 987 város, község és falu és 25 járás kapott új nevet. Ezek Egy része az Oroszországhoz csatolt Krím félszigete valamint a kelet-ukrajnai szakadárók által ellenőrzött területen található. Ezekről az átnevezésekről a Krím orosz hatóságai illetve a donyecki és a luhanszki szakadárók le4gkevésbé sem foglalkoznak. Kijev ezt úgy hidálja át, hogy az átnevezések nem a kihirdetés napján, hanem majd a területek fölötti kontroll visszaszerzésének napján fognak hatályba lépni.

Nem minden település fogadta azonban örömmel a gyakran csak felülről erőltetett átnevezést. Tanulságos ebben a tekintetben Dnyipro-petrovszk város este. A települést a 18. század végén Nagy Katalin alapította és a Katerinoszláv nevet viselte 1926-ig, amikor a szovjet hatóságoktól a Dnyepropetrovszk (ukránul Dnyipropetrovszk) nevet kapta a Dnyeper folyóról illetve Grigorij Petrovszkij szovjet-ukrán politikusról. Igen ám, de Petrovszkij neve is szerepel a történelmi személyiségek tiltó listáján. Számos névjavaslat merült fel. A legeredetibbel egy ellenzéki képviselő állt elő. Elképzelése szerint Dnyipropetrovszk új neve legyen Dnyipropetrovszk. A javaslat lényege, hogy változzék a név etimológiája. A folyó neve (ukrán Dnyipro) maradjon, de szovjet-ukrán politikus neve helyére Szent Péter (Petro) kerüljön. A javaslatot persze elvetették és hosszas vita után a város a Dnyipro lett. A névadás során kialakult vitát Andrej Portnov történész foglalta össze találóan: „jelzésértékű, mennyire nem beszélnek arról, a város orosz történelmét hogyan lehetne úgy integrálni a mai hivatalos narratívába, hogy az egyensúlyt teremtsen a valódi és képzelt, politikailag veszélyes tartalmak között; hogy miképpen lehetne a katalini fejezetet (a kozák fejezettel együtt) turisztikai védjegyé és a város sajátos történelmi emlékezetének elemévé alakítani.

A kijevei hatalom – az ellenkezésekkel nem törődve – számos település nevét változtatta meg parlamenti határozatokkal. Dnyipropetrovszk megye neve továbbra is megmaradt. Itt azért maradhatott meg a tiltott név, mert a megyék átnevezéséhez az alkotmányt is módosítani kellene, de ehhez nincs meg a kétharmados többség.

A nagy névváltoztatási hullámnak lehetett volna haszna is az államigazgatás számára, nevezetesen 42 Petrivszke és 28 Ragyanszke nevű

település megkülönböztetése. A névreformnak azonban nem racionális közigazgatási indokai voltak, hanem sokkal inkább szimbolikus ideológiai megfontolások álltak a háttérben.

Kárpátalján 558 közterületet kellett a dekomunnizációs törvény értelmében átnevezni. Az egyik a técsői járás Komszomolszk nevű, 1947-ig Nyimecka Mokra / Németmokra helységnévhez tért vissza. De számos érdekes, olykor humoros „dekomunnizációs hőstettet” és hovába holt ötletet ismertet a szerző.

Bár a dekomunnizációs törvényből nem következik, Ukrajna megpróbálja az átnevezési hullámot összekapcsolni a deruszifikációval és az ukránosítással. A nemzeti irányultságú politikusok és értelmiségiek egy része az ukrán függetlenség óta két Ukrajnáról beszél. Az ország egyik felét mentalitásában és nyelvében ukránnak, a másik részét pedig „kreol”-nak tekinti. Ezeket erőszakkal eloroszosított ukránnak tekinti, akiket vissza kell téríteni az ukrán nyelvhez és nemzethez. Ennek a logikának a hívei etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát. Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat (legalább öt és fél millió ember, a lakosság 11%-a) árvának, árulónak, janicsárnak minősítik. Az oroszul beszélő ukránok nyelvi asszimilációját morális bűncselekménynek tekintik. A gyermekeikkel otthon oroszul beszélő ukránokat a nemzet degenerációjával vádolják, akik az oroszosítás által „fertőzöttek” és nem keresik a „gyógyulást”. Ezeket a polgártársakat 2014 tavasza óta kizárják a nemzetből. Neves ukrán nyelvészek nyíltan állást foglalnak az orosz–ukrán kétnyelvűség mindenféle megnyilvánulásával szemben (Yuri Shevchuk, Larisza Maszenko) és az orosz birodalom újjáélesztésének tervében az oroszok potenciális támogatóit vélik látni az orosz ajkú ukrán állampolgároknakban.

A mai Ukrajna területén nem a dekomunnizációs törvénycomag következtében változtak meg először tömegesen a földrajzi nevek. A szovjethatalom a kommunista ideológiának megfelelően alakította át a településneveket. Ukrajna függetlenné válása után szinte azonnal elindult egy helységnévreform és vele együtt a szimbolikus térfoglalás. Számos település kapta vissza a szovjet rendszer előtti nevét pl. (Mineralne/Tiszaásvány; Gyibrova(ukrán)/Apsa de Jos (román)/Alsóapsa).

1986 és 2013 között az országban összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt). A törvény hatá-
sára azonban egyetlen év alatt 987 településnevet módosítottak

A földrajzi és közterületi nevek törvényben előírt, kötelező meg-
változtatásának célja a mentális térkép átalakítása, a valóság átkonstru-
álása. A „Cuius regio, eius religio” helyett ez esetben a „Cuius regio, eius
nomen” elv érvényesül. A narancsos forradalom, a méltóság forradalma
és a dekkommunizáció ellenére még nem alakult ki a modern értelemben
vett, 21. századi ukrán nemzet. Egy olyan országban, amely számtalan
tényező mentén megosztott és ahol évek óta ropognak a fegyverek, nem
biztos, hogy a történelem nemzeti mitológiává konstruálása révén lehet
megalapozni a jövőt.

Cholnoky Olga

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

A történeti Szatmár megye mint a trianoni Magyarország modellje

*Takács Péter (szerk): A történeti Szatmár megye I. Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat,
2016. 548 p.*

A könyv két művel rokonítható: Asztalos Miklós *Történeti Erdély* és
Orbán Balázs *A Székelyföld leírása I-II.* cíművel. Az első ugyanúgy egy
egészében letűnt világról tudósít, mint Takács Péter munkája; a máso-
dikkal a rendkívüli adatgazdagsággal ékeskedő település-nyilvántartás,
amely a megye tíz járásának összes települését mutatja be.

A történeti Szatmár vármegye – Pesty Frigyes kifejezésével élve
– már a múlté. Területének kétharmadát és lakosságának felét éppúgy
elvesztette 1920-ban, ahogyan az ország egészét megcsonkolták. (Ebben
az esetben „csupán” három új gazda javára. A trianoni diktátummal
megszakadt egy alkotmányos jogfejlődés, amely jellemezte a térséget az
Aranybulla kiadásától kezdve.

A három kötetbe tervezett munka második egysége Szatmár vár-
megye viszonyát vizsgálja majd Erdélyhez és a királyi Magyarorszá-
hoz; a harmadik kötet pedig Szatmár vármegye széthullásával, huszadik
századi történetével foglalkozik majd, felmérve a területből részesedő
ellenséges országokhoz csatolt járások népességének és gazdasági poten-
ciáljának erőszakos elviselését, a közigazgatás újrászervezésének nehé-
zségeit, a nemzeti elfogultságokból és a civilizációs eltérésekből adódó
konfliktusokat.

A kötet szerkesztésének nehézségét, és az elkészült munka fő
értékét az adja, hogy a valahai, mostanra szétszabdalt közigazgatási
területet, egységes egészként tárgyalja. Elsőként a Konecsny Károly –

Horváth Gergely szerzőpáros által jegyzett természetföldrajzi fejezetben. A megye területének közel 70%-a alföld, tájfeldrajzi értelemben az Alföld része, a fennmaradó 30%-nyi terület az Északkeleti-Kárpátokhoz tartozó dombvidékből és alacsony középhegységekből áll. (Az utóbbi legmagasabb pontja az 1447 m-es Gutin hegység csúcsa.) A megye területe az egész Kárpát-Pannon-térség földtörténeti szerkezetéhez igazodva az Alpok, a Kárpátok és a Duna-vidék által közrefogott térség földtani jellemzőit mutatja. A földtörténeti korszakban fordulatot hozott a holocén időszakban, 4-5000 éve kezdődött antropogén átalakulás (amint ezt régészeti leletek bizonyítják), de igazán döntő tájváltozások a vármegye területén (is) a nagy vízrendezésekhez (folyószabályozásokhoz, lecsapolásokhoz, csatornaépítésekhez stb.) köthetők. Ezek nyomán a hajdani mocsarak, vízzel borított területek helyén szántók, rétek, legelők alakultak ki, és az Alföld eme északkeleti része alapvetően mezőgazdaságilag honosított kultúrtájja formálódott. A folyószabályozás a vármegye területén már a 18. században megkezdődött, de a 19. század második felétől teljesedett ki. A szabályozás nemcsak a Tisza kanyarulatainak átvágásában merült ki, hanem mellékfolyóinak, a Szamosnak, Krasznának, sőt a Túrnak a rendezésében és az Ecsedi láp lecsapolása során is. A hajózhatóság biztosítása, a művelhető területek növelése mellett az életminőség romlásaként említendő az élővilág egy részének kipusztulása, az ehhez tartozó foglalkozási ágak eltűnése, sőt a beavatkozás nyomán – az árvízveszély csökkenésének kedvező gazdasági hatása mellett – nőtt az árvízi tetőzések magassága és a medermélyülés miatt alacsonyabb lett a kisvizek szintje. Említést érdemel az Ecsedi láp (vízfelülete kétharmadát tette ki a Balatonénak) lecsapolásának munkálatai során kiderült (az 1880-as években), hogy szoros összefüggés van a láp lecsapolása valamint a Kraszna szabályozása és a Szamos bal parti töltésének létesítése között, és ennek fel nem ismerése miatt hiúsult meg a 18. század végi kísérlet a vízfelület önálló lecsapolására. A láp lecsapolása nyomán 162 ezer katasztrális hold szabadult fel a mezőgazdasági hasznosítás céljaira, amelynek során 11 millió m³ földet termeltek ki. A hatalmas munka 1898-ban fejeződött be, a kiadások 18,5 millió koronára rúgtak, mely összeg fedezte a vízi létesítmények, szivattyútelepek létesítésének költségeit is.

A természetes növényzet által uralt területek a szabályozás következtében visszaszorultak, nyomokban maradtak csak meg, pl. a kocsányos tölgyek, a mezei szil, a magyar kőris.

Az élő állatvilág állománya is megcsappant, különösen az egykor gazdag vízi élőhelyek száma, de eltűntek farkasok, a hódok, lecsökkent a rókok, menyétek, szarvasok, vaddisznók, rágcsálók (vakond, ürge stb.) állománya. Leglátványosabban a gazdag halállomány (45 féle halfaj!) zsugorodott össze; a madárvilág valahai gazdagsága is már a múlté.

Látványosan megváltozott a megye természetes tájbeosztása is, mert az új határok szétszabdalták a összefüggő területeket. (A négy táj: 1 nyugati rész: az Érmihályfalva-Szaniszló- Vállaj vonalig terjedő terület. 2 keletre az un. Felső Tisza vidék. 3 a szilágysági Bükköt és a körülötte található Szilágysági dombvidék. 4 A északkeleti peremen található Vihorlát-Gutin hegységvidék.)

Németh Péter jegyzi a *Szatmár vármegye a középkorban* c. fejezetet. A korabeli források nagyobb része sajnos nem nyújt megbízható adatokat a megye kialakulására nézve. A legújabb feltételezés Zsoldos Attilától származik, aki szerint a megye területe „...Borsova megye része lehetett, melyből a 11. század utolsó harmadában válhatott ki az önálló Szatmár megye.

A szerző álláspontja szerint a középkori történetet ennél megbízhatóbb módon tárják fel az egyháztörténeti adatok. A régészeti leletek szerint honfoglaló magyarok a 10. század közepéig keleten a Szamos vonaláig, délen az Ér folyóig foglalták el e vizek legeltetésre – földművelésre alkalmas völgyeit. A megye népességét a domináns magyarok mellett a 12. században II. Géza által telepített, majd a tatárjárás után ideköltöző németek alkották, akik iparos, bányász, ércfeldolgozó foglalkozást űztek; románok jelenlétét csak a 14. századtól lehet kimutatni.

Szatmár megye uralkodó főúri családjai a Drágfiak, Bátoriak, és a Károlyiak lettek, ősfoglaló nemzetségnek viszont a Kaplonyt kell tekinteni: et igazolja a szatmári határispánság megszervezésének írásos dátuma. Az ősfoglaló nemzetségek területei közé tartozott ég a Szentéagócs nemzetségnek a király által adományozott szatmári birtokai. II. András adományai révén lettek birtokosok a Kállóiak és a Panyolaiak, ugyan csak királyi adománynak köszönhető a Gutkele-

dek, a Várdaiak felemelkedése. A 13. század közepéig vezethető vissza Káták birtokszerzése.

Az írásbeliség elterjedése révén lehet tudni, hogy megye településeinek csaknem fele a legfeljebb két-három kis falut magukénak tudó birtokosok kezén volt. A birtokviszonyok tekintetében Károly Róbert uralkodása idején következett be jelentős változás: a lázadók birtokait elkobozták és az uralkodóhoz hű párthíveknek adományozták. Így jutottak birtokhoz például az Ákos nembeli Ernye-fiak, a Borsák és a Dengeliek.

A középkori népesség életkörülményeit elsősorban a természeti adottságok határozták meg. A megye nagyobb részét változatos növénytakaró, főképp erdőségek borították, ahol gazdag vadállomány élt. A területnek csak kisebb része volt alkalmas szántóföldi növénytermesztésre, ezek a helyi kultúrák csak az ottani igényeket elégítették ki. A középkori források többnyire búza, árpa-, és rozstermelést említettek. Az állattenyésztésben a sertés, a ló és az ökörtartásra találni adatot. A középkori vizes élőhelyek sokasága miatt a táplálkozásban fontos szerepe volt a halnak.

Ipari termelés csak két bányavárosban (Asszonypatakán-Nagybányán és a Közép-hegyen) folyt, ahol aranyat, ezüstöt és rezet bányásztak. A kinyert nemes fémek nagyobb részben helyben dolgozták fel.

A megye lakossága azonban az országos átlaghoz képest szegényen élt, ezt tükrözik az 1332–1334 évekből származó pápai tizedjegyzék adatai.

A honfoglaló magyarság a 10. század közepétől került szorosabb kapcsolatba a kereszténységgel.

Kezdetben a 940-es évek végétől a bizánci ortodox egyház befolyása érvényesült. Ekkor érkeztek bizánci térítő püspökök az országba, a latin rítusú keresztény térítés a 970-es évektől teljesebben ki. A magyar keresztény egyház létrehozásában Szent Istváné a döntő szerep. Később a 13. századtól Szatmár megye területéért két püspökség, az egri és az erdélyi vetekedett: pl. a Felső-Tisza vidék kötődéséről Gyulafehérvár és Eger püspöksége. A vita gazdasági jelentőségét a tizedek beszedésének joga adta. Általános problémaként jelentkezett –Szatmárban is – hogy a megye és a főesperesség határai nem estek egybe. Kezdetben Szabolcs teljes területe Egerhez tartozott, viszont pl. Máramaros az erdélyi egy-

házmegyéhez került. A 13. századtól kezdődő betelepítések nyomán az egri püspök 1299-ben megszerezte az egész megye tizedszerzési jogát. Az erdélyi püspök a szentszéki bíróság elé vitte az ügyet, de nem járt sikerrel, a megye egésze az egri püspök fennhatósága alatt maradt.

Az első hiteles tizedjegyzék alapján összeállított szatmári helységkataszter összegyűjtését a jelen korban Németh Péternek köszönhetjük. Az első megbízható forrás az 1332 – 1337. évi jegyzék, de az igazán részletes listára egészen az 1563. évig kellett várni.

A katolikus rítusú szatmári egyházi intézmények listáját Györffy György készítette el történeti földrajzában. Az adattár 172 település ispotályait, kolostorait tartalmazza, továbbá a megye területén található négy szerzetesrend – a domonkosok, bencések, ferencesek, pálosok – monostorait. (A legnépszerűbb rend a megyében a bencéseké, elterjedt rendnek tekinthető a kolduló ferences rend és a domonkos rend, valamint a legkésőbb alapított magyar rend, a pálosoké.)

Szatmár megye romániai építészeti örökségének feltárása a Jósza András Múzeum és a romániai Szatmár Megyei Múzeum együttműködésének köszönhető. Ennek keretében állították helyre például a lónyai romkastélyt, az erdődi és a szatmári várat.

A szerkesztő Takács Péter összefoglaló fejezetéből (Települések és létfeltételek) kiténik, hogy az ország egészére érvényesülő nyugati kereszténység teljes körű térfoglalása Szatmár megyében nem érvényesült: a gyér lakosságú térség változatos vallási kötődést mutat. A hiteles és teljes kép kialakítását akadályozza a történeti Szatmár erőszakos széttagoltsága, melynek jegyében a megye területének kétharmad részét elcsatolták az országtól.

A területet a középkorban királyi adomány, esetenként erőszak révén népesítették be. A középkor végén a kora újkorban, az 1549-es országos portális összeírás a vármegye 236 településén 3453 adóportát, 4012 iga erővel nem rendelkező háznépet...összesen 97496 lakost írtak össze conscriptorok. Az ingatlanok tulajdonlása egészen szélsőséges viszonyokra utal: a vagyontömeg és a szolgálónépek fölötti rendelkezés 220 nemes földesurat illetett, közülük 31 földesúrnak csupán 1–1 adóporta szolgált, ugyanakkor ecsedi Bátori Andrásnak egymagában 662 adóportán élők mellett 696 gyalog szolgálónépe, 204 új házba költöző

gazdája, és 47 lelkes háznépe mellett 111 szolgája volt. A Drágfiak többnyire románokkal megtelepített máramarosi, avasi kővárvidéki és szatmári 763 adóportáján 975 gyalog szolgálónép élt.

A civilizációs folyamatok sorával megemlítendő, hogy a Drágfiak uralta Kelet-Szatmárban az ortodox románok körében egyetlen protestáns prédikátor sem tudott gyökeret eresztetni.

Végül Szatmár vármegye sorsa mondhatni modelljét adja a Magyar Királyság által elszenvedett, 1920. június 4-én szentesített erőszaknak. Szatmár vármegyéből 759983 kat. hold nagyságú terület 210 települése, 252321 lakossal – kiknek több mint a fele magyar anyanyelvű volt – került idegen uralom alá. Ez önmagában nem lett volna bűn, ha 1920 után akadt volna akár egyetlen olyan település, amelyiknek a lakosai elmondhatnák, hogy nemzeti gyűlölködés nélkül, igazi demokratikus légkörben élvezik mindazokat az emberi jogokat, amiket a jogfejlődés megvalósított és biztosít állampolgárainak.

Cholnoky Győző

Ötven kép a baltikumi német identitás történelméből

Kaljundi, Linda – Kreem, Tiina-Mall: Friedrich Ludwig von Maydells Fünzig Bilder aus der Geschichte der deutschen Ostsee-Provinzen Russlands: Zur Erforschung baltischer Geschichtsbilder.=Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 2017. No. 4. 493-516 p.

A történelmi események vizualizációja, mint például a történelmi festmények, metszetek, rajzok és szobrok, már régóta foglalkoztatják a kutatókat. A múlt kulturális és művészeti aspektusai rendkívül fontosak a korunkbeli emlékezőskultúrában. Először azt kell megismernünk, hogy hogyan értelmezték korábban a történelmi eseményeket, ahhoz, hogy jobban megértsük az aktuális emlékezőskultúránkban kialakult vitákat.

A tanulmány a 19. századi baltikumi német gyarmatosítás ábrázolásával foglalkozik, Friedrich Ludwig von Maydell (1795-1845) *Ötven kép a baltikumi német identitás történelméből* (röviden: *Ötven kép*) című gyűjteménye alapján, amely történelmi illusztrációkat tartalmaz. Nem-

csak Maydell vett át motívumokat más európai művészekről, hanem később az ő munkáit is felhasználták nacionalista észti és lett alkotók, az eseményeket teljesen új kontextusba helyezve. Szó fog esni Maydell ábrázolási módjáról, az általa megörökített történelmi eseményekről és Maydell műveinek hatásáról más nemzetek emlékezőskultúrájában.

Maydell a korabeli orosz fennhatóság alá tartozó Észtországban született, nemesi családban. A katonai szolgálat után jogot tanult Tartuban, ahol rajzképzésen vett részt. Itt határozta el, hogy művész lesz, ami szokatlan pályafutásnak számított a jómódú családokban, az 1820-as években. Járt Németországban és Rómában, de a többi Rómában élő német művésztől eltérően nem tért át a katolikus vallásra, és protestáns maradt. Ez az elhatározása, illetve az európai keresztény művészet iránti érdeklődése, és a Tartuban lévő baltikumi könyvek és történelmi képgyűjtemények nagymértékben befolyásolták munkásságát.

Maydell elsőként ábrázolta Észtország és Lettország korai történelmét. A képek és a hozzájuk tartozó szöveg az 1156–1291 közötti időszakot dolgozza fel, a keresztény Livónia alapításától egészen a Német Lovagrend győzelméig a pogány lívek ellen a Skujene folyónál. A hús, fekete-fehér metszet létrejöttétől számítjuk a 19-20. századi baltikumi történelmi festészet kezdetét.

1. kép: Friedrich Ludwig von Maydell: Brémai kereskedők először szállnak partra a Daugava torkolatánál

Az első kép Livónia felfedezéséről mesél. Ezt az ábrázolásnál Maydell Franz Nyenstedt (1610) krónikája alapján készítette. Azonban ma már tudjuk, hogy a brémai kereskedők fantáziadús partraszállása csak egy 16. századi fikció. A kép közepén két csoportot látunk, jobb oldalon vannak a német kereskedők, bal oldalon a helyiek, akik kíváncsian nézegetik a külföldi árukat. A kereskedők származására a háttérben lévő brémai zászló utal. A kép középpontjában egy tükör áll, amely itt nem a lívek hiúságát jelképezi, hanem önmaguk és a világ felfedezését. Bal oldalon olcsó üvegyöngyöket csodál meg két nő. Maydell a képen brémaiak és a lívek békés találkozását hangsúlyozza, azonban megkérdőjelezhetetlenül látszik, hogy a jövőben kinek lesz hatalma a másik felett. A teljes kép és annak részletei párhuzamban állnak Amerika felfedezésének korabeli

ábrázolásaival. Maydell elsőként használta a Kolombusz-féle motívumokat a németek középkori hódításának személtetésére.

2. kép: *Friedrich Ludwig von Maydell: Johann von Tisenhausen elesik a rend zászlójával a litvánok elleni, aizkrauklei, szerencsétlen csatában, 1279*

A 2. kép a legkegyetlenebb Maydell képei közül. A kép közepén Tiesenhausent látjuk lováról leesni, miközben egy litván dárdával szúrja le. Gyilkosát eközben pedig egy lovag fejezi le. Esés közben Tiesenhausen átadja a rend zászlaját egy másik katonának, akinek szintén dárda szúródik a testébe. A jobb oldalon lévő lovag az egyik litván támadását hárítja el, míg bal oldalon egy másik litván a lováról leeső német katona torát készül szabályával elvágni. A litvánok kegyetlenségét az is tanúsítja, hogy a képen található egy lefejezett hulla, akinek feje zsákmányként lóg a lovagon ülő litván katona nyergében.

Joggal kérdezhajjuk, hogy miért szentelt Maydell olyan sok figyelmet a livlandi középkor kezdetének? A baltikumi németek számára a középkor a német gyarmat létrejötte és a német uralkodás miatt volt fontos, amelyek formálták a baltikumi német identitást. Nem mondhatjuk, hogy Maydell csak utánozta a korabeli németek középkor iránti lelkesedését, mivel a gyarmatosításról alkotott képbeli elképzelése előrevetíti a későbbi, anyaországban kialakult szemléleteket. Az például, hogy a németek középkori gyarmatosítását a korai újkori gyarmatosításhoz lehet hasonlítani, 1871-ben, a Német Birodalom alapításakor érte el a németeket.

Maydell nem tartotta magát történésznek, de mivel képeihez történelmi szövegeket írt, középkori krónikákat tanulmányozott. Képsorozatának alapja Heinrich *Livlandi krónika*, 1220-as években keletkezett műve volt. Mindketten igazolni akarták a keresztes hadjáratok és a gyarmatosítás fontosságát, habár más szempontból. Heinrich a hódítást a helyiek álnokságával és a bibliai példákkal próbálta megmagyarázni, Maydell pedig a helyiek alacsony fejlettségi szintjével, és azzal, hogy a kultúrának nemcsak joga, hanem kötelessége leküzdeni a barbárságot. Maydell a „sajátjai” és az „idegenek” közötti nézeteltérést, a keresztény vallás és a pogányság ellentéteit ábrázolja képein.

Kutatások igazolják, hogy a történelmi események új ábrázolása jelentéselölódással jár. Ez azt jelenti, hogy a különböző médiumok

közötti átmenet eltéréseket eredményezhet, például ebben az esetben a krónika és a képalbum keletkezési körülményei teljesen mások voltak, és mindkét alkotás alapja, ideológiája más. Tehát a történelmi események képszerű ábrázolása nemcsak egy bizonyos történelmi felfogást erősít meg, hanem akár meg is változtatni.

3. kép: *Friedrich Ludwig von Maydell: Theoderich barátot áldozati halál fenyeget*

A 3. kép szemlélteti a gyarmatosítás legfontosabb pillanatát, a civilizáció és a barbárság találkozását. A békés misszió lehetetlenné válik, miután a lívek Theoderich barátot a pogány isteneknek akarják áldozni. Ez magyarázatot nyújt a későbbi keresztes hadjáratokra. Theoderic a kép kompozíciójának közepén van, lovon ül, amely a barát sorsáról dönt: ha a ló jobb lábbal lép át az előtte keresztezett dárdákon, akkor a szerzetes életben marad, ha ballal, akkor meghal. A ligetben emberfejű fák találhatóak, utalva ezzel a fából kinövő pogány istenekre Heinrich krónikájából. Habár a krónika szerint a barát sorsa nem egy ligetben dőlt el, a helyszín kedvelt 19. századi szimbólum, amely a pogány hitet jelképezi. Az oltár alatt lévő koponyák és csontok utalnak az emberáldozatokra.

Művészettörténeti szempontból említésre méltó a szereplők ruhája. A hosszú, egyszerű szőrmebundák nagyon primitíven és régiesen hatnak. A viselőik vadságát mutatja a parasztcipő, a szénaboglyára hasonlító haj és a hosszú szakáll. Feltűnő az ellentét a lívek és a keresztény szerzetes között, aki arcát az ég felé emeli.

4. kép: *Friedrich Ludwig von Maydell: Az észtek rohamának visszaverése a lett várban, Beverinben*

A 4. képnek szimbolikus jelentése van, és Maydell itt is támaszkodik Heinrich krónikájára. Beverin várát a keresztény kelet-lettek (Latgale, németül Lettgallen egy Lettország öt etnográfiai és földrajzi egysége közül; a szerk.) védik az észtek pogányokkal szemben. A kép nemcsak a németek és a kelet-lettek együttműködéséről szól, hanem a törzsek közti nézeteltérésről is. A képen egy pap elővesz egy hangszert a csata közben, amellyel istent hívja segítségül. Az észtek, akik nyilvánvalóan még sosem hallottak ehhez hasonlót, csodálkozva merülnek bele a zenébe.

Így a német katonai erő és a szellemi értékek, a kultúra is szemben áll a pogánysággal. A papot pajzsok védik, az egyikén kereszt látható, amely megállítja a pogányok dárdáit és fejszéit. A pogányok ereje fogy, ezt szemléltetik az általuk létraként használt a kitört fák.

Maydell ábrázolása a német és baltikumi német művészekon kívül hatott a lett és az észtek alkotókra is. Maydell a baltikumi német ideológia úttörője volt, és a németeket tartotta a középkori gyarmatosítás első és legsikeresebb gyarmatosítóinak az európai népek közül. Ehhez hasonló gondolkodásmód csak az 1870-es években terjedt el Németországban. Peter Janssen (1844-1908) „A Balti-tenger gyarmatosítása a Hanzán keresztül, Kr.u.1201” című festménye Ulrike Plath szerint hasonló elemeket tartalmaz, mint Maydell képei. Ezen kívül Leopold von Pezold (1831-1907), Theodor Albert Sprengel (1832-1900) és Ernst Hermann Schichting (1812-1890) is folytatta Maydell munkásságát.

A 19. század második felében a baltikumi németeknek olyan képekre volt szükségük, amelyek erősítették az identitásukat. Maydells korához képest rohamos megnőtt a Baltikumon élők (beleértve az észtek és lettek) érdeklődése a helytörténet iránt. Kialakult a történelem különböző értelmezése, például az észtek történetírásban idealizálták a németek gyarmatosítása előtti korszakot, és erősen kritizálták a kereszties hadjáratokat.

Érdekes megemlíteni, hogy Maydell képeit lett művészek is felhasználták ahhoz, hogy saját nemzeti történelmet hozzanak létre. Saját igényeikhez igazították az illusztrációkat. Az észtek és lettek történészek majdnem mindig fűztek magyarázatot a baltikumi kollegáiktól átvett szövegekhez, azonban Maydell képeit nagyon gyakran és magyarázat nélkül használták fel.

A gyakori felhasználás egyik oka abban rejlik, hogy a baltikumi és észtek művészetben nagyon kevés illusztráció fordult elő. Másrészt, hogyha az észtek és lettek történészek meg akarták cáfolni a baltikumi németek felfogását, akkor mindenképp fel kellett használniuk a németek eszkezeit a saját történelmi értelmezésükben.

Jó példa erre a sorsdöntésének motívuma, amely megjelenik a baltikumi német, lett és észtek történetírásban. Arturs Baumanis (1867-1904) „A kurok elesett harcosokat égetnek el” című festményén a

pogányok temetkezési rituáléját mutatja be: éjszaka fehérbe öltözött bölcsék és férfiak állnak a tábortűz fényében, sörös korsókat adnak körbe és népzénet játszanak – de nem hárfán, hanem citerán és kürtön.

Az 1919-es Kampmann „Észtország történelme” című tankönyv ábrázolásán Maydell képéhez hasonlóan megtalálható Theoderich barát és a fehér lova előtt keresztezett dárda, de itt a livlandi bölcsék méltóságos, jól öltözött urakként vannak ábrázolva.

Lepo Mikko (1911-1978) 1941-ben a „Felkelés előtt” című festményén ábrázol egy fehér, észtek harcos mellett álló, döntésre készülő lovat. Azonban itt nincs szó Theoderichről, Mikko csak inspirációt merített a jelképrendszerből.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy Maydell jelenetei, amelyek eredetileg az őslakosok alsóbbrendűségét hangsúlyozták, az észtek és lett művészek munkáiban is megjelennek, de náluk egy idealizált, méltóságos, saját kultúrává részékként.

Az *Ötven kép* egyedülálló forrás a 19. századi baltikumi német identitás kutatásához. Nemcsak a képek, hanem a középkori krónikákon alapuló kísérszövegek is szoros kapcsolatban állnak az európai és német történelmi képek hagyományával. Az őslakosok kultúrájának, vallásának, néprajzának vizsgálata befolyásolta a későbbi művészeket és történelmi illusztrátorokat. Az album hatását erősíti a szövegek gyengéd, beidermeier nyelvezete és a néha nyers csatajelenetek kontrasztja. Maydell baltikumi képeinek hagyománya nemcsak a jövőbeli művészeti felfogást befolyásolta, hanem a történelmi tudat kialakulásához és fejlődéséhez is hozzájárult.

Kovács Beáta

Háború és erőszak mint szociális kód a késő középkori cseh nemesség köreiből

Beran, Zdeněk: *Válka a násilí jako sociální kód české pozdně středověké šlechty*. = *Český časopis historický*. 115. r. 2017. 2. no. 319-345. p.

A késő középkori cseh történelmet erősen formálták az egyházi reformok. A tanulmány szerzője ebben a történelmi korban vizsgálja a háború és az erőszak jelenségét, ill. azt, hogy hogyan és miért változott meg a nemesek mentalitása és a háborúhoz való hozzáállása.

A nemesség háborús küldetése és kizárólagos „hozzáférese az erőszak monopóliumához” a lovagiasság lényegébe volt kódolva, ily módon a nemesség fogalmába is. A tanulmány elsősorban arra irányul, hogy a társadalmi rend megőrzésében milyen szerepet játszott a nemesi háború és erőszak.

Az első szakaszban a kulcsfogalmak szemantikai elemzésével ismerkedhetünk meg: a *bosszú* és a *büntetés* fogalmak a szerző véleménye szerint a korabeli felfogásban egymás szinonimái lehettek. A *háború* sem csupán a hadseregek szervezett harcát jelenhette, hanem jelezte egy nemes vagy nemesek csoportjainak erőszakos találkozóját is más intézményekkel, csoportokkal és egyénekkkel. A háború mindig világos szabályok által szerveződött erőszak. *Viszály* kifejezéssel illették (a német *die Fehde* mintájára) a nemesek közötti erőszakkal megoldott vitákat. Az erőszak és a háború legkülönbözőbb formáit magukba foglaló fogalmak közé tartozik az ún. *válasz*, amely a háború formális kinyilvánítását jelentette, ill. az *erőszak* és a *hatalom/erő*. Az összes törvényen kívüli megoldást kizárólag béke idején büntették. Az *erőszak* kifejezés a középkori ember számára az *erő alkalmazását, kihasználását* jelenthette. A fogalom etimológiai értelmezése arra derített fényt, hogy a szó magába foglalja mind a legális és az illegális, a dicséretes, a semleges megítélésű és az elítélendő erőszakos tetteket is. Ugyanúgy a *hatalom/erő* fogalma is a képesség, ill. az erő jelentésétől kezdve az önkényes erőszakos viselkedésen keresztül a büntettet is jelentette. Az említett fogalmak mint a nemesi konfliktusok korabeli felfogása jelentősen eltér a jelenlegi nyelvhasználatától, így a történelmi tények átértékelése is szükségessé válhat.

A szerző a második szakaszban a lovagi ideálban megtestesült nemesi erőszak lényegének életképességét és variabilitását vizsgálja a vallási konfliktusok idején. A nemesi erőszak a keresztény harcosok ideálja által vált törvényessé. A nemesi felfogás szerint Isten támogatja az igazságos erőszakos tetteket.

A huszita mozgalom elfogadta az isteni törvényért harcoló krisztusi katona/lovag koncepcióját. A husziták és a katolikusok is úgy tekintettek a karddal felvértezett Isten seregére, mint az isteni ige és dicsőség terjesztőjére és védelmezőjére. A keresztény lovag huszita felfogásban azonban sokkal individualizáltabb volt és belső élményen alapult, továbbá az Isten számára kedves rend elérésének igyekezete jellemezte. Ezzel szemben a keresztieseknek az egyház egységét és a híveknek az eretnokség ragályától való védelmezése volt a legfontosabb.

A nemesi harcosok körében gyakran keveredtek a világi és vallási okok. A huszita seregek vezetői a kismemesek felső rétegéből kerültek ki. A *lovag* (katona, harcos) a korabeli források szerint ekkor már az általános keresztény élet értékeit hordozza, azaz szellemi értelemben használták. Ezt a véleményt osztotta maga Husz János is, aki azt kívánta, hogy a jó keresztények Isten harcosai (lovagjai) legyenek. Számos prágai egyetemi tanár, így Jakoubek ze Stříbra is a háború szent voltát hangsúlyozta, kritizálta a papok részvételét a harcokban, az ország féktelen feldúlását és a radikalizmust. A konzervatívabb kelyhesek és a cseh nemesek számára is korabeli konvenciók által szabályozott szent háború folytatását javasolta. Az ellenfelek egymást szemére vetették, hogy nem megengedett erőszakot alkalmazva lejáratják Krisztus harcosainak eszméjét, miközben önmagukat felmagasztalták.

A kompaktust követő korban az utrakquista egyház vezetője, Jan Rokycana a háborút a gőghöz, a mammon iránti vágyhoz és a fősvénységhez hasonlította, kritizálta a zsoldosok bevetését a cseh nemesség, de Jiří Poděbrad király részéről is. Rokycana hangsúlyozta, hogy a két szín alatt áldozás hívei (uttrakvistáknak) szellemi és világi hatalommal is bírnak „a rosszak megbüntetésére és a jók jutalmazására”. Amikor az utraqvisták veszélyeztetve érezték magukat, a vallási motívumok mindig felszínre kerültek.

A poděbradi éraban a katolikusok többsége a szent háborút már nem tartotta megbízható eszköznek, véleményük szerint a háborúban alkalmazott embertelen eszközök megfosztják a háborút annak szent voltától. Egyre több katolikus vélte úgy, hogy a szent háborúba hívás helyett, az egyén döntse el szabad akaratából, hogy részt óhajt-e venni a harcban.

A tanulmány befejező szakaszában a szerző a nemesi háborút és erőszakot a változó társadalmi viszonyok kontextusában mutatja be. Csehországban a 15. század első felét a konfliktusok egyéni rendezése jellemezte, de a század végére ez a trend megfordult. A nemesi ethoszt vallási és világi meggyőződés kombinációja alakította, amelyben fokozatosan tisztult ki a nemesi jog fogalma a politikai és a szociális rend felfogásaként. Bár béke idején a bíróságok döntöttek a konfliktusok rendezéséről, mégis előfordultak egyéni erőszakos megoldások is. IV. Vencel és Zsigmond király egyezségével összhangban az országgyűlésen összegyűlt urak döntést hoztak alapvető jogi eszköz alkalmazásáról a bíróságon kívüli egyéni megoldások és a kimerítő nemesi harcok megszüntetése érdekében. A kor azonban kedvezett a bevett erőszakos eljárásoknak és a háborúk is hosszú ideig gátolták a jogi megoldás érvénybe lépését.

A huszita korban a vallási különbségeket kiküszöbölve a nemesiség ún. „gyűléseket” tarthatott, ahol fegyver és vérontás nélkül oldhatták meg konfliktusaikat. A nemesi háború résztvevői a huszita Csehországban is betartották az udvariassági és szokásjogokat, mindazonáltal alkalmazta a bevett gyakorlatot, az erőszakot is.

A jihlavai szerződést követően a nemesség is erősen törekedett a vallási együttélés szabályainak kidolgozására.

A nemesi erőszak mint lovagi ideál fokozatosan jogi normarendszerré alakult. A gazdasági okok és a társadalmi változások a nemesség háborús küldetésének módosulásához vezettek, amelynek következtében a közvetlen erőszak szilárd hatalmi, társadalmi struktúrává alakult.

Császári Éva

RESUME

Dr. Szabó, Máté Csaba

The Importance and Future of Gibraltar as a British Overseas Territory in British –Spanish Inter-State Relations, Especially in Relation to the Possible Consequences and Outcome of Brexit

Gibraltar is the best-known British Overseas Territory, a unique relic of the British colonial empire, which once extended to the entire world. The study presents the history of Gibraltar, its place and importance within the colonial empire, its sovereignty dispute with Spain and the local self-determination issues. Interest in the territory has been boosted in the wake of the 2016 Brexit vote because as a result of the decision, this territory neighbouring Spain will leave the European Union, along with the United Kingdom. The paper reviews the possible implications of Gibraltar's exit from the EU and the Single Market.

M. Balázs, Ágnes

Attachment and Identity – The Parliamentary Representation of Ethnic Minorities from the Perspective of the Concept of Identity and their Relation to the Kin-State

The identity and the relation of ethnic minorities to their kin-states constitute a popular topic in academic literature. In this paper we examine the parliamentary representation of ethnic minorities living in Hungary from these two perspectives. We conduct our research at two levels. First, we explore the possible root causes of the low level of participation of ethnic minorities in parliamentary elections in relation to their identity. Second, we examine the parliamentary activity of minority spokespersons concerning their 'kin-state'.

Ladancsik, Tibor

Assessment Criteria in Mixed Marriage Research

Mixed marriages reflect the relation between various ethnic communities. There is nearly general consensus among researchers about the fact that mixed marriages constitute an important part of the relationship between the minority and the majority nation. However, researchers would largely disagree as to whether these relationships have a rather positive or negative effect on minority communities. The study summarizes the methodology and results of research carried out on mixed marriages concluded in the Carpathian Basin and the West Balkans. It devotes particular attention to the presentation of the approaches and results of research examining Hungarian–Serb mixed marriages.

Vass, Erika**The Correspondence of a Soroksár Family Repatriated to Germany (1946-1949)**

The analysis of the letters owned by the German ethnic region house (tájház) of Soroksár is a powerful piece, which draws its authenticity from the details. For today's sensitive and intellectually aware readers, it brings alive a tragic event that took place seven decades ago: the calvary of an ethnic group and how the members of this group took root slowly but unstoppably in the war-eroded soil of their old-time motherland (Germany) left behind more than two centuries earlier.

From the letters unfolds the personal tragedy of a family: they contain small details presenting the circumstances of their expulsion, the difficulties of starting a new life in Germany as well as background information to the family's identity. As such they can prove to be a useful source for researchers working on macro-history as well.

Kárpáti, Aurél**Viktor Cholnoky**

"In his person, the most original and versatile poet of modern Hungarian literature descended to the grave... His writings were interwoven with the hieroglyphs of his life, mentality, joy, tragedy, love and hate, his entire mysterious and miraculous personality."

Krúdy, Gyula**About Viktor Cholnoky**

"Renowned memoir writers would note down dialogues precisely with thirty or forty years in retrospect. I shall not undertake such a dubious test of memory because we did not really converse about things that might be of interest for others. Our conversations were of a rather personal nature about the publisher, the editorial staff, the novel about the waitress girl, and the old József Kiss, to whom he wrote every week in those times and because of that they were on such hostile terms as the vanguards of two belligerent camps..."

Kosztolányi, Dezső**Viktor Cholnoky**

"Now that his first and magnificent book would impose serious critical comments on me, I do not know whether it is proper or allowed to sketch his fine head, his dreamy forget-me-not-blue eyes, his physical attributes as he was: he who appears to me always like a fairy tale prince having arrived from far, far away, from the past or the future."

A SZEMLE ROVAT FORRÁSAI

Český časopis historický
(Csehország)

Erdélyi Múzeum
(Románia)

Ethnic and Racial Studies
(Egyesült Királyság)

Fórum Társadalomtudományi Szemle
(Szlovákia)

International Security
(Anglia)

Osteuropa
(Németország)

Südosteuropa Mitteilungen,
(Németország)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung
(Németország)

E SZÁMUNK SZERZŐI

KÁRPÁTI AURÉL

író

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

író

KRÚDY GYULA

író

LADANCSIK TIBOR

PhD hallgató, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debreceni
Egyetem

MOLNÁRNÉ BALÁZS ÁGNES

PhD-hallgató, Nemzeti Közszerológiai Egyetem,
Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest

SZABÓ CSABA MÁTÉ

történész-politológus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest

VASS ERIKA

néprajzkutató-múzeológus, Szabadtéri Néprajzi Múzeum,
Szentendre

Pro Minoritate 2017. tél

Az erdélyi arisztokráciáról

SZTÁRAY-KÉZDY Éva: Restitutio in integrum? Az erdélyi arisztokrácia lehetséges szerepei a 21. században – az érintettekkel készült interjú- és riportkötetek tartalomelemzése alapján

FILEP Tamás Gusztáv: Egy szakszerelmes a borvidékről. Csávossy Györgyről két könyve ürügyén

Helymárkázás

BENEDEK István: Helymárkázás: értelmezések, alapfogalmak és aktuális nézetek

KÁDÁR Magor: Kulturális örökség márkázása a gyakorlatban. Esettanulmány a közösség- és identitásépítésről a branding eszközeivel

HAJNAL Virág: A helyhez való kötődés szerepe a település népességmegtartó erejének növelésében

Eszme

SCRUTON Roger: A nyílt társadalom konzervatív nézőpontból

Szemle

MÁRTON Evelin: Mekkora Erdély?

Vida Gábor: *Egy dadogás története*, Magvető Kiadó, Budapest, 2017

BAJCSI Ildikó: „Nyílt sisakkal [...] a népnek a szolgálatában a közélet fórumán”

Simon Attila – Tóth László: *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező*, Történelemtanárok Társulása – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2016

HAJNAL Virág: A logókon túl és tovább

Kavaratzis, Mihalis – Warnaby, Gary – Ashworth, Gregory J. (szerk.): *Rethinking Place Branding. Comprehensive Brand Development for Cities and Regions*, Springer International, Cham, 2015